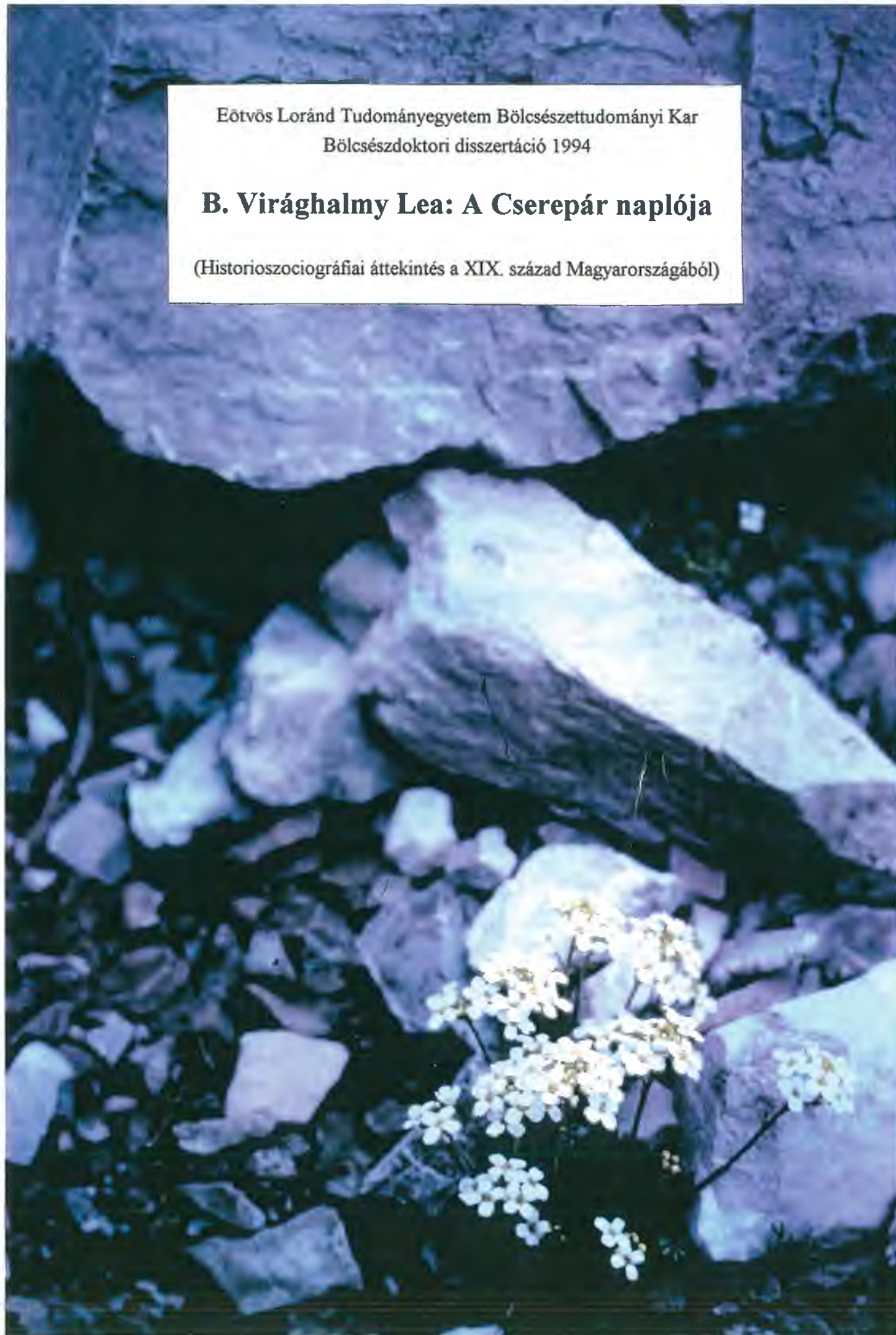

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Bölcsészdoktori disszertáció 1994

B. Virághalmy Lea: A Cserepár naplója

(Historioszociográfiai áttekintés a XIX. század Magyarországból)

B. VIRÁGHALMY LEA: A CSEREPÁR NAPLÓJA

(HISTORIOSZOCIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS A XIX. SZÁZAD MAGYARORSZÁGÁBÓL)

Hosszú munkaéveken
Belenőtöttünk az Időbe,
Folyton végtelenedőbe.
Nem szűnünk sem én, te sem,
Őrizzük a letűnt múltat,
Megteremtjük önmagunkat:
Ébredés a Végtelen.

Dienes Valéria:

Októberi emberek
(Részlet)

B E V E Z E T Ó

A címről

"A cím dolga nem az, hogy fegyelmezze, hanem az, hogy összezavarja az ember gondolatait"¹, ezért "A Cserepár naplója" magyarázatra, pontosításra szorul. Disszertációmban azt kutatom, hogyan határozta meg a múlt századi Magyarország közgondolkodása, mindennapjai egy átlagos, fizetett értelmiségi sorsát. A jellemző szellemi magatartást, hozzáállást vizsgálok ebben a körben, az ükapám (Blumentritt, majd 1851-től Virágghalmi Ferenc²) életén keresztül - az eltűnt családi dokumentumok miatt kizárólag könyvtári és levéltári kutatások alapján. Egyéniségén túlmutató tapasztalataiból, elvárásaiból kibontakozó történelmi lélekrajz ez, korának jellemző, elgondolkodtató példája, melynek nem eléggé hangsúlyozott szerepe jelentős a nemzeti önismeret, korszerű történelemszemlélet alakításában is. Virágghalmi irodalmi és történeti forrásértékkel bíró művében, az "Egy cserepár naplójá"-ban a Világos után elfogott honvédtisztek két éves keserves osztrák kényszerkatonaságát festi le a cenzúra miatt nem memoár, hanem regényalakban. Ő a napló hőse, a rangját és hazáját vesztett, fehér egyenruhára húzott fekete harisnyás gyalog: A CSEREPÁR - azaz egy tehetséges, törekvő, keresztény gyökerekből táplálkozó, de annak lényegétől megfosztott, az alól "felszabadított" és ezzel lefokozott ember. AZ EMBER, kinek fogalmát a bevezetésben értelmezem, s érintem életrajzának, mint fogalomnak metafizikai alapjait, filozófiai vonatkozásait a XIX. századi Magyarország által meghatározott kultúrkörben.

1. U. Eco: Rózsa p.586.

2. "Virágghalmi Ferenc (Komárom, 1824 - Kiscell, 1875 szept. 24): író, műfordító. Belépett a piarista rendbe, hat évig a rend iskoláiban tanított. Részt vett a szabadságharcban mint honvéd százados, utána büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe és Itáliába vitték. Hazatérte után nevelő, az 1860-as évek közepétől Pesten hivatalnok. 1868-tól századosi rangban a honvédelmi minisztériumban teljesített szolgálatot, 1874-ben nyugalomba vonult. Külföldi német lapokban ismertette a magyar irodalmat. Jókai több regényét lefordította németre. Költeményeket, elbeszéléseket, történelmi regényeket írt." (Magyar Életrajzi Lexikon II. p. 1005.)

Az emberről

Az ember véletleneken múló születése és biztos, elkerülhetetlen halála nem számítható ki előre; tettei viszont általa értelemmel és szabadon irányítottak, egy meghatározott cél érdekében. Térben és időben az ember a hozzá hasonlóan egyszeri, megismételhetetlen és szuverén módon cselekvő embertársaival együtt él és alkot, kiknek tetteire pusztán törvényszerűség alapján előre következtetni nem lehet. Ebből a környezetéből életében nem tud kitörni, hiszen emberi lénye/lényege korától, történelmétől elszakíthatatlan.³

Az ember
történel-
mi lény

Méltóság és szépség rejlik e tág lehetőségek szabadságában, mely egyben korlátokat is szab. E korlátok meghatározzák nemcsak cselekedeteit, hanem azokon keresztül determinálják magát az embert is, kinek történelmében ezek a tényezők különböző mértékben dominálnak. Vizsgálatuknál ki kell emelni az eredetileg nem az ember belső igényeiből fakadó, hanem valamiféle külső elvárásnak megfelelő tényezőt: az "idegen-meghatározottságot"⁴, mely három, egymással szervesen összefüggő részből áll. 1. Az erkölcsi jó kapcsán Arisztotelész vallja, hogy a természetének megfelelő élet tudja csak boldoggá tenni az embert, mivel a megfelelő lelki alkathoz - helyes gondolkodással párosulva - evidens az erkölcsi jó, mely nem cél számára, hanem a természetes cselekedeteiből következően okozza a boldogságot. Zénón etikája szerint az ember éljen összhangban a logosszal, vagyis tulajdonképpen léteivel és a természettel, melyet követnie kell, hiszen az adja számára a Törvényt. Aquinói Szent Tamásnál az embernek természetes vágya van Isten látására (de-

Tézis:
az embert
meghatáro-
zó ténye-
zők:

a természeti
szükség-
szerűségek
(VAN)

3. V.ö. K. Rahner: Ige pp.127-128, 144-145.

4. P. Henrici SJ: Fremdbestimmung

V.ö. P. Henrici: Ember pp.6-11.

siderium naturale videndi Deum), Nietzsche Zarathust-
rája pedig a húsból és vérből való természeti embert
biztatja, legyen azzá, ami valójában. Ezekből a pél-
dákából is látszik, hogy az ember az állatvilághoz
hasonlóan kiszolgáltatott "eleve elrendelt" természe-
ti szükségszerűségeknek. Függ az ember attól, ami
VAN, de ennek lehetőségein belül már ő döntheti el,
hova helyezi a hangsúlyt. 2. A következő meghatáro-
zó szféra a kötelesség. Választás nincs, teljesíte-
nem KELL azt, amit a társadalom, az egészség, bi-
zonyos élethelyzetek, munkakörök megkövetelnek. En-
nek elmulasztása elkerülhetetlenül visszaüt. Ezt ér-
telmileg be kell látni, el kell fogadni, sőt - an-
nak tudatában, hogy ez az emberre ruházott

a köteles-
ség (KELL)

kötelesség - önmagát felülmúlva teljesítését akarni
is kell. Így az eredetileg az emberre kényszerített
kötelesség-szerep (amennyiben hittel, jó lelkiisme-
rettel, szívesen el tudja fogadni) feladatává, majd
hivatásává válhat. A kötelesség által szigorúan le-
keskenyített út ekkor kiszélesedik, az eddigi idegen
cél, mely korábban meghatározta életét, most annak
értelmévé válik. Így léte az "idegen-meghatározottság-
ból" a legmagasabb szintre lép, az "önmeghatározott-
ságba"⁵, mely az emberi méltóság legnagyobb for-
mája.⁶ 3. A természetes ösztönök és az emberre ráerőlt
objektív kötelességek mellett a véletlennek alapvető
szerepe van. Az élet véletlen találkozásból születik,
az ember vágyai, feladatai a véletlen szeszélyének
LEHETnek kitéve. A sorsát határozzák meg az embernek
előre nem várt, a szürkeségből megmagyarázhatatlanul
kitörő ajándék találkozások, melyek a szeretetben
realizálódnak. Rahner szerint: "a szeretet ... a

és a vélet-
len (LEHET)

5. Selbstbestimmung (Ld. 4. megj.)

6. Az önmeghatározottság elérésének ez az egyetlen sikeres útja,
másképpen történő megvalósítása inkább önigazolásnak tekint-
hető.

levezethetetlen egyszeriségében létező személyre irányuló akarat"⁷. "A szeretet fölfénylő tisztasága"⁸ pedig a megismerés. Ezzel szemben "a véges olyan megismerése, amely nem a szeretetben látja beteljesedni - és akarja beteljesíteni - tulajdon legvégső lényegét, sötétséggé változik"⁹. Ez a sötétség gátolja az embert a társa elvárásainak megismerésében, melynek - jó lelkiismerettel - éppen a saját akaratánál döntőbb kellene lennie. Ám, ha ez megvalósul, akkor a másik felé irányuló tetteit már nem idegen tényezők fogják meghatározni, hanem a másik, a társa, vagyis léte "mástól meghatározottá"¹⁰ válik.

Az embernek természeténél fogva belső igénye van arra, hogy mindig valami Magasabbhoz viszonyuljon. A felvilágosodásig az egészségesen megoszló három meghatározó tényező szabta meg az ember viszonyulásának tárgyát, változó módon és intenzitással, de mindig együtt, heteronóm formában. Az ember azonban fellázadt, és felborította az egyensúlyt: az egyik tényezőt kiragadta összefüggéseiből, és kizárólagossá, autonómmá tette. Kant etikájának alapelve az emberi tetteket meghatározó, az erkölcsi értékek tiszteletéből fakadó Törvény, mely a kötelességérzeten alapul. A kategorikus imperativus, a "cselekedj úgy, hogy akaratod maximája egyúttal mindenkor egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson"¹¹ révén az értelmes és felelősségtudattal rendelkező ember önmagát határozza meg.¹² Az autonómia ebben a formában biztosítja az em-

Antitézis:
az ember
önmagát ha-
tározza meg:

7. K. Rahner: Ige p.110.

8. U.o.

9. U.o.

10. Fremdbestimmung durch Liebe (Ld. 4. megj.)

11. I. Kant: Gyakorlati ész pp.19-44-59, 75-93.

12. V.ö. 6. megj.

ber méltóságát, kötelességgként (!), hogy úgy használjam "az emberséget mind magamban, mind mindenki más személyében, mindenkor mint célt, sohasem mint pusztán eszközt"¹³. Fichténél a legfőbb kötelesség az akart tett, mely által szabad lesz az ember, mert Én-je intelligenciaként valósulhat meg. De míg az idegen-, a más- és az önmeghatározottság heteronóm egysége különböző helyzetekben mindenki szintjének megfelelően biztosította a döntési szabadságot, addig a felvilágosodás - mely már képes a tudomány által a világot újjáteremteni - ezt félretolva, helyébe az önmaga, mint tiszta "észlény"¹⁴ által meghatározott, kivetített Törvényt helyezve, mondhatni, parancsba adja a szabadságot. Ennek gátja viszont ismételten a társadalmi körülményeken is alapuló különbözőség. Vizsgáljuk meg Helvetiust!

szabadság

"Az ember általában csak azoknak az eszméit tükrözi vissza, akik a környezetében vannak."¹⁵ Az egyenlőtlenség megszüntetésére így két dolgot tehetünk: vagy a társadalmon kívül neveljük fel Émile-t, ahogy Rousseau tette, vagy - mivel Csokonai szerint kanász marad, akinek a nevelője kanász - a társadalmat változtatjuk meg. Ez magától is végbemehet, ugyanis a magántulajdon révén polarizálódott közösségben egyesek a megszerzett politikai hatalmuk révén eljutnak oda, hol "az egyenlőtlenség végső határa és utolsó pontja" van, "amely bezárja a kört, és azt a pontot érinti, ahonnan kiindultunk; itt minden egyes újra egyenlő lesz, mert mindnyájan semmik"¹⁶. Ezt a folyamatot a politika gyorsíthatja meg, mely Rousseau szerint nem objektív történelmi tény, hanem főleg erkölcsi kérdés, mely arra irányul, hogy mihez kell, hogy joga legyen az

egyenlőség

13. I.Kant: Grundlegung pp.99-100.; I.Kant: Metaphysik II. §23-44

14. J.G.Fichte: "ein vernünftiges Wesen"; "das Vernunftwesen"

15. C.A.Helvetius: Szellemről pp.403-438.

16. J.J.Rousseau: Értekezés p.273.

embernek. Az ebből a jogból születő végrehajtó hatalom a közakarat megállapodásán, szerződésén alapul, s bármikor visszahívható a közösség maga szabta, tagjait egyformává, testvérivé tevő Törvénye alapján. Ezt a gondolatot Robespierre teljesen magáévá tette.

testvériség

A keresztény Európa hegemoniája - melyet számára a világ missziókkal történő inkultúrálása biztosított - megszűnt a XIX. századra. Az egyház az egységét is fenyegető új világ tudatformáihoz nem kívánt felzárkózni, "öt sebet"¹⁷ nem gyógyította. Az ellenállásra így kívülről képtelennek tűnő, visszahúzódó egyház számos híve megingott, - magát önmeghatározva - régi, neveltetéséből eredő keresztény értékrendszerének természetfölötti motivációját kiiktatva "emberbaráttá" vált. A folyamat ellen fellépő Georg Hermest a pozitív kételkedésből pusztán gyakorlati ésszel kikövetkeztetett szilárd hitről (a kinyilatkoztatás többé-kevésbé figyelmen kívül hagyására hivatkozva), Rosminit pedig az intuitív úton, következtetés nélkül megragadott megismerésről - meghatározottságról - vallott nézetei miatt az Index Kongregáció elítélte. A helyzeten nem egyes teológusok, hanem majd a IX. Pius által összehívott egyetemes zsinat volt hivatott segíteni, az alapkoncepció szerint az egyház teológiai fogalmának tisztázásával. De a Róma megszállása és a porosz-francia háború miatt megszakadt I. Vaticanum csak a "Dei Filius" és a "Pastor Aeternus" konstitúciókat fogadta el, így az eretnekként való elítélés és az infallibilitás dogmája az egyház támadóit a későbbiekben még radikálisabb szembe fordulásra készítette. Ennek szívós, leküzdhetetlen bázisát

Szintézis:
az embert
a közösség
(nemzet) határozza meg:

humanizmus

17. A.Serbati-Rosmini: Delle cinque piaghe

1. a nemzeti nyelvű liturgia lehetőségének hiánya
2. a papság nem megfelelő képzése
3. püspökök világi fejedelmektől való függése
4. püspöki kinevezésekből az alsópapság jogtalan kizárása
5. világi hatalmak beavatkozása az egyház belügyeibe

a már a feudalizmusban közösségi privilégiumokkal rendelkező tulajdonos és képzettségi polgárság szolgáltatta¹⁸, melynek állandó piacra termeléséhez megbízható ország- és nyelvismertetre, írni, olvasni, számolni tudásra volt szüksége. Ők a polgári haszonelvűségből kiindulva egy ponton túl az abszolút monarchia ellen fordultak, és a kereszténység Isten előtti egyenlősége helyett "kifizetődőbbnek" találták a Törvény előtti egyenlőséget. Ez akkor biztosított számukra, ha a valóságos élethelyzetek egyenlőek és az emberek kiszámíthatóan egyformák - azaz ez csakis egy szűk elit zárt, szociálisan nem értelmezhető ideológiája lehet. A Nagy Francia Forradalom egész emberiséghez viszonyulása elbukott, az utána következő úrt ez a közösségre vonatkoztatott emancipációs szabadság-gondolat: a liberalizmus töltötte be - vagyis az egyénnél értékeesebb Nemzet és Állam, melynek "alapja a magát akaratként megvalósító ész hatalma"¹⁹.

liberalizmus

A módszerről

↓
Az ember biológiai, filozófiai és pszichológiai egyéniségét az előzőleg tárgyalt tényezők szüntelen alakítják. "Mert az élet" írja Bergson "hajlam, s minden hajlam lényege kéveformán bontakozni, növéseinek pusztá tényével szét-tartó irányokat teremteni, melyek közt megoszlik a lendülete. Ezt észleljük önmagunkon is annak a speciális hajlamnak fejlődésében, amit jellemünknek nevezünk. Ha visszanézünk sa-

Az ember
történetisége

18. Az Isten nélküli humanizmus terjedése (főleg a honorációs értelmiség körében) tovább bővítette táborukat, valamint ide tartoztak még a már jelentős vagyonnal rendelkező zsidó kereskedőcsaládok is.

19. Hegel szellemfilozófiájában az abszolút szellem konkrét megjelenése a történelemben az állam.

Nyíri T.: Filozófia p.337.

ját történetünkre, mindegyikünk látja, hogy gyermekkori egyénisége, bár oszthatatlanul, mégis különféle személyeket egyesített magában, melyek, mert születőben voltak, együtt maradhattak... De az egymást átható személyiségek növekedőben összeférhetetlenekké válnak, s minthogy mindegyikünk csak egy életet él, kénytelenek vagyunk választani. És valóban szüntelenül választunk... Az időben befutott utunk tele van hintve mindannak hulladékaival, amik elkezdtünk lenni, s amiké válhattunk volna."²⁰ Virághalmi Ferenc szerint: "szilárd jellemeknek, ha egyszer irányukat s a pályát, melyen haladni kezdettek, megismertük, csaknem biztonsággal megírhatnók életrajzukat; de a hánykódó ... jellemek ... sokszor nem csak sírig, hanem azontúl is talányok maradnak számunkra, legyenek azok egy világrész ügyeibe befolyó - mélyebb hatású férfiak - vagy korlátolt hatáskörű alárendelt szereppel felruházott egyéniségek, az eredmény mégis mindig ugyanaz marad, egybevetve a szereplőket azon korral és körrel, melyben szerepelnek."²¹ Ha azt kutatjuk, milyenek az ember gondolatai, s hogyan minek hatására lettek olyanná, akkor meg kell találni azt a műfajt, melyben leginkább kereshetjük a vizsgált személyiség többé-kevésbé állandó megnyilvánulásait, ítélezéseit azokról a magatartásformákról, érzésekről és tapasztalatokról, melyek az adott kultúrkörben kialakultak. Rahner a transzcendencia és a történelmiség viszonyát vizsgálva megemlíti: "amit jelenségnek nevezünk, az nem más, mint amivel az ember történelmében találkozik: az összes világon belüli létező, nemcsak a közvetlenül érzékileg megismerhető tárgyak, hanem - teljes létében és cselekvésében - maga az ember is, aki a megismerésben és közös, valamint környező világával érintkezvén megragadja saját történelmi lény(eg)ét."²²

20.H. Bergson: Teremtő pp.95-96.

21.Virághalmi F.: Törökvilág pp.11-12.

22.K. Rahner: Ige p.168. (Ld. 3. megj.)

Az ember szellemi lelkének aktív változása - azaz történetisége - csakis passzívan elszenvedett fejlődésében gyökereskedhet, egymást mentegye átjárva és egymásra épülve (conpenetratio). Yeats önéletrajzában így ír: "semmit sem változtam tudomásom szerint, s mégis úgy kell lennie, hogy gondolataim megváltoztak, tudomásom nélkül"²³. Wordsworth szerint: "a legtöbb költővel az volt a baj, hogy nem tudták tekintetüket állandóan tárgyukon tartani. Pillantásuk túl gyorsan repdesett, meghatározták, átformálták, felhasználták a tárgyat."²⁴ Benjamin Disraeli "válasza" erre: "ne verseket olvass, hanem életrajzokat, mert ez az elmélet nélküli élet"²⁵. Egy ember sorsából, történetéből sokat tanulhatunk, annak pusztá tényei mögé látva, ha hagyjuk azokat megszólalni saját környezetükben, világukban, melyet André Varagnac így határozott meg: "közösségi hit hitelvék nélkül, közösségi gyakorlat elmélet nélkül"²⁶.

Nehéz tehát a feladat. Egy XIX. századi katolikus magyar honorációs értelmiségi gondolatvilágának kialakulását, változásait kívánom végigvezetni. Műfajul ehhez a biográfiát választom, melyet - az ógörög költőéletrajz-típus ellenhatására kialakult filozófus-életrajz legismertebb képviselője, Diogenész Laërtiosz nyomán - a Pallas lexikon így határoz meg: "a történetírás egy faja, mely egyes személynek élettörténetét adja elő. Az így felfogott életrajz nem szórítkozik hőse életének külső eseményeire, hanem a belső ember rajzára, jellemzésére törekszik, s nevezetesen azt a kapcsolatot kutatja, mely az egyén és azon viszonyok közt fenn-

A feldolgozás műfaja,

23.J.T. Titon: Élettörténet p.96.

24.U.o.

25.K. Köstlin: Hazugságtörténet p.121.

26.U.o. (croyances collectives sans doctrine, pratiques collectives sans théorie)

állt, melyekbe történetileg helyezve volt, mint hatottak azok ő reá, s mint hatott ő is ki azokra... Az életrajz a többi történeti fajoktól lényegesen különbözik abban, hogy nem az események fonalán halad, hanem az egyént teszi ábrázolása központjává, a körül rajzolja meg a kort és a kor eseményeit."²⁷ Az életrajzi módszer (biographische Methode) fogalma - bár jelentése ebben a meghatározásban gyökerezik - tudományáganként változó. Jellemző módszerként a pszichológia, pszichiátria, a szociológia és a kriminológia használja, valamint idegen kultúrák tanulmányozására már a néprajz is. A történelemtudományokban még nem vált egy teljes, hétköznapi értelemben "átlagos" emberi élet kutatása kellőképpen megszokottá, melynek oka a kidolgozáshoz szükséges megfelelő koncepció hiányában kereshető. Így szinte berobbant a humán tudományok korábban megszokott elvont struktúrájába a Thomas és Znaniecki által, a gyökerüket vesztett lengyel emigránsok körében végzett, személyes dokumentumokra épülő kutatás-sorozat.²⁸ Az egyszerű vizsgálati jelentésnek indult mű a szociológiai irodalom klasszikusává vált; lényege az átélt valóság egy meghatározott összefüggésben történő múltbéli megragadásának gyakorlati - és nem statisztikai (!) - alkalmazása. Ebben az intencionális játékban az egyéni reakcióknak általános értéket tulajdonítani nagy veszéllyel jár, ezért a megfigyelt magatartást mindig össze kell vetni a vizsgált egyéniség történelmében tapasztalt megnyilvánulásokkal. Chałasiński - Znaniecki módszerét felhasználva - 1930-ban diplomamunkájában ezt írja: "... csak az önéletrajz teszi lehetővé a szociológus számára azt, hogy pontosan határozza meg - a

27. Pallas VI. p.25.

28. W.I. Thomas - F. Znaniecki: Polish Peasant

A felméréshez a szerzők külföldre emigrált lengyelek és ott-hon maradt családtagjaik között váltott mintegy 15 ezer levelet elemeztek, s ebből illusztrációként 764-et, valamint egy teljes önéletrajzot közöltek.

társadalmi tudat szempontjából - a különböző intézmények szerepét"²⁹. A módszerrel a lengyel Társadalomgazdasági Intézet (Institut d'économie sociale) vezető egyénisége, Krzywicki rögtön szembefordult, a statisztikához ragaszkodva. Az életrajzi visszaemlékezések alapján kutatócsoportja technikailag tökéletesen kidolgozta az attitűdgyakoriságok táblázatrendszerét. A másik ellentétes elemzési mód az ún. lefedési szabály szerinti értelmezés (covering-law explanations), mikor csak általános szabály szerint meghatározott feltételek mellett történhetnek meg bizonyos események, s a kutatás azokra a tényekre irányul, melyek "lefedik" a feltételeket.³⁰

A módszerem végső kidolgozásának alapjául Robert Redfield elgondolása szolgált, mely szerint egy ún. tipikus életrajzon (a typical biography³¹) keresztül - egy nagy anyag tudományos feldolgozásával készített generalizált életrajz - az olvasó az adott társadalom tagjaként éli át a történetet. Redfield szerint "ez olyan módszer, amely megnyit egy bizonyos dimenziót, láthatóvá teszi azt, amit egyébként nem látnánk meg. Például: az elvárások és a valóság közötti különbséget, vagy azt, hogy a társadalom értéknormáinak mekkora jelentősége van a nép döntéseiben és a választási helyzetekben."³² Az általam feldolgozott életrajz is annyiban absztrakció, hogy a fennmaradt igen kevés dokumentumot a kor-

módszere

29.J. Markiewicz-Lagneau: Önéletrajz p.15.

Chakasiński 1931-ben megjelent elméleti, módszertani műve irányadó lett a két világháború közötti szociológiában, s az egyre inkább "lengyel módszerként" emlegetett (Z. Dulczewski), a visszaemlékezést meghirdetett pályázatokkal segítő új megközelítési mód komoly hatással volt a csehekre, az amerikaiakra és az angolokra is.

30.V.Ö. J.T. Titon: Élettörténet pp.87-88.

31.V.Ö. Redfield: Community

32.A.H. Tobiassen: Módszer p.78.

társak feljegyzéseivel, naplóival egészítem ki, idézek Blumentritt-Virághalmi újságcikkeiből, regénybeli "elszólásaiból", s életkörülményeire ezekből következtetek. Ezt az alapgondolatot David Mandelbaum módszerével valósítom meg; ő a pusztakronológikus sorrenden kívül három megközelítést javasol.³³

1. Az egyéni élet "dimenziói" az azt meghatározó főbb tényezőkhöz adnak különböző kategóriákat, mint a biológiai dimenzió, készen beprogramozott fejlődéssel, a kulturális dimenzió, előre gyártott általános forgatókönyvével, melynek elvárásai a társadalmi és (más formában) a pszichoszociális dimenzióban ismétlődő konfliktusok hatására módosulnak, átértékelődnek.

2. Különösen nagy hangsúlyt kap az egycsapásra, vagy fokozatosan; előírásszerűen, vagy improvizált jelleggel bekövetkező fordulópon, mikor az ember új szerepvállalásra kényszerül (kulturális), kapcsolatai megváltoznak (társadalmi) és új éntudatot alakít ki (pszichoszociálisdimenzió). A teljes fordulóponatok jaspersi határhelyzetében a föltétlen - amely "úgy lép hozzám, mint tulajdonképpeni énem követelése pusztá létemen"³⁴ -

"irányítja néma döntéseivel az élet útját; nem mutatható ki egyenesen, bár állandóan hordozza az életet"³⁵. 3. Ezek a szempontok az ember bizonyos tevékenységi indítékait kioltó társadalmi változások vizsgálatánál kitűnő eszközül szolgálnak, mivel egyben a fennmaradáshoz szükséges "adaptív készséget"³⁶ is bemutatják.

A kutatási gyakorlatban felmerülő következő döntő kérdés: mit tekinthetünk életrajzi dokumentumnak. Erikson így fogalmazza meg: "tágabb értelemben idetartoznak az összes írásos formában, vagy hangfelvételen megőrzött

Az életrajzi dokumentum

33.V.ö. D.G. Mandelbaum: Gandhi pp.34-38.

34.Nyíri T.: Filozófiatörténet p.446.(id.K.Jaspers: Einführung)

35.I.m. p.447.

36.V.ö. C. Kluckhohn: Document

kijelentések, amelyeket egy ember önmagáról vagy életének eseményeiben való részvételéről tesz... Itt lényegtelen, hogy a leírt benyomások a magánélet történeteinek eseményeire vonatkoznak-e, vagy történelmi folyamatokéra. Ennek a két területnek a szisztematikus szétválasztása amúgy is lehetetlen, mert az élettörténet és a történelmi folyamatok egymástól kölcsönösen függnék, és egymást kölcsönösen befolyásolják."³⁷ A redfieldi módszer értelmében³⁸ a tipikus életrajzhoz tartozó olyan események (születés, legkorábbi gyermekkor, halál, temetés, vagy mély "hullámvölgyek"), melyekről az ember már nem tud, vagy nem akar nyilatkozni, kortárs vallomásokból, szakirodalomból³⁹ kikövetkeztethetők. Erikson és Redfield meghatározását tovább kell pontosítanom forráskritikai szempontból, két tekintetben is.

1. Azt, hogy a dokumentum, vagy adat mennyire reprezentatív, nem az dönti el, hogy a kutatott személy a társadalom ranglétráján hol helyezkedik el, hanem, hogy mennyire képviseli a vizsgált életformát. 2. Érdekes, összetett probléma, hogy a forrás - akár írásos dokumentum, akár annak pusztulása miatt szóban hagyományozott mondanivalója - mennyiben tükrözi a valós eseményeket. Charles Olson szerint az életben két, egymással szervesen összefüggő, egymást kiegészítő hozzáállást (stance) különböztethetünk meg.⁴⁰ Az egyik a történelem, mely - a Rahner által "felvillantott" fogalomnál maradva - "olyan történés, amely nem vezethető le és nem számítható ki valamely előzetes általános alapból... mindig egyszeri, megismételhetetlen, csak önmagában érthető, valami, ami nem egy általános törvény esete csupán"⁴¹, így kutatásá-

reprezenta-
tivitása,

igazságértéke

37.A. Lehmann: Autobiográfia p.48.

38.I.d. 31. megj.

39. U.o.

40.V.Ö. C. Olson: History pp.10-23.

Olsonnál a "stance" mindig a múlthoz viszonyul!

41.K. Rahner: Ige p.127.

hoz a múltban megtörtént eseményeket (res gestae) fel kell tárni, rendszerbe kell foglalni. Herodotosz nevét - historia rerum gestarum - az "isztorin" (magától felfedezni) igéből származtatja, s valóban a "hisztor" (tanult ember) "amikor... odafordul történelméhez, akkor... specifikusan emberi szellemiségéből következően elvileg ráruházott föladatát teljesíti"⁴² - azaz "felfedezi"⁴³ azt. Ezzel szemben Olsonnál az ember másik lehetséges viszonyulása az eseményekhez nem a feltárás, hanem a "csinálás" (facio - fictio), a kitalálás. Ez nem azonos a hazugsággal (locutio contra mentem) - mivel az már tudást feltételez -, hanem a tévedéshez hasonlóan az, mikor az ember nem-tudását pozitív formában fogalmazza meg, s - tudatalatti vágyból, félelemből is - úgy állítja be, mint igaz és helyes ismeretet. Ez a látszat-igazság mindig valamilyen hiányra mutat rá, melyet a kutatóknak fel kell dolgozniuk. "Az az energia, amit ebbe fektetnek, hogy (a fikciónak) értelmet szerezzenek...: kultúra."⁴⁴

"Következésképpen az ember... szellemi természete folytán lényegileg a történelemre tájolt"⁴⁵, egyedi szellemi élete történelmileg meghatározott. "A tradíció metafizikai fogalmát kellene tehát megvizsgálni, amely alapvető jelentőségű az ember szellemi-történelmi lény(eg)e számára. Hiszen az ember eredendő értelmében nem "históriai tanulmányok" révén fordul oda történelmének "múltjához", hanem azáltal, hogy ez az "elmúlt" egy élő tradícióban (emberi-történelmi időben mérve) jelenvaló marad, sőt tulajdonképpen még mindig lesz"⁴⁶ - fogalmazza meg Rahner zárógondolatként. Kérdésfeltevésére nem metafizikai, hanem biográfiai módszerrel kidolgozott historioszociográfiai⁴⁷ választ kísérelek meg adni.

A tradíció

42.I.m. p.173.

43.Ld. 40. megj.

44.K. Köstlin: Hazugságtörténet p.127.

45.K. Rahner: Ige p.174.

46.I.m. p.175.

47.Historioszociográfia: a MÚLT időben, térben és szociálisan behatárolt eseményeinek leírásával foglalkozó szociológiai irányzat.

Rövidítések:

- H. Bergson: Teremtő
Bergson, Henri: Teremtő fejlődés. Budapest, 1930. 338 p.
- X - U. Eco: Rózsa
Eco, Umberto: A rózsa neve. Budapest, 1988...662. p.
- C. A. Helvetius: Szellemről
Helvetius, Claude-Adrien: A szellemről a társadalomhoz való viszonyában /Részlet/ (In: A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Szerk.: Ludassy Mária. Budapest, 1975. pp.403-438.)
- P. Henrici: Ember
Henrici, Peter: Az ember meghatározása. (In: Communio. Nemzetközi katolikus folyóirat, Budapest. 1993/3 pp. 3-16.)
- I. Kant: Grundlegung
Kant, Immanuel: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Gratz, 1796. 146 p.
- I. Kant: Gyakorlati ész
Kant, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája. Budapest, 1922. 205 p.
- I. Kant: Metaphysik
Kant, Immanuel: Die Metaphysik der Sitten I-II. Bde. Königsberg, 1797. 235, 190 pp.
- C. Kluckhohn: Document
Kluckhohn, Clyde: The Personal Document in Anthropological Science. (In: The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology. pp. 79-115. Social Science Research Council Bulletin 53.)
- K. Köstlin: Hazugságtörténet
Köstlin, Konrad: Folklor az életrajzban: Hazugságtörténetek? (In: Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. pp. 119-130. Documentatio Ethnographica 9.)
- A. Lehmann: Autobiográfia
Lehmann, Albrecht: Autobiográfiai módszerek. Lehetőségek és eljárások. (In: Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. pp. 47-60. Documentatio Ethnographica 9.)
- D. G. Mandelbaum: Gandhi
Mandelbaum, David G.: Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. (In: Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. pp. 29-45. Documentatio Ethnographica 9.)

- J. Markiewicz-Lagneau: Önéletrajz
Markiewicz-Lagneau, Janina: Az önéletrajz Lengyelországban, avagy egy szociológiai módszer társadalmi alkalmazása. (In: Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. pp. 11-28. Documentatio Ethnographica 9.)
- Nyíri T.: Filozófia
Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Budapest, 1973. 592 p.
- Nyíri T.: Filozófiatörténet
Nyíri Tamás: Filozófiatörténet. Budapest, 1983. 618 p.
- C. Olson: History
Olson, Charles: The Special View of History. Berkeley, 1970.
- Pallas VI.
A Pallas Nagy Lexikona. VI. köt. Budapest, 1894 803 p.
- K. Rahner: Ige
Rahner, Karl: Az Ige hallgatója. Budapest, 1991. 191 p.
- R. Redfield: Community
Redfield, Robert: The Little Community. Chicago, 1955. 182 p.
- J. J. Rousseau: Értekezés
Rousseau, Jean-Jacques: Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól (In: Filozófiatörténeti segédkönyv. Szerk.: Simon Endre II. köt. Budapest, 1966. pp.252-276.)
- A. Serbati-Rosmini: Delle cinque piaghe
Rosmini Serbati, Antonio: Delle cinque piaghe della Santa Chiesa trattato dedicato al clero cattolico. Lugano, 1848. 313 p.
- W. I. Thomas - F. Znaniecki: Polish Peasant
Thomas, William Isaac - Znaniecki, Florian: The Polish Peasant in Europe and America: monograph of an immigrant group. I-V. vol. Boston, 1918-1920.
- J. T. Titon: Élettörténet
Titon, Jeff Todd: Az élettörténet. (In: Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. pp. 85-98. Documentatio Ethnographica 9.)
- A. H. Tobiassen: Módszer
Tobiassen, Anna Helene: Mit értünk életrajzi módszeren? (In: Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. pp. 75-84. Documentatio Ethnographica 9.)
- Virághalmi F.: Törökvilág
Virághalmi Ferenc: Törökvilág Győrben. I. köt. Győr, 1859. 209 p.

I.m. = idézett műben

Ld. = lásd

U.o. = ugyanott

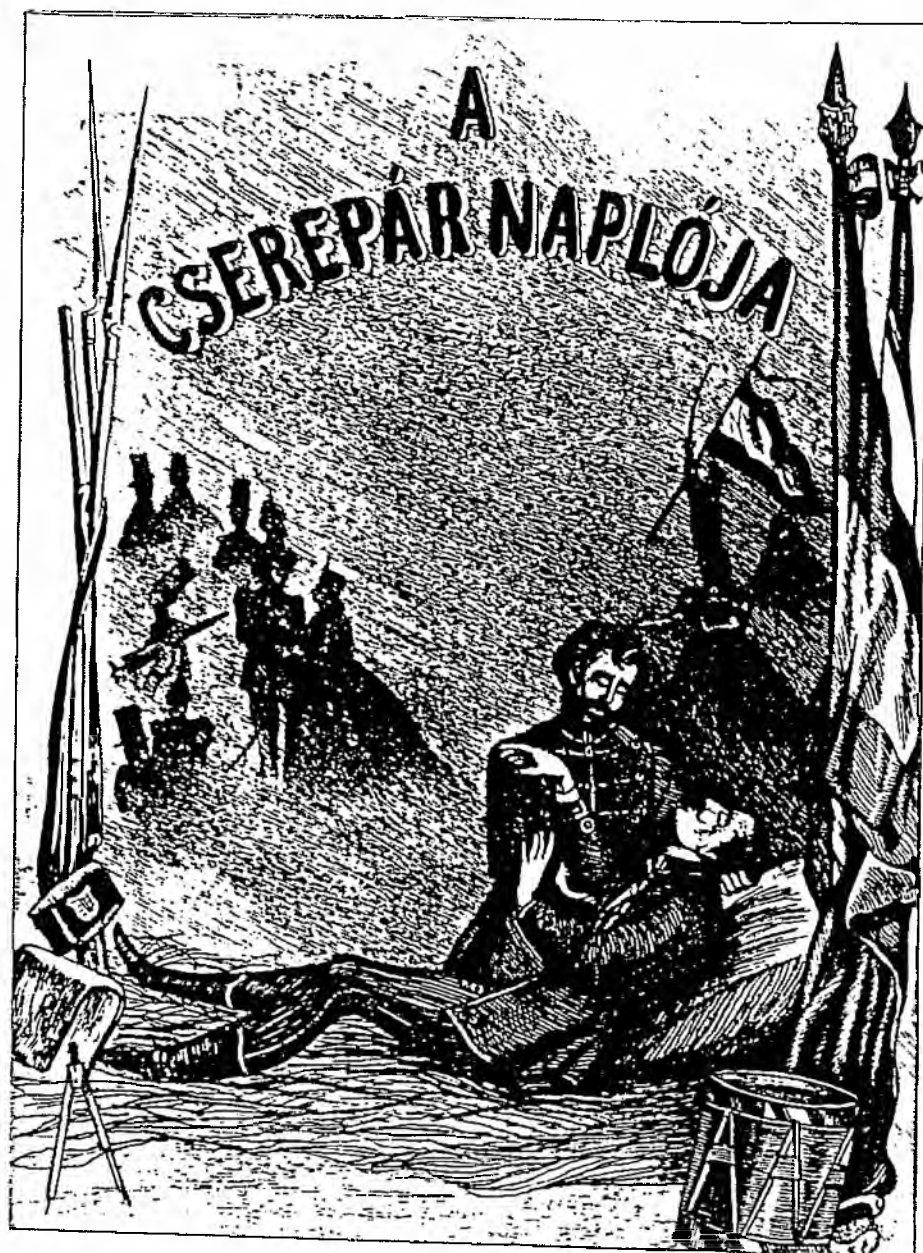
V.ö. = vesd össze

Bibliográfia:

- Agar, Michael: Történetek, témák és háttérismeret: az életrajzi elbeszélés elemzésével kapcsolatos kérdések. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 99-117.)
- Babcock-Abrahams, Barbara: A történet a történetben: metanarráció a népi elbeszélésben. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 137-144.)
- Bergson, Henri: Teremtő fejlődés. Budapest, 1930. 338 p.
- Bolberitz Pál: Általános metafizika. Budapest, 1980. 272 p.
- Bolberitz Pál: Ismeretelmélet. Budapest, 1981. 151 p.
- ✕ - Brednich, Rolf Wilhelm: Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben. (In: Dokumentatio Ethnographica 9. pp. 61-73.)
- Brockhaus: Enzyklopädie. 2, 17. Bd. Wiesbaden, 1967, 1973. 824, 847 p.
- Chalasiński, Józef: Drogi awansu społecznego robotnika. Studium socjologiczne i metodologiczne. Poznań, 1931.
- Eco, Umberto: A rózsza neve. Budapest, 1988. 662 p.
- Előd István - Boda László: Lélektan. H.n., 1973. 124 p.
- Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie. 1-2. Bd. Mannheim - Wien - Zürich, 1980-1984. 835, 1105 p.
- Helvetius, Claude-Adrien: A szellemről a társadalomhoz való viszonyában /Részlet/ (In: A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Szerk.: Ludassy Mária. Budapest, 1975. pp. 403-438.)
- Henrici, Peter: Die Bestimmung des Menschen. (In: Internationale katholische Zeitschrift 3/1990 pp. 193-202.)
- Henrici, Peter: Az ember meghatározása. (In: Communio. Nemzetközi katolikus folyóirat, Budapest. 1993/3. pp. 3-16.)
- Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet. V. köt. Budapest, 1936. 690 p.
- Kant, Immanuel: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Gratz, 1796. 146 p.
- Kant, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája. Budapest, 1922. 205 p.
- Kant, Immanuel: Die Metaphysik der Sitten I-II. Bde. Königsberg, 1797. 235, 190 pp.
- Kluckhohn, Clyde: The Personal Document in Anthropological Science. (In: Social Science Research Council Bulletin 53. pp. 79-115.)
- Köstlin, Konrad: Folklór az életrajzban: Hazugságtörténetek? (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 119-130.)
- Küllös Imola: A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 163-173.)
- Lehmann, Albrecht: Autobiográfiai Módszerek. Lehetőségek és eljárások. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 47-60.)

- Lexikon für Theologie und Kirche. 3. Bd. Freiburg im Bresgau, 1931. 1040 p.
- Mandelbaum, David G.: Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 29-45.)
- Markiewicz-Lagneau, Janina: Az Önéletrajz Lengyelországban, avagy egy szociológiai módszer társadalmi alkalmazása. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 11-28.)
- Nagy Olga: Realista törekvések a népi prózában. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 145-161.)
- Nowak, Stefan: A szociológiai kutatás módszertana. Budapest, 1981. 441 p..
- Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Budapest, 1973. 592 p.
- Nyíri Tamás: Filozófiatörténet. Budapest, 1983. 618 p.
- Olson, Charles: The Special View of History. Berkeley, 1970.
- A Pallas Nagy Lexikona. VI. köt. Budapest, 1894. 803 p.
- Rahner, Karl: Az Ige hallgatója. Budapest, 1991. 191 p.
- Redfield, Robert: The Little Community. Chicago, 1955. 182 p.
- Rosmini Serbati, Antonio: Delle cinque piaghe della Santa Chiesa trattato dedicato al clero cattolico. Lugano, 1848. 313 p.
- Rousseau, Jean-Jacques: Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól (In: Filozófiatörténeti segédkönyv. Szerk.: Simon Endre II. köt. Budapest, 1966. pp.252-276.)
- Schenda, Rudolf: Alapelvek a népi elbeszélések tartalmának társadalomtörténeti besorolásához. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 131-136.)
- Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. köt. Budapest, 1988. 935 p.
- A szociológiai felvétel módszerei (Szerk. Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa). Budapest, 1971. 430 p.
- Thomas, William Isaac - Znaniecki, Florian: The Polish Peasant in Europe and America: monograph of an immigrant group. I-V. vol. Boston, 1918-1920.
- Titon, Jeff Todd: Az élettörténet. (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 85-98.)
- Tobiassen, Anna Helene: Mit értünk életrajzi módszeren? (In: Documentatio Ethnographica 9. pp. 75-84.)
- Világirodalmi lexikon. II. köt. Budapest, 1972. 1343 p.
- Virágalmi Ferenc: Egy cserepár naplója. Budapest, 1875. 152 p.
- Virágalmi Ferenc: Törökvilág Győrben. I-II. köt. Győr, 1859. 209, 211 p.
- Weismahr Béla: Bevezetés az ismeretelméletbe. Szeged, 1990. 72 p.

"... hazám minden nevezetesebb mozzanatának részesévé lettem, mert akarva nem akarva, nem voltam képes többé, mint kissé ideges s érzelgős természetű, megállapodni azon lejtőn, melyre részint hajlam, részint meggyőződés, részint pedig ... traditio nyomán léptem..." **

Előszó

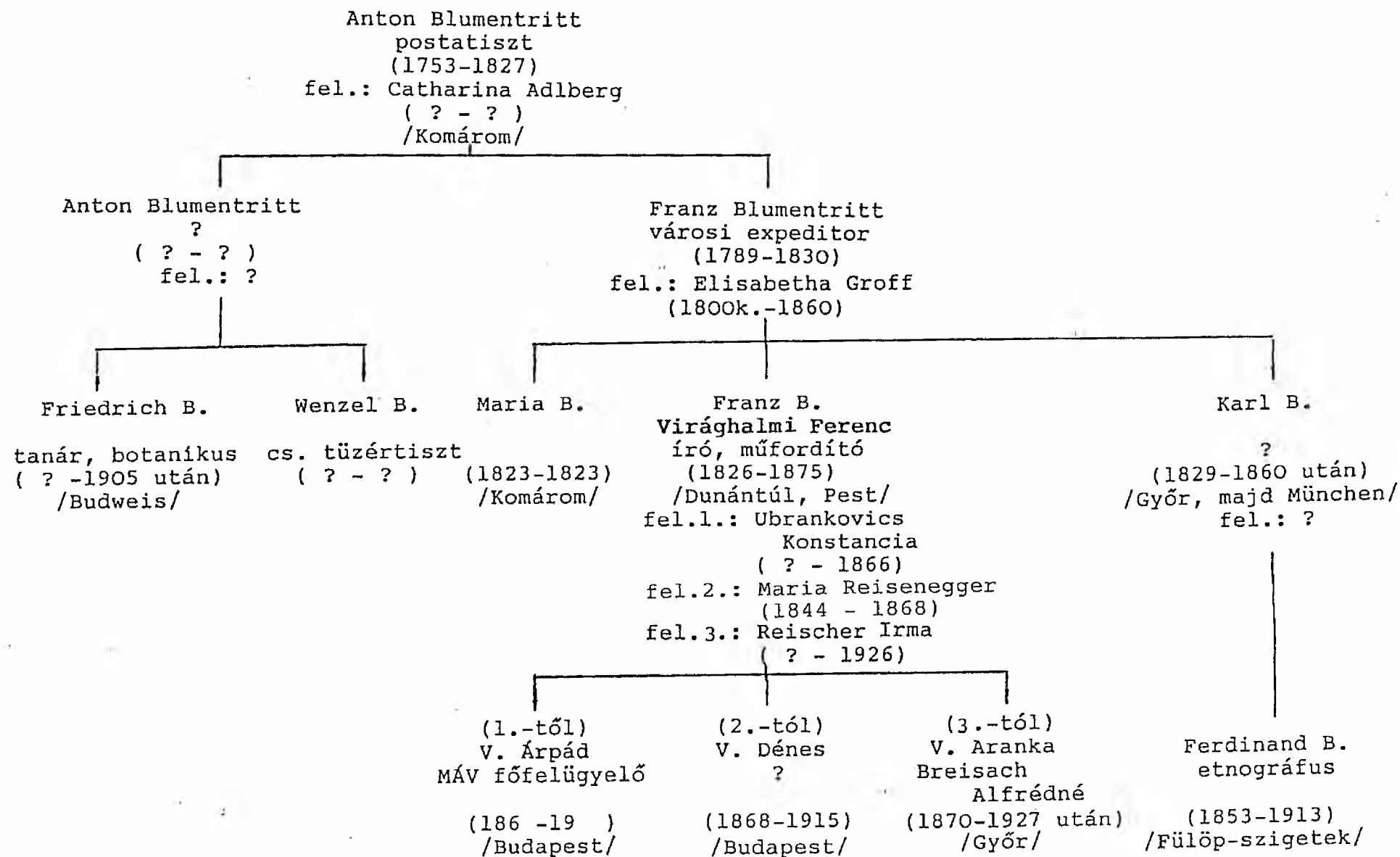
"Sokat és szenvedélyesen olvastam életemben, de midőn valamely újabb mű akadt kezembe, annak előszavát gyanakvólag, és a leggyakrabban olvasatlanul lapoztam át... Indokolnom kell tehát, hogy mindezek dacára mi bírt e rövid előszó megírására"¹: a módszer jellegzetes műfaji sajátossága. Az így feldolgozott életrajz ugyanis hagyományos értelemben nem tagolt, csak az igen ritka, szabadon választott, vagy a környezet által előírt kötelező fordulópontok, az értékválságba jutott ember értékváltásai "törik meg" cselekedeteinek, érzéseinek, tapasztalatainak összefüggő menetét, történetét. Lett légyen az a XIX. században Oroszországból Kanadába kivándorolt német mennoniták néprajzát feldolgozó "Saskatschewan-terv"², lett légyen az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Oral History gyűjteményében őrzött politikus életmű-riport, vagy Francsics Károly veszprémi borbélymester naplója - az, hogy a nagy korszakhatárok között nincs tagolás, rögtön szembeszökő. Ebből egy másik sajátosság is következik. Az események külön kommentálása nem célja az életrajzi módszernek, hiszen éppen általa a tények önmagukért beszélnek.

A szövegben az idézeteket - a jobb megértés s az eltérő helyesírás miatt - fettegelve gépeltem. Szintén a jobb áttekinthetőséget szolgálja az itt közölt rövid genealógiai táblázat:

*. Virághalmi Ferenc regénye, az "Egy cserepár naplója" 1866-ban jelent meg. Akkori első kiadását a rendőrség teljes egészében lefoglalta és megsemmisítette. Egyetlen fennmaradt példánya az Országos Széchényi Könyvtárban található. A címlapján lévő rézmetszetről disszertációhoz Gál Éva készített variánst.

***. Podmaniczky F.: Napló I. p.4.

1. Viola: Visszaemlékezések (Előszó p.1.)
2. V.ö. R.W. Brednich: Életrajz pp. 66-72.

É L E T E

A gyermekkor évei

(1826 és 1842 között)

"1828-ban egy fiatal özvegyasszony telepedett le Győrött 4 éves fiacskájával, Ferenccel. Ez a kis fiú árvája volt Blumentritt úrnak, aki Révkomárom magisztrátusában töltötte be a városi szenátori tisztséget. Komáromban született Ferencünk is 1824-ben"³ - kezdi Lám Frigyes Virághalmi Ferencről írott monográfiáját. Ám alaposabb kutatással nyilvánvalóvá vált, hogy ez módosításra, kiegészítésre szorul. A vágsellyei és a pannonhalmi levéltárakban megtalálható iratok alapján a bencés hagyományban nevelkedett, de elszegényedett "Grozi"-nak, Anton Blumentritt postai expeditornak⁴ és feleségének, Catharina Adlbergnek 1789 no-

3. Lám F.: Virághalmi . p.3.

4. A komáromi postaállomás ekkor Új-Szönyben volt, Komárom belterületén csak fiók levélposta volt 1848-ig (Gyulai R.: Komárom. p. 29). "A levélszedőhely feladata az volt, hogy a leveleket a feladótól átvegye és meghatározott időközökben, rendszeren hetenként kétszer, gyalogos vagy lovasküldönc útján ahhoz a postaállomáshoz juttassa, amelynek felügyelete alá a levélszedőhely tartozott; ugyanekkor a körzetébe címzett leveleket is átvette kézbesítés végett. A levélszedőhelynek nem volt önálló jövedelme, fenntartója (expeditor Postae) a teendőket saját költségén látta el, mert a portó a postamestereket illette. A levélszedőhely tulajdonosa azonban a kapott borraivalók útján mégis megtalálta számítását." (Vajda E.: Posta. p. 300)
A postai expeditor fogalmát tehát nem szabad összekeverni a bécsi, majd pozsonyi irányítású postakocsi expeditio tisztviselőivel (Ld.: Hencz L.: Posta. p. 80).

vember 11-én⁵ fiuk született: Franz Xaver Blumentritt, ki 1806 október 29-én Paulin néven öltözött be a bencés rendbe⁶. Újoncève, majd a simplex professio⁷ után novíciusként stúdiumra ment, tanári disponálására azonban már nem került sor, a rendből -mára kideríthetetlen, de feltételezhetően engedetlenségi okokból- 1810 április 30-án elbocsátották, így szülővárosában, Rév-Komáromban a magisztrátusban vállalt expeditori hivatalt⁸. Ekkor ismerkedett meg a kaputot⁹ hordó, copfját fésűvel cilindere alá tűző Blu-

5. Bencés Névtár p. 37./160 (Ezzel szemben a Matr. Bapt./147 p. 515, november 12-ét ír. Ellentmondás nincs, hiszen a kereszte-lő lehetett egy nappal később.)
6. U.o.
7. Az újoncév elteltével a rendi (!) novícius egyszerű fogadalmat tesz, melyet azért hoztak létre a szerzetesrendek, hogy nő-vendékeik, kiknek neveltetése igen sokba került, ne hagyhas-sák el könnyen a rendet.
8. Lám Frigyes eufémizmusa érdekes: "Blumentritt... Révkomárom magisztrátusában töltötte be a városi szenátori tisztséget" (Ld. p.24, 3. megj.). A mondat helytálló, ha az "a"-t "egy"-re változtatjuk. Ugyanis a városi önkormányzatok legjelentősebb testületi szerve a XII.-tól a XIX. századig a 6-12 fős belső vagy kistanács (magistratus, senatus, Rat) volt, melynek rend-szeres fizetést kapó tagjait a XVIII. századtól fogva szená-toroknak vagy tanácsnokoknak nevezték; jogkörük kiterjedt a kinevezésekre, az ellenőrzésre és ítélkezésre, de intézték a város gazdasági ügyeit, s gondoskodtak az ítéletek végrehaj-tásáról. A magistratus ezen feladatok lebonyolítására magasabb tisztviselőket alkalmazott (camerarius, expeditor...). (V.ö. p. , 24. megj.)
9. A kaput "jelent franczia vagy német szabású hosszabb felső ru-hát... Aki kaputot visel...nem a bocskoros, hanem az úri osz-tályú nemesség, vagy tisztessék osztályába tartozó személy." (Czuczor-Fogarasi: Szótár. III. p.394.)

mentritt a győri születésű, szintén német származású¹⁰ Elisabetha Groff-fal. Házasságukból három gyermek született: Maria Christina (*1823 július 11¹¹ - + 1823 november 1¹²), Franz

10. Elisabetha Groff/Graff keresztlevelet nem sikerült megtalálnom. A halotti anyakönyvből: (V.ö. p. , megj.) következtetek arra, hogy 1800 körül születhetett r. kat. családban, Győrben. Erre utal Lám Frigyes megjegyzése is: "férje halála után az özvegy, Gróf Erzsébet, régi győri család tagja, szülővárosába kívánczozott vissza". (Lám F.: Virághalmi. p.3.). Az Országos Levéltárban lévő, mormonok által mikrofilmre vett anyakönyvek gyakran hiányosak, a kérdéses időszakhoz nincs minden plébániának mutatója. A Győr-Nádorvárosban keresztlevelek félig lefilmezett anyakönyvének mutatójában lévő Elisabetha Groff - a Szent Kamillus plébánia közlése alapján - nem azonos Frau Blumentritt-tel.

Bár a Graff/Groff/Gróf családnév nem annyira ritka, mégis a mintegy kétszáz évet felölelő kutatásomban Győr vonatkozásában csak háromszor talákoztam ezzel a családnévvel. Így elképzelhető, hogy Elisabeth rokoni kapcsolatban lehetett az 1777-ben a trinitárius rendből kilépett P. Januarius Graff-fal (Calendarium Jaurinense 1777 p.86.), a Moson megyei Neuzidér (Neusiedler, Nisider) helység plébánosával, P. Joannes Nep. Graff-fal (I.m. p.38.), valamint a nyomdász Gróf Gyulával. (Borovszky S.: Győr. p.133.).

Elisabeth Groff német származására Lám Frigyesnél találtam utalást: "Blumentritt Ferenc (értsd E.G. fia) ... gyermekkorában inkább németül beszélt" (Lám F.: Virághalmi p. 4.).

A Hadtörténeti Múzeum Levéltárában lévő iratokban (Régi AKVI 31315 VI 42) pedig ez áll: "irodalmi működése által a' magyar nyelvben kitűnő jártasságot szerzett", ami V.F. nem magyar anyanyelvére is utalhat. Virághalmi Önéletrajzi regényében olvasható: " - Tudnak Önök németül?!... Nehány kivételével mindnyájan értették s beszéltük is e nyelvet... Bajtársaim reám tekintettek, hogy hát szóljak már..." (Virághalmi F.: Cserepár. p.40.)

11. Matr. Bapt./149 p.218.

12. Matr. Defunct./166 p.65.

Xaver (✕1826 szeptember 5 ¹³ - + 1875 szeptember 24¹⁴) és Karl Andreas (✕1829 november 30 - /1860 január 20/ - + ?¹⁵). Virághalmi Ferenc tehát nem 1824-ben, hanem két évvel később született. A lexikonok és minden róla szóló írás - kivéve Nádasdy Lajos tanulmányát¹⁶ - az adatokat tévesen közlik. Az eredeti keresztlevél alapján tehát: neve a keresztségben Franciscus Xaverius Antonius Gallus. Apja: Franciscus Blumentritt cancellista civitatis, anyja Elisabetha Groff conj.; a szülők lakhelye: Comar; keresztszülők Franciscus Hidas camerarius civitatis és Christina Bécsy conj. Férje halála után - 1830 január 10¹⁷ - az édesanyja kosztos diákokat tartva próbált megélni, de soruk igen nehezen ment, ezért 1831 június 24-én Győrbe, a szülővárosába költözött két fiával, az öt éves Franzival és a másfél éves Karlchen-nel. Megérkezésük után néhány héttel pusztító kolerajárvány tört ki - az 1831-es Megyebéli Kalendárium szerint 15.894 lakosú városban¹⁸ - majdnem kétezer embert sújtva. "Általában ezen első cholera-járvány alatt tapasztaltak mint megannyi kitörülhetetlen emlék vésődött a gyermek emlékébe s okozta valószínűleg azt, hogy mindaz, amit utóbb az 1849, 1856, 1866 s végre az 1873. és 1874-ki hason járványok alatt részint a táborban és kaszárnyában,

13. Matr. Bapt./149 p.330.

14. Nádasdy L.: Virághalmi. p.167.: "a helyi (celldömölki) plébánia halotti anyakönyvében olvasható bejegyzés szerint".

15. Matr. Bapt./149 p.447

16. Nádasdy Lajos: Tollal és karddal a hazáért. (In: Vigilia, 1977/3. pp. 167-171.)

17. Matr. Defunct./166 p.247.

18. Lám F.: Ecker. p.30.

s majd ismét falun s a fővárosban tapasztaltam és átéltem, alig gyakorolt reám valami erősebb benyomást, mert mindig fölmerültek emlékemben gyermekkorom e járvány egyes borzasztó körülményeivel szoros kapcsolatban álló rémképei, melyek fölelevenítése a jelen-
nel szemben inkább csillapító, mint izgató hatással voltak re-
ám."¹⁹ A még hat hétig sem tartó járvány alatt súlyos ínség ural-
kodott: a helytartótanács ugyanis "cordonális lineák" által el-
záratta a várost a külvilágtól, nagyobb élelmiszertartalék nél-
kül.²⁰ Leállt a gabona- és fakereskedelem, a kikötőkből nem in-
dultak hajók, a híres lóvásár is elmaradt; az utcán pedig a ha-
tóság kirendelt füstölői jártak. Az ázsiai epemirigykórt 1475 em-
ber kapta meg a városban - ebből a három "kholera-ispotában"
csak 271-et ápoltak - , mely 606 esetben végződött halállal.
A különböző gyógymódok közül "leghasznosabbnak tapasztaltatott
Ipecacuanhának pora által, mely hányást okoz, a gyomrot az epé-
től és más rosszaktól kitisztítani, külsőképpen a testet kánfo-
ros égett borba mártott flanérral jól megdörögölni és szé kifű,
csombor és más izzasztó füvekből csinált herbatheával élni vagy
a gyomrot meleg kásával, vagy tégláknak a lábak közé való raká-
sával izzadásba hozni."²¹ "A gondos anya veres borral óvta gyó-
gyította egészséges gyermekeit, s nyakokba akasztotta az általá-

19. Podmaniczky F.: Napló I. p.37.

20. A járványtól való eszeveszett félelmet és kapkodást jól il-
lusztrálja, hogy Zichy Ferraris Ferenc Győr vármegyei főis-
pán első parancsai között ezt adta ki: "Nagy-Szombatbul sem-
miféle hajót Komárom vármegyébe bé ne eresszenek, hanem fel-
tartóztassák, mihelyest valamely hajó onnand ide közelít."
(Gyulai R.: Komárom. p. 26)

21. U.o.

nos mentő szert - zacskóba varrt kámfort; meg is óvta kedveseit a rémidő alatt, a háznál nem esett baj."²² De a nélkülöző család segítségre szorult: a régi jóbarát, Kocsis József fésűsmester²³ karolta fel őket. Ő tanította Franzit magyarul, mesélt neki a város történelméről, különösen 1809-ről, mikor egész Európa figyelt Győrre feszülten; itt verte meg júniusban a Jenő (Eugén) olasz alkirály vezette francia sereg a János főherceg hadtestével egyesült magyar felkelő sereget. A történelemben "kismegyeri ütközet" néven ismert csata után Lauriston francia tábornok kilenc napon át szakadatlanul lövette ágyúival a várost, melynek kazamatái tömve voltak a környék éhező menekültjeivel. Borzalmas nyomor uralkodott, s a várőrség kénytelen volt megadnia magát. A városban titokzatos mondák keringtek az álruhás Napóleonnól, ki valóban rejtőzködve éjszakázott ott augusztus 31-én. Az érdeklődő kis Franzinak sokat meséltek a régi harcokról, rejtett alagutakról, a várost súlyos helyzetbe döntő 300 ezer forintos²⁴ hadisarcról, melynek terheit 1845-ig nyögte Győr.

22. Rónay J.: Napló I. p.21.

23. Az arany-, ezüst- ékszer-, díszmű és aprótárgycsoportba tartozó fésűs céhet a XV. században alapították (V.Ö. Bogdán I.: Kézművesek. pp. 86-87.) Az 1829-es győri iparosösszeírások szerint négy fésűsmester dolgozott a városban egy-egy inassal s csak egyiküknek volt legénye is. (Eperjessy G.: Kézműves-ipar. p. 316.)

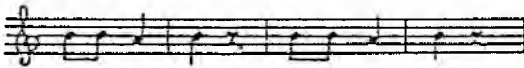
24. Azért, hogy ez az érték ne csak egy szám maradjon, összehasonlításképpen néhány adat: Székesfehérvár 1830/31-es évi költségvetése 28.171 Ft volt (Kállay I.: Önkormányzat. p.243). 1810-ben a két fehérvári plébános 100 mérő gabonát és 60 öl fát kért a várostól. A tanács ezt megtagadta, de 500-500 Ft-ot szavazott meg nekik, "az emelkedő árak miatt, jobb megélhetés céljából" (I.m. p.321.) Az 1828. évi összeírára áprilisban Székesfehérvárra a nádor "Laky Gábor komáromi tanácsost küldte ki... A város az összeíróknak szállást, írnokokat és hajdúkat biztosított... Augusztusban az összeíráshoz még 120 nyomtatott ívet igényeltek (Budáról hozatták, 6 Ft-ért)... Laky Gábor, társával együtt... szeptember 18-án, munkáját befejezván, hazatért Komáromba. A város neki és hajdújának (összesen) 688 Ft napibért fizetett ki." (I.m. pp. 214-215.)

Franzi sokat barangolt a környékbeli ménfői hegyekben, s a négy folyó partján, melyek akkor még "úgy folytak, ahogy nekik jól esett; tele voltak hallal, hisz Fényes Elek szerint a "Kis-Duna olyan halbő, hogy még Pozsonyt is innen tartják el hallal". Győr környéke szép volt, dús erdők szegélyezték a folyókat."²⁵ A kis

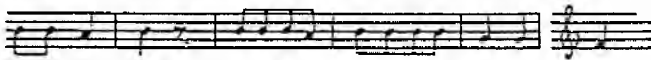
25. Lám F.: Győr. p.4.

Győr folyóinak száma vitatott. Címerében három folyó (Duna, Rába, Rábca) van, de sokan - jogosan - ide számítják a holt Marcalt is.

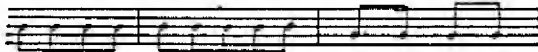
A folyóvizekhez érdekes győri és Győr környéki gyermekjáték kapcsolódik: "a gyerekek két csoportba állnak. A révészek csoportja előtt két leány összefont kézzel tartja a "hidat".

- Vigyeték át Jó ré-vé- székl

mertnemtudjuk
-Mi nem viszünk, ki fiai vagytok.

LengyelLászlók és
-Mi is vagyunk jó ki- rályok.

- A minap hogy itt mentetek

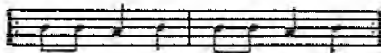
(beszélve) Hidunk lábát eltörtéték

És még sém csináltattatok még

- Ha eltörött, még tudnánk csináltatni.

- Mivel tudnád megcsináltatni?

- Győri gyönggyel.

- Hol vennédagyőri gyöngyöt?

- Isten adná szentmarkából

(beszélve) - A hídnak vámja is van!

- Mi lenne az?

- Egy szép leány és egy koszos malac.

A párbeszéd lejátsszódása után az átkelők megkísérlik a "hídon" való átjutást. Csak az megy át, aki az összefont kezeknek olyan erősen nekifut, hogy azokat szét tudja szakítani. Aki nem tudja, az lesz a vámdíj, s a másik csoporthoz kerül." (Barsi E.: Gyermekjátékdalok. pp. 257, 262-263.)

fiú bámulta a vidám csanaki szüreteket, s élénk képzelete hősi alakokkal és a német rablóromantika borzalmaival népesítette be a régi várkapukat és erődítményeket, melyeknek lebontását bár 1820-ban már elrendelték, de a munkálatok 1839-ig elhúzódtak. Így látta még a Vérbástyát, a kármelita bástyát, sőt ahogy később írja: "Kinek pillanata Győr városának még csak húsz év előtti múltjába is vissza tud hatni, emlékezni fog azon házikóra, mely közvetlenül az akkori kármelita bástya falához volt épülve s melynek a torony utczára néző arczfalán agg szöllőtő lombjainak árnyékában két sötét ablak tátongott örök sziporkákat szórva, mint Aethna s Vezuv üregei... Történetünk korában... Aczél János uram kovácsolá ugyanezen házban, - melynek falán az 1680-ki esztendőtt még magam is láttam gyermekkoromban színes kaviccsal ékesen kirakva - a fegyverek minden rangú nemeit."²⁶

Franzi életében az ünneplés, a szónoklatok kicsi gyermekkorától igen nagy szerepet játszottak. A régi Győr legfőbb városi ünnepe húsvét keddje - Győr felszabadulásának napja volt; 1598 március 28-29.,²⁷ a török naptár szerint Schaban hónap 23-24. napja. A győzelmi hálaünnep évszázadokon át 18 ágyúlövés-sel kezdődött, majd a város polgárai, teljes diáksága körmenetben vonult végig a bástyákon a Fehérvári kapuig, ott két csoportra oszlottak, az egyik oldalon Pálffy, a másikon Schwarzenberg

26. Virághalmi F.: Fegyverkovács. p.7.

27. "den 18. Martii altes Calenders dieses gegenwertigen 98. Jahrs" (Wahrhafftige zeittung. A₂^V)

képe előtt sorakozva hallgatták a latin, német és magyar prédikációkat. A bencés diákok - még a jezsuita atyák által a XVII. században meghonosított szokás szerint - verseket szavaltak a két férfiú tiszteletére. Ezek közül a Hasznos Mulatságok közül egyet: "Győr visszavétele - Ezen nevezet alatt a győri Akadémikusok már három esztendő előtt Vitézi Játékot adtak elő. A' köz megkedvelés azt vitte végbe, hogy az idén Szt. Mártonban is elő adatnék a' Declamatióban való gyakorlásúl. Reményljük, hogy kedves érzést gerjesztünk Érd. Olvasóinkban, ha ezen Játék második része után el énekeltetett derék Éneket közöljük. A' mint következik:

Ájul szivem fájdalmában
Hanyatlásán hazámnak;
Úgy látszik, hogy romlásunkban
Még az egek sem szánnak.
Moháts! Moháts! mit hoztál ránk?
Utánnad dúlt édes Hazánk!
Köd borította régi fényünk',
Vérünk nyeli ellenségünk.

Buda, és Győr falai közt'
Pogány Zászlók lobognak,
Szép Ifjaink, és Hölgyeink
Rágó lánczon fonnyadnak.
Nints Eger, Péts, nints Fehérvár;
Dúl fül bennök Török Tatár.
Mienk a' föld, nints Országunk,
Itthon jövevények vagyunk!

Százszor boldog, ki már túl van
Életének határán,
Nem kínozzák őt' gyötrelmek
Nemzetének a' kárán!
De él bennem a' reménység,
Hogy győz még a' Kereszténység!
Isten vigyáz árváira;
Királyunk hív fiaira!" 28

A színházban pedig megelevenedett a győri érckakas legendája.

"Tudta a török, hogy az országban oly kevés hadi ereje van a magyarnak, mikor lehetetlen, hogy eszébe jusson e fontos várat ostrom alá venni. Ali tehát oly biztosságban ringatta magát, hogy egykor nagy kevélyen elmondá miként: hamarabb megszólal a vártony rézkakasa, mint Győrt a keresztyén bevegye. Azonban nem sokára önkárán kelle tapasztalnia, hogy az elbizottság mindig a bukás előpostája." 29 A legfényesebb ünnepség - mely talán a legmaradandóbb emlék mind Franzi³⁰, mind a Karpf fiú³¹ és a kis

28. Hasznos Mulatságok 1824/21 pp. 161-162.

29. Virághalmi F.: Törökvilág I. pp. 98-99.

30. Virághalmi Ferenc 1859-ben adta ki Törökvilág Győrben c. két kötetes regényét Győrött, Sauervein Gézánál. (Ld. a regény előszavát: p. , megj.)

31. "Kárffy Titusz (... Karpf családi nevét 1845-ben változtatta Kárffyra...) nyugalmazott miniszteri tanácsos, született 1825 márczius 21. Körmöczbányán, hol atyja a sóhivatal fő-tisztviselője volt. Három éves korában elvesztette atyját; azután anyjával és testvéreivel átköltözött Győrbe; itt végezte el a gymnasium hat osztályát..." (Szinyei J.: írók. v. p. 1036.) Történelmi tárgyú verseket is írt, ezek az Irisben és az Ungarban jelentek meg az 1840-es években, az 50-es években pedig Jókai műveket fordított németre.

Kari³² számára - azonban nem húsvét keddjéhez kapcsolódott. 1839 május 30-án Tóth József plébános-kanonok a Fehérvári kaputól a Rábáig terjedő, lebontott erődítmények helyére épült - a király tiszteletére Ferdinándvárosnak "keresztelt" - városrészt szentelte fel és áldotta meg. A diákok között a nap emlékére ezer, különböző jelmondatokkal díszített kalácsot osztottak szét³³, de ezzel izgalmuk nem ért véget. "Raab, 1. Juni. Am 10. d. M. werden Ihre k. k. Majestäten unsere königl. Freistadt mit Allerhöchst-ihrem Besuche beglücken. Die Behörden treffen bereits die thätigsten Vorbereitungen zum Empfange des hochgeliebten Herrscherpaares. Mit Wonne und Entzücken sehen die Bewohner Raab's diesem hochofrefreulichen Ereignisse entgegen." ³⁴ Azon a hétfőn a város Főterén állt Győr teljes diáksága. Kocsis József a Főtér másik oldalán, vagy a Király utcában sorakozott a többi polgári céh tagjaival, zászlóikat lobogtatva³⁵ mesterségük jelvényeivel.

32. Ráth Károly (Kari megszólítást v.ö. p. , megj.) "megyei levéltárnok... született 1829 február 28. Győrött... Atyját.. még gyermekkorában elvesztvén, az egyetlen fiú nevelése nem éppen vagyonos anyjára... nehezedett. Kisebb iskoláit a győri evangélikus gymnasiumban... végezte..." (I.m. XI. pp. 576-577.) Történelmi kutatásaiban eleinte nagy segítséget kapott Maár Bonifác győri bencés tanártól és Hollósy Jusztinián későbbi celldömölki apáttól, kinek könyvformába rendezett, de máig kéziratban lévő történelmi előadássorozata ("Győr visszavétele 1598-ban") a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban lappang.

33. Lám F.: V. Ferdinánd. p.1.

34. Vereinigte O. P. Zeitung 1839/45 p.482.

35. A díszes zászlók, felvirágzott fáklyák, gyertyatartók hordása és tartása a körmeneten és egyéb felvonulásokon a céhlegények feladata volt. Büntettek is a mesterek szigorúan, amikor "az legények a' Czéh Zászlójában ollankor kárt tennének a' Templombul ki vetelkor, vagy ismét bé vetelkor, ugy hogy vagy fáját eltörnék, vagy Materiáját rolttyát, czafrangját, avagy sinórját el szakasztanak" (V.ö. Szabó P.: Céhzászlók. pp. 135-208. id.: p. 159.)

Franzi édesanyja a Kármelita tértől felfelé a Püspökvárig nézelődött valahol a feketeruhás polgárok tömegében. A házakat háromszínnű drapériával díszítették, s kinnt voltak már a szurokkoszorúk az esti kötelező díszkivilágításhoz. A Vár lépcsőin egyforma ruhás kislányok virágcsokrokkal és üdvözlő versekkel fogadták V. Ferdinánd királyt:

"Hajts mélyen térdet, 's magyar ország drága királyát
Telljes alázattal, földre borulva köszöntsd;
Drága személlével jelen diszesíti Hazánkot,
Kit mi ohajtánk hosszú üdő folytás alatt."³⁶

A polgári tüzérség 101 ágyúlövést adott le, minden harang kongott. Az esti színházi díszelőadás szabadjegyes volt, a legjobban tanuló árvagyerekek pedig az első sorokban ülhettek. Talán Franzi, Titusz és Kari³⁷ is onnan nézte a "Willi und Hold" német színháztársulat által előadott Karl Haffner darabot: "Schwarzenberg und Pálffy, oder Raab's Wiedereroberung aus der Gewalt der Osmanen".³⁸ A darab kézírata elveszett, de annak stílusára, színvonalára Haffner rémregényíró és humorista mivoltából, tartalmára pedig a forrásul felhasznált rövid Mednyánszky novellából³⁹ következtethetünk. Az öt felvonás változó díszletei, a fordulatos cselekmény, valamint az előadás körülményei nagy hatással lehettek a fiúkra.

36. Vereinigte O. P. Zeitung 1839/47 p. 500.

37. V.ö. p. , 31-32. megj.

38. Lám F.: Színészet. pp.86-87; Kádár J.: Színészet. p. 171

39. Alois Mednyánszky: Der eiserne Hahn zu Raab. (A. Mednyánszky: Erzählungen. pp. 59-65.) Mednyánszky feltehetően történeti munkát használt megírásához. V.ö. I. G. Schwandtner: Scriptorum II/II. p.766. "Gallus ferreus Iaurini cantans".

Franzi gyermekkorát a járványok, ünneplések és a "csavargás" mellett természetesen az iskola határozta meg. Személyi anyagában⁴⁰ ez áll: "végzett három elemi, hat gymnasialis és két bölcsészeti osztályt". A három elemi elvégzése inkább édesanyjának súlyos anyagi helyzetére, semmint Franzi rossz tanulmányi eredményeire⁴¹ utal. Az új, városi-polgári igényeknek megfelelő háromtanítós iskolában⁴² ugyanis az első két évben az alapismere-
teken kívül (azaz vallási, erkölcsi, társadalmi ismeretek, olvasás, írás, számolás) "azok a tanulók, akik a latin iskolába igye-
keztek, már az első osztályban megkezdték a latin nyelv tanulását, de csak ők. Két esztendő elteltével átmentek a gimnáziumba, a harmadik osztály ugyanis kizárólag azoké volt, "akik magukat a kézmívességre, más mesterségre vagy a gazdálkodásra adták". Ebben az osztályban a következő tantárgyak kerültek sorra: anyanyelvi nyelvtan és helyesírás, bővebben a számtan, a geometria, az építészeti elemei, természetrajz, technológia, kereskedelmi földrajz és árúismeret."⁴³ Nehéz lehetett a jó képességű Franzinak és édesanyjának a kényszerű döntés a második osztály után, hiszen

40. Régi AKVI HM Lt.

41. Virághalmi feltehetően Győrben (talán a Belvárosi R. K. Elemi Mintatanodában?) végezte tanulmányait. Az erre vonatkozó iratok azonban nem maradtak fent (ld. Győri Áll. fondj. VIII. 108-111), így eredményeit sem ismerhetem.

42. Az 1806-os Ratio Educationis Publicae külön kiemeli az egy-, két- és háromtanítós iskolákat (scholae elementares). V.ö.: Pedagógiai Lexikon I., III.: elemi iskola; népoktatás.

43. I.m. III. p. 266.

sokba került a didactrum⁴⁴ és a tanúlevél⁴⁵, melyek árából az iskola az elrongyolódott tankönyveket⁴⁶ pótolta. 1835-ben (feltehetően vagyonos apai nagybátyja, Anton

44. Az ún. iskolai hópénz alól a szegény sorsú, de jó előmenetelű diákokat az 1830-as *Opinio Rei Litterariae* mentesíteni akarta, de az 1832/36. évi diétán az oktatásügy rendezését a király felségjognak nyilvánította és teljes egészében elutasította. (V.ö.: Lengyel A.: Reformkor. pp. 136-155.)

45. "Az iskola elvégzését igazoló úgynevezett tanúlevél kiállítása elvileg ingyenes volt, de a gyakorlatban a városok, községek csak bizonyos taksa lefizetése ellenében adták ki a szokásos testimoniálisokat." (Lengyel A.: Reformkor. p. 145.)

46. A kor alaptankönyve az ún. Hármaskönyv volt. (Hármaskönyv, mely I. A' Szent Istóriát, II. Magyar Országot, III. Erdély Országot, annak földével, polgári állapotjával és meg-bővített historiájával, gyenge elmékhez alkalmaztatott módon a' nemes tanulóknak summásan de világosan elő-adja és ki-mutatja. Kassán... 1829.) További jellemző tankönyvek:

Első osztályban: A' Magyar Gyermekek Barátja, vagy olly hasznos Olvasó Könyv a' Házi, és Oskolai tanuló Gyermekek' számára, mellyből azok a' legszükségesebb, és leghasznosabb Tudományokat gyenge elméjökhez képest megfoghatják, mellyet T.T. Wilmsen Úrnak Német nyelven szerkeztett 100-dik Kiadása után sok bővítésekkel, 's a' hol szükségesnek vélte, újabb szerkesztésekkel, minden Keresztény Hiten lévő tanuló Gyermekek' hasznóvételére alkalmaztatott, és hazai nyelven kiadott Lánghy István. Első és Második Rész. Pesten, 1829.

Az olvasókönyv történetei az elrettentésen alapuló nevelés remek példái: "A' Babona

Marczin olly könnyenhívő volt, hogy mindent igaznak tartott, a' mit hallott, a' nélkül, hogy megvizsgálta volna, vallyon igaz lehet-e... Egyszer a' lába' száran egy nagy persenés támadott. A' helyett, hogy Orvostól kért volna tanácsot, egy vén Aszszonytól el hagyta magát ámíttatni, hogy ha a' sebet az úgy nevezett szelencze, vagy orgonafácskával (melly szent János napján metszetett-le a' fáról) naponként háromszor megérinti, egyedül ez által, minden más szerek nélkül meg fog gyógyulni... Azomban a' seb mindég veszedelmesebb lett, 's végtére csontfene járult hozzá. Ekkor már kénytelen volt az Orvost hívatni, a' ki... az egész lábaszárát elfűrészelte, és még örülni kellett nékie, hogy életét el nem vesztette. (I.m. I. pp.69-70.)

Blumentritt pártfogása alatt unokatestvéreivel, Fritz-cel és Wenzellel együtt) egy távoli, talán csehországi gimnáziumba került; de a hosszú nyári vakációt⁴⁷ mindig édesanyjánál és öccsénél Győ-

"A' Nyalakodás

Friderikának azon rossz szokása volt, hogy nyalánkságból mindent megkóstolt, a' mit csak enni vagy inni valót látott. E' végre gyakran megbüntették őtet Szülői; mert a' nyalakodás nem csak igen illetlen, hanem annak is okává lesz, hogy az ember általjában nem tanulja-meg kíváncsiságát mérsékelni, és zabolában tartani... Friderika... egy széket tett az almáriom mellé... és levette a kis tálacskát. Czukorforma fehér por volt benne... édes íze volt, 's ugyan azért ő azt kíváncsian nyalogatta. Hirtelen bélépett az anyja. Azonnal... elküldött az Orvosért, tejet adott-bé nékie, hogy hányják... De nem sokára a legkeservesebb kínokat érezte belső részeiben, 's úgy kiáltott, hogy kiáltása egynehány ház távolyságra is elhallatszott... Élete ugyan megmaradt; de egyszer'smind elméje mindig igen gyenge, és tagjai örökké reszketők maradtak.

A' ki büntetésre méltó kíváncsiságait vaktában követi, azt azok végtére veszedelembé buktatják."(I.m. I. pp.72-74.)

Második osztályban: Joan. Amos. Comenii: Orbis Pictus. Die Welt in Bildern. Swet w obrazach. Swiat w obrazach. Le Monde en tableaux. W Hradcy Králowé, 1833.

Harmadik osztályban: Lithographiertes Lesebuch oder Briefe und Aufsätze aus dem bürgerlichen Leben, Contracte und Rechnungen, nebst einer Anweisung zur Schönschreibkunst und zum ersten Unterricht in der Vocalmusik, mit mehreren Beispielen in ein- zwei- und dreistimmigen Gesängen. Landau, 1832.

Nem állítom, hogy Virághalmi konkrétan ezekből a tankönyvekből tanult. Ezek korára igen jellemző, a kor akkori igényeit híven tükröző legfrissebb elemi iskolás olvasókönyvek.

47. 1831-ben kísérlet történt arra, hogy a nyári vakáció augusztus-szeptember hónapban legyen, de a többség mégis július-augusztus mellett döntött, egy kitétellel: "a szüretnek idején, mivel Hazánkban a szőlőmivelés csaknem országszerte dívatban vagyon, s annak örömeitől a tanulókat eltiltani alig megtartóztatni pedig éppen nem is lehetne - , az iskola oktatások, a helybeli Direktörök által akkoron, midőn a szüret itt-ott tartatik, adandó engedelem mellett, egy hétig megszüntessenek; - s az Ifjúságnak szüreti szabadság is, melyhez ekkoráig már hozzá szokott, engedtessek." (Lengyel A.: Reformkor p.146.)

rött töltötte. A három alsó, grammatikai osztály első rendű⁴⁸ elvégzése után 1838 szeptemberétől - édesapja volt bencés kapcsolatainak köszönhetően⁴⁹ - (a kötelező himlőoltási bizonyítvány felmutatása után⁵⁰) felvették a komáromi, kettős törpe tornyú Szent András templommal szemközti bencés gimnáziumba, árvasági ösztöndíjjal. Ez igen nagy szó volt, már csak azért is, mert a " vagyonos, meglehetősen művelt Komáromban... akkoriban az járta, hogy a komáromi úr, a győri csak ember"⁵¹, de azért is, mert itt " a Tanuló Ifjúság olly szoros fenyték és oly gondviselés alatt tartatik, hogy arrul nem tsak semmi vétkes kihágást eddig hallani sem lehetett, sőt köz vigasztalással tapasztaltatik, hogy az Ifjúság valamint a Tudományokban, úgy jelesen az Isten félelmében, az hit ágozatiban és egyéb erköltsőkben díszes előmeneteleket tésszen a szülőknek és védőknek tellyes megelégedésével"⁵². Fenix Farkas⁵³ igazgató (Horváth Pál pannonhalmi kormányzó apáttal

48. A gimnáziumba csak jeles, vagy első rendű diákokat vettek fel. (V.Ö.: Gyulai R.: Komárom p. 23.)

49. Szlajkó Ignác József, ki Blumentritt Paulinnal együtt öltözött be a bencés rendbe, s vele együtt novíciuskodott, 1837-ben Győrbe került bencés házgondnoknak. (Bencés Névtár p. 35./142.)

50. Ld. Gyulai R.: Komárom p.24.

51. I.m. p.21.

52. I.m. p.18.

53. Dr. Fenix Farkas Ignác a gazdasági- és szervezőképességéről híres kánonjogi doktor (Bencés Névtár p.20./21.) kitűnő pedagógiai érzéssel is rendelkezett. (V.Ö.: Fenix F.: Természetrajz. Gazdálkodást kedvelő köznép és serdülő ifjúság használatára. Győr, 1850. 276 p. ; Fenix F.: Magyar gazdaszony. Köznép és serdülő leánykák használatára. Győr, 1850. 211 p.)

egyetértve) a szigort a tanári karra⁵⁴ is kiterjesztette: " hogy a tanárok az előadásokra lelkiismeretesen elkészülhessenek, kötelességükké teszi a reggeli 5 órakor való fölkelést. A sétát csakis kedd és csütörtök délutáni szünnapokon engedi meg, kivéve - ha a tanárnak arra valóban szüksége van. A sétára vagy kettesben látogatóba menő tanárok tartoznak az igazgatónál jelentkezni, hogy ha az alatt valaki keresné őket, az igazgató a kérdezősködőket utba igazíthassa."⁵⁵ A 48 gyümölcsfával és 200 szőlővesszővel beültetett házikertben "a tanároknak golyózójuk és az alsó folyosón biliardszobájuk volt, hogy szórakozásuk a ház falain belül rekedjen... A tanárok szobáiba új cseresnye és puhafa bútorzat kerül, fürdőszobát is rendeznek be."⁵⁶ A diákok számára a tanév a tanárokkal közös négy napos lelkigyakorlattal indult, féléves vizsgájukon pedig "az igazgató is köteles kérdéseket tenni, az érdemjegyeket bejegyezni és a tanulók osztályozásába befolygni; mert csakis akkor szállhat jogosan a tanárokat netalán igaz-

54. 1838 ősze és 1840 nyara között a tanári kar tagjai voltak: Csillag Rupert (Bencés Névtár. p.66/430.), Fister Tibor (p. 68./451), Christián Pius (p. 58./356), Orsonics Odó (p.64./416), Radányi Modeszt (p.53./307) és Sárkány Miklós teológia-doktor (p.54./319.).

55. Gyulai R.: Komárom. p. 19.

56. I.m. p.25.

ságtalansággal vádoló szülőkkkel szembe"⁵⁷. Az 1838/39-es Komáromi Értesítő sajnos elveszett⁵⁸, de a következő évből (1840-es) kiderül, hogy az első humán gimnáziumi osztályos, árvasági ösztöndíjas Franzi magyar nyelvből az első rendűek között az első, hittanból a harmadik, a kötelező besorolásban pedig a 30 fős osztályban az első rendűek között a nyolcadik (Blumentritt Franciscus (St. Or.) I.Cl.3.Doc.Rel.; I.Cl.1.Lingva Hungar. = Classis I.: 8. /Humanitatis Anno I./⁵⁹). "A német nyelv alaposabb ismerete, életrevalóbb tanulmány volt, mint az a szegény, holt latinság, melyhez végre is csak azért sejtettek a gymnasisták, mert hat éven át mindent, még a magyar nyelvet is latinul tanulták, s természetesen fő, ugyyszólva egyedüli gondjok az volt, hogy a latin szókat, mondatokat elsajátítsák, magára a tárgyra alig került figyelem. Hányan, hogy példát adjunk, hányan mondották el szép csengő hangon a "Vocalem breviant", kik nem valának képesek a hosszút vagy rövidet tüzetesen kijelelni...! De mire való ezért

57. I.m. p.21.

A rendkívül szigorú nevelést nem zavarhatta meg semmi, mivel 1802-ben "a király a szerzetet azért állította vissza 1786-ban élvezett jogaival egyetemben, hogy a magyar ifjúság szívét igaz jámborsággal és hazafisággal, eszét pedig tudományokkal töltse meg." (I.m. p.19.) Az uralkodóval szembeni tiszteletet és hálát a rend azzal is kifejezte, hogy V. Ferdinánd látogatásakor a fiúknak egy heti szünetet biztosított. Így lehetett ott Virághalmi Győrött, az ottani bencés tanárok felügyelete alatt. (Ld. pp.)

58. Magyarországon nincs belőle példány, a Vágsellyéről Nyitrára átkerült komáromi bencés anyagban talán fellelhető a mi hiányos sorozatunkat kiegészítő néhány darabja.

59. Komáromi Értesítő 1840, Hum.I.

feljajdulni most?... a gymnasiumi rendszer volt az egyedül boldogító, ettől függött a tanuló nemzedék jövője..."⁶⁰ Hiába indítványozták a bencés tanárok, hogy "más művelt népek példáján okulva, melyek már lerázták a latin nyelv nyögét, Magyarországon a magyar nyelvre kellene a fő súlyt fektetni s a tantárgyakat magyarul előadni"⁶¹, nemcsak a tanórák, de már a humán osztályokban a szentbeszéd is latinul tartattak⁶². De legalább a bencés gimnáziumokban nem kellett félni attól, hogy fát kapnak⁶³ - más intézményeknél még mindig dívó szokással ellentétben. A 14 éves Franz a teljesen latin nyelvű poetikai⁶⁴ osztályt már nem Komáromban, hanem az igen leromlott épületben lévő, szintén Fenix Farkas által igazgatott győri gimnáziumban folytatta, Hölderle Miksa⁶⁵

60. Rónay J.: Napló I. p.17.

61. Gyulai R.: Komárom. p.22.

62. Ekkor már évek óta érvényben volt az 1830. évi 8. törvénycikkely: 4.§: "... az ország határain belül közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja; nem értvén ide a tényleg működő egyéneket." (Törvénytár /1740-1835/ p. 501.)

63. Gimnáziumaink oktatási nyelve az 1840-es évekig a latin volt, és a latin tökéletes elsajátítása érdekében az anyanyelv használata változatlanul tilos volt. Fejér György, a kitűnő történész, aki a keszthelyi ferences gimnázium tanulója volt, írja az 1775/76-os tanévről: "az iskolaév kezdetétől anyanyelvünkön beszélni tiltva volt; akik e tilalmat áthágták, egy nálamnál hosszabb tuskó hazavitelére ítéltettek". A büntetés, mint Virág Benedek egyik verséből kiderül, többféle is lehetett: "Tudhatd: mestereink törzsökkel/ szalmakalappal/ s több más csúfsággal büntették/ édes anyánknak/ Nyelvét mibennünk..." (V.ö.: Sági K.: Büntetés. pp.237-243; id. p.237.)

64. A gimnázium két felső humán osztályát retorikai, illetve poetikai osztálynak hívták - szemben az alsó, grammatikai osztályokkal.

65. Bencés Névtár p.46/248.

osztályvezetése alatt. 50 társával együtt, érdemük szerint ülve a következő tárgyakat tanulta:

Délelőtt

Délután

H. Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
Számтан
Hittan (csak fél óra)

Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
Földrajz (Afrika, Amerika,
Ausztrália)

K. Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
Természetrájj (Növény- és
ásványország)
Hittan (csak fél óra)

S Z Ü N E T

Sz. Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
Magyarország története
I. Ferdinándtól kezdve

Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
Extemporale irálygyakorlat

Cs. S Z Ü N E T

S Z Ü N E T

P. Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
Költői irálygyakorlat
Számтан
Hittan (csak fél óra)

Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
Földrajz (Afrika, Amerika,
Ausztrália)

Sz. Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
Magyarország története
I. Ferdinándtól kezdve
Hittan (csak fél óra)

Költői és szónoki művészet
latin írók, római régiségtan
költői irálygyakorlat
A gyakorlatok átvizsgálása

66

V. Isteni tisztelet

66. V.ö. Acsay F.: Győr pp.374-376.

"Tankönyveket⁶⁷ kaptunk. Kettesével szólítottak be bennünket a hosszúkás kis irodába, ahol az egyik paptanár pipákat jegyzett különféle rovatokba, s aki átvette a holmiját, mehetett a tanterembe. A könyvek javarésze viharvert volt, nemcsak számárfüles, hanem tépett, avas telefirkált... Más-más tintával más-más nevek voltak beírva az előzéklapokra, a margókra, a képek alá. A sokféle kiadású könyv között volt néhány új is."⁶⁸ Az elkövetkezendő néhány hónap alatt a következő műveket kellett átvenniük: Chompré, P.: *Selecta latini sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis... in vsvm ivvëntvtis provinciarm Hungariae recvsa vol. 6.*⁶⁹ (Jouvancy, Joseph de:) *Josephi Juvencii Institutionum poeticae libri quinque.*; Mitterpacher, Ludwig: *Primae lineae historiae naturalis in usum gymnasiorum regni Hungariae et regnorum eidem annexorum.*; Nieupoort, Willem Hendrik: *Rituum, qui olim apud romanos obtinuerunt, succinta explicatio, ad intelligentiam veterum auctorum facili methodo a G. H. N. conscripta*⁷⁰. A feszített munka mellett a fiatal embereknek az iskolai szabályzat értelmében télen este hat, nyáron pedig kilenc órára otthon kellett lenniük. Ezt természetesen kevés kivétellel nem tartották be, sőt jegyzőkönyvek szerint "az ifjak Pinnyédre járnak, mulatnak s onnan töb-

67. Egy 1814-es rendelet értelmében a tanintézményekben csak a helytartótanács által jóváhagyott tankönyveket szabad használni. Ez egészen az Entwurfig érvényben volt. (I.m. p.407.)

68. Ottlik G.: Iskola pp.105-106.

69. Ezen mű 4. és 5. kötetét a retorikai osztályban vették.

70. Ez a mű azonos az Acsay Ferenc által röviden "Nieupoort: Antiqu. Romanae"-ként emlegetett munkával. (Acsay F.: Győr p.374.)

ben "cum cigaris et faicis" jönnek be a városba... Nagyon nyugtalanok... az előadások, sőt az istenitisztelet alatt is. Gyakori a dohányzás, kártyázás. Hanyagok a tanulásban, az istenitiszteletre való járásban; vannak, akik gyónásukat 2-3-szori intésre⁷¹ végzik csak el... Nagy baj az is, hogy folyton érintkeznek a felnőttekkel, az akadémikusokkal az iskolában is, az életben is."⁷² Franz eredménye a lazább fegyelem mellett határozottan javult: eminens lett. (Első félév: "Blumentritt Franciscus (St. Or.) Em. Doctr. Relig.; Em. Ling. Hung. = Emin.: 5. Második félév: Em. Doctr. Relig.; Em. Ling. Hung. = Emin.: 14."⁷³) A gimnáziumban fennmaradt iskolai anyakönyvben⁷⁴ érdekes bejegyzésre bukkantam: "Blumentritt Franciscus annor 14; cath.; Pater vel Tutor: Vitricus Zsarta Franciscus, nobilis; Stip. Orph.; Apud matrem Harangöntő utca 339."⁷⁵ Mivel édesanyja nem ment újra férjhez⁷⁶, így a nemesi származású "mostohaapa" valójában gyámapja volt, hogy a tehetséges Franz részesülhessen a továbbtanulásához feltétlenül

71. A diákság leleményessége határtalan volt: többen a kedd délutáni és a csütörtöki egész napos gyónási lehetőség helyett a kedd délelőtti rendkívüli alkalommal éltek, így mulasztásuk az aznapi órákról legálissá vált. (Végül szigorú felsőbb rendelettel kellett szabályozni a gyóntatási időpontokat.)

72. Acsay F.: Győr pp.479-480.

73. Informatio de Juventute 1841

74. Conscriptiones Iuventutis

75. Conscriptio 1840/41.

76. Édesanyja a halotti plébániai anyakönyvben Blumentrittként szerepel. (V.ö. p. , megj.)

szükséges Király-ösztöndíjban⁷⁷, hiszen a számára eddig a győri árvaalapból folyósított (talán akár) 200 Ft-os⁷⁸ ösztöndíj csak a gimnáziumi felsőbb osztályokig járt⁷⁹. A kívánt ösztöndíjat azonban nem kapta meg, s sorsa bizonytalanná vált. Öccse iskolai személyi anyaga⁸⁰ szerint a Harangöntő utcából⁸¹ ekkor kellett a lebontott győri bástyák helyén kialakított (belvárosi) Újvilág utcába⁸² költözniük. Franz itt "kiesett" másfél évről semmit sem

77. Király József pécsi püspök 1814-ben a komárom megyei nemes ifjak számára alapítványt tett azzal a feltétellel, hogy az ösztöndíjasok tanulmányaikat először a komáromi bencés gimnáziumban, majd a győri bencés akadémián folytatják. Mivel a Blumentritt család régi nevével együtt nemesi rangját is elvesztette feltehetően a XVI. században (v.ö. Blumentritt név magyarázata p. , megj.), így a Magyarországon 1686 óta élő Blumentritt ág földet igen, de régi nemesi rangját nem kaphatta vissza. Az ösztöndíj viszont kifejezetten csak nemesi származásúakra vonatkozott, talán ezért volt az "örökbefogadás"(?). (V.ö.: Acsay F.: Győr pp.356-357.)

78. Az 1763-ban Mária Terézia rendelete alapján felállított győri árvaház és árva-alap évi több, mint 8000 Ft-os jövedelméből a helytartótanács intézkedése értelmében 67 jó képességű árva diák tanulmányait támogatták a következő megosztásban: 7 ösztöndíj volt 200 Ft-os, 40 100 Ft-os, 20 pedig 40 Ft-os (1827-es adatok). V.ö. I.m. pp. 358-359.

79. Ez az ösztöndíj csak gimnáziumi és iparos tanulóknak, valamint konvertált lányoknak szólt.

80. Informatio de Juventute 1842.

81. Az Arrabonában sorozatban megjelent "Győr város terei és utcái" tanulmányban a Harangöntő utca nem szerepelt.

82. Az Újvilág utca a XIX. század 30-as éveiben alakult ki a középipar-bástya lebontása után, s a Szent Adalbert - vagy ahogy akkor kezdték nevezni a Megyeház - utcát kötötte össze a Szent Mihály utcával, annak mintegy folytatásaként. Az utca elnevezése az új korszakra utal, mely a közlekedést, kereskedelmet komolyan akadályozó fal "áttörésével" kezdődött. (Tomaj F.: Győr 9. pp.360-361.)

tudunk, de feltehetően a klerikusok⁸³ mellett gyakran - akár a Piac téri bencés templomban⁸⁴, akár a Belvárosi plébánia-templomban - ministrált. Tekintettel arra, hogy Győr igen jelentős egyházi központ volt, egy világi ifjú számára nagy kitüntést jelentett ez a szolgálat. Mise előtt fekete cinctoriumban⁸⁵ és a superpelliceumban⁸⁶ várta a papot, kinek segített a "megszentelt Öltönyöket"⁸⁷ magára venni; azaz a humerálét, az albát, a cingulust, a stólát, a manipulust és a casulát⁸⁸ a kézmosás után. Ezután a bort és a vizet a kéztörlővel együtt kivitte a tálcán, és az oltár melletti asztalkára tette. Jobbra a bort, balra a vizet, az ampolnákra pedig az összehajtott kéztörlőt. Az oltárgyertyák meggyújtása után mindig a leckeoldal felől levette az oltártakarót, majd térdet hajtv a könyvtartót az oltár leckeoldal felőli sarkára tette. A misekönyvet - melyet neki sem kinyitni, sem becsukni nem volt szabad - meghatározott módon kitüntetésképpen kivihette, s a könyvtartóra tehetette. Az oltárhoz vonulás után a

83. A kánonjog szerint általában tilos a misézés misekönyv és oltárszolga (minister, ministrans)nélkül (CIC 813,1 utal az akkor még egyetemes Bázeli zsinat XXI. ülésén hozott 8. határozatra). Az oltárszolgának tulajdonképpen már a hajkoronát és a kisebb rendeket felvett klerikusnak kellett lennie, de ennek hiányában világi fiú, férfiú teljesíthetett szolgálatot. (V.Ö. Mihályfi Á.: Istentisztelet pp. 447-448.)

84. Balázs P.: Győr p.142.

85. A talár alsó fele

86. A fehér karing

87. Kis Mester p.5.

88. A ruházat szimbolikáját ld. i.m. pp.5-6.

pap jobbán állva elvette tőle birétumját, s a kis asztalkára helyezte térdethajtva.⁸⁹ A lépcsőima után az introitus-szal megkezdődött a Tridentinum által szabályozott szentmise⁹⁰. "Az ifjú szívében nem élt a papság hajlama"⁹¹, de édesanyja "komolyabban, mint valaha, figyelmeztette: hogy az életpályaválasztás ideje elérkezett. Életpályára, mondák szerettei, kényszeríteni nem akarunk, de mindinkább súlyosodó anyagi viszonyaink közt, nagy megnyugvásunkra szolgálna, ha jövődet a papi pályán biztosítva látnók..."⁹²

89. A ministráns szerepéről a szentmise előtt és alatt ld. bővebben: Bárdos A.: Minister; Albert I.: Ministrálj; Fejes T.: Ministrálni. (Ezek az útmutatók - habár az 1920/30-as években íródtak, száz évvel azelőttre ugyanúgy alkalmazhatók.)

90. Sík-Schütz: Imádságoskönyv pp.146-181.

91. Rónay J.: Napló I. p.18

92. I.m. p.17.

Egyházi évek

(1842 és 1851 között)

1842 augusztusában Franz édesanyja levelet kapott¹, mely szerint fia pályázatát elfogadták, s felvétetett a piarista rendbe, ezért jelenjék meg szeptember 24-én Kecskeméten². "Örömhír volt ez a család körében, melyet a fiú nem zavart; de el-elvonulva, a magányban nem egyszer eredt búnak, s nem egy könnyű hullott azon világ emlékének, melyet nem ismerve el kellend hagynia; de szerettei öröme, a rokonok és ismerősök egymást érő üdvözlétei rövid időn, háttérbe szoríták bánatát; s az a hatalmas indulat-simító ifjagnál, az újdonság varázsa, kibékíté végzetével. - A jó anya, készült gyermekét illően kiházosítani, készítette, rendezte fehéreneműit, csak is erre volt szüksége, majd azt a lebegő fekete papi öltönyt, mely mindent eltakarand, ott a zárdában adandják fiára. És erre a papi ruhára, maga Franz is dobogó szívvel gondolt; - hol az a fiú, ki ha papnak, vagy katonának áll, kezdetben ne örülne az egyenruhának?"³ Joggal vetődik fel a kérdés: miért választotta Franz a piarista rendet⁴ a jól ismert bencések helyett?

1. V.ö. Rónay J.: Napló I. p.22.

2. Blumentritt, Ferdinandus személyi anyaga (Piarista Lt.)

3. Rónay J.: Napló I. pp.22-23.

4. A piarista rend nem helyes elnevezés, hiszen valójában társulat: Congregatio pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. (Ma már annyira elmosódott a határ a rendek és a társulatok között, hogy Puskely Mária a szerzetesekről szóló könyvében a piaristákat az ordo névvel illeti; a magyar köznép pedig már régen kegyesrendieknek hívja őket.)

A válasz talán ezekben a mondatokban rejlik: "Az igaz hazafiak... óhajtták azt, hogy a nemzet vagyona oly férfiak kezei között legyen, melyek áldást hintenek a szegények közé, letörlik a keserűség könyűit, s a hit vigaszával egyetemben anyagi segílyt is visznek a szűkölködés és nyomor gunyhóiba!"⁵ Franz beöltözése alkalmával rögtön új nevet választott/kapott, melyet - az új életet jelképezendő - ezután régi keresztnéve elhagyásával folyton használt. Ferdinánd⁶ tehát első két novíciuszévét a kecskeméti házban töltötte. Napjai a Regula és a Breviárium kezelésén kívül imádsággal, aszkézissal és az alapvető tudományágakkal való ismerkedéssel telt. Mivel még csak 18 éves volt a két év letelte után, a simplex professiora⁷ nem kerülhetett sor, így fogadalom nélkül disponálták el tanárnak; még egy évet Kecskeméten⁸, majd egy évet Besztercén⁹ tanított a nyelvtani első gimnáziumi osztályban és az elemi iskolában párhuzamosan, hitoktatóként. Ez úgy történhetett

5. Részlet Virághalmi Ferencnek Jagicza Lajoshoz írt leveléből
(Győri Közlöny 1862/64 p.254.)

6. Blumentritt, Ferdinandus személyi anyaga (Piarista Lt.)
Érdekes ez a Ferdinánd keresztnév. Ő is ezt választotta, öccse pedig a majd Münchenben születendő fiát is Ferdinándnak kereszteli el.

7. Az újoncév elteltével a rendi novícius egyszerű fogadalmat tesz a rendben; a társulatok azonban később bocsátják növendékeiket erre az esküre. Abban különböznek ugyanis a rendek a kongregációktól (ebből a szempontból), hogy a rendeknél van egyszerű és ünnepélyes fogadalom; a társulatok pedig csak egyszerű fogadalmal köthetik növendékeiket a congregatio kebelébe.

8. Familiae Scholarum Piarum 1845. p.14.

9. Ájtatos Szerzet Névkönyve 1846. p.1.

meg, hogy a helytartótanács szigorító rendeletét¹⁰ - Bolla Márton rendfőnök úr kérésére - a király a kegyes atyákra nem terjesztette ki¹¹. "Így a piarista tanárok képzésében ezentúl is az autodidaxis játszotta a főszerepet: már novíciuskorukban tanítani kezdtek s akárhányan a filozófiával és a teológiával párhuzamosan is tanítottak¹². Ilymódon nagy egyenetlenségek állottak elő. Mindehhez hozzá kell még számítanunk, hogy az uralkodó osztálytanítás mellett valamennyi tárgyat ugyanannak a tanárnak kellett tanítania. Ez azt jelenti, hogy a tanárnak egyformán jártasnak kellett lennie a humanisztikus és reális tárgyakban s hozzá a nemzetiségi vidékeken nem is egy, hanem esetleg két-három nyelven¹³.

Jeder ungrische Professor

Ist ex offo Polyhistor

Muss in Sprachen dreien, vieren,

Zehn, zwölf Studien tradieren

Aus den Fachern, aus den meisten.

Sagt, wie kann er all das leisten?

O, er kann was ihr begehrt,

Denn er lernt erst, was er lehrt."¹⁴

10. "A helytartótanács... 1828 április 15-én elrendelte, hogy ezen-túl az akadémiai vagy egyetemi végzettséggel nem bíró szerzetes tanárjelöltek csak az illetékes főigazgató elnöklete alatt meg-ejtett vizsgálat alapján kaphatnak tanítási engedélyt." (Piaris-ta rendtartomány. p.159.)

11. V.ö. i.m. pp.155-162.

12. Autodidacta módon, de piarista szellemben! (V.ö. Piarista peda-gógia pp.8-14.)

13. Virághalmi Ferencről: "Nyelvismeret: Magyar, német, olasz és la-tin szóban és írásban jártas; ért franciául és kissé tótul."
(HM Lt. Régi AKVI)

14. Piarista rendtartomány. p.161.

A nyolcosztályos piarista iskolák jezsuita mintára épültek fel; a három alsófokú osztály tárgyai: írás, olvasás, latin és számolás, a három gimnáziumi osztályé pedig a latin volt, a természettudományokra jelentős hangsúlyt fektetve¹⁵. A hetedik év az ún. humanitas, vagy poetica, a nyolcadik pedig a retorica. Egy osztály 100-140 diákból állt¹⁶. A magas, hízásra hajlamos, mindig jó kedvű, barna hajú, barna szemű¹⁷ Ferdinándot tanítványai biztosan kedvelték. Magyarázó típus volt, aki igen szeretett hatni az emberekre - ez a vonása későbbi regényeiből tisztán kiviláglik. Anélkül, hogy bármi különöset tett volna, rögtön a középpontba került s ez nem mindig vált hasznára. Egyéniség volt. Már novíciusként is irogatott, tréfás verseket, darabokat, s német nevét ekkor magyarította először Tipraira¹⁸. Kecskeméten - hol 1842-től 1845-ig tartózkodott - találkozott a régi ismerőssel, az egyházkerületi

15. Mint köztudomású, Calasantius volt az első szerzetes, ki a barokk világképpel szembehelyezkedve megindította a természettudományos jellegű oktatást. Virághalmi ilyen irányú érdeklődése is talán piarista éveire nyúlik vissza. (V.ö. Győri Közlöny 1858/23-24.: A timany. Értekezés egy újonnan felfedezett érczről.)

16. V.ö. a komáromi bencés 30 és a győri bencés 50 fős osztályokkal.

17. A fennmaradt két fénykép alapján.

18. A Tiprai nevet sehol, semmilyen irodalom Virághalmi kapcsán nem említi, a család sem tud róla semmit. Viszont több forrás is megjegyzi, hogy névmagyarosítási kísérletei voltak már piarista korában is. Jagicza Lajos szerint "míg a piarista öltönyt viselte, megelégedett a régi nevével; búcsút vevén pedig a papi öltönytől, mint Tiprai lépett föl... Azonban mint Tiprai eltiporta saját kebelében a derék kegyesrendieknél álló vallásosság feselő bimbait, s helyettök a vallástalanság

főiskola jogi tanfolyamára beiratkozott Jókai Mórral - azaz a komáromi református gimnázium csöndes, visszahúzódó, de jó képességei miatt ismert volt diákjával. Ferdinánd testvér alig ismert rá Móriczra, kinek "mellbaja teljesen megszűnt, szervezete megerősödött... A sugárzó szemű, szőke fejű, választékos modorú ifjú meg is tudta magát kedveltetni a diákság körében. Szorgalmasan tanult, de volt ideje színelőadásokat rendezni s bennők játszani, rajzolni s festeni; sőt kis diákokat is tanított rajzolni."¹⁹ Ferdinánd feltételezhetően a hetenkénti egyszer engedélyezett városi séta alkalmával felkereste őt. Érdeklődésük, származásuk, életkoruk azonos volt - ha nem is barátság, de rokonszenv kialakult köztük. (A fiatal Virághalmit Jókai mutatta be az ötvenes é-

magvát hinté el, mely miután tökéletes, de kellemetlen illatú virággá fejlődött, nevét Virághalmira változtatta." (V.ö.: pp , megj.) Feltételezésem szerint Jagicza téved - ez nem is csoda, hiszen személyesen nem is ismerte, csak Lonkay Antal (szintén ex-piárista) elbeszéléseiből ítélt meg Virághalmit, ki "piárista öltönyétől" csak 1851 decemberében vált meg végleg, személyi anyagában (HM Lt.) pedig az áll, hogy a Virághalmi nevet 1851-től használta. Így tehát az első variációként szereplő "Tiprai" álnév lehetett az, melyen "már kispapként is irogatott".

A Tiprai név egyébként a Blumentritt fordítása: "de dampnis, que dicuntur etzen, tretien, ubersnîden etc." (V.ö. Wittmann: Monumenta Wittelsbacensia 36,71.59,52. (a.1244) és Rotweiler stadtrecht 2,328^a - in: M. Lexer: Mittelhochdeutsch II. p.1507)

19. Szinnyei J.: Írók V. pp. 540-541.

vekben a magyar olvasóközönségnek.) Az ebben az időszakban szintén Kecskeméten tartózkodó színész Petőfivel - kiről Jókai ekkor festett portrét - nem hiszem, hogy komolyabb ismeretségbe került volna. Futólag találkozhattak, ugyanúgy, mint 1847 október végén, mikor Petőfi Kolozsvárra látogatott feleségével, Szendrey Júliával. Kolozsvárra Ferdinándot 1846 szeptemberében küldte a rend, hogy ott megkezdje a még latin nyelvű bölcséleti (azaz mennyiség-, természet- és bölcsészettani) tanulmányait²⁰ az akadémiai²¹ líceumban*. A Szent József nővelde igen híres volt Erdély-szerte a természettudomány²², a mezeti-gazdaság és a hittan²³ tanszékéről,

20. Ájtatos Szerzet Névkönyve 1847. p.14.

21."Akadémia 4. jel.: az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis iskolaszervezetében az akadémia főiskolaszerű intézmény: a gimnáziumi osztályok befejezése után léphettek ide a növendékek. Két esztendeig filozófiával és különféle reáltudományokkal, újabb két évig jogtudományokkal foglalkoztak. Minden tankerület székhelyén működött ilyen jogakadémia." (Pedagógiai lexikon I. pp.18-19.)

* Szőgi László és Csányi László, valamint Kolozsvárott N.N. közlése szerint az intézmény iratai fennmaradtak. Egy része jelenleg is ott van, nem állami kézben. Másik része rendezetlenül Bukarestben. Így kutatása - főleg a tárgyalt 1847/48-as időszak miatt - jelenleg semmiféle szempontból nem biztosított.

22. A természettudomány a természetrajzot, a vegy- és kézműtant foglalta magába. Neves előadói Moger Károly, Bergay József és Suhajda Sándor voltak.

23. Mivel 1786-ban II. József felállíttatta a pesti központi papnöveldét, a kolozsvári egyetem hittudományi karának hallgatóit is ide küldték, így megszűnt ez a kar. I. Ferenc király ezért rendelte el, hogy Kolozsvárott az akadémián hozzanak létre egy hittan tanszéket.

valamint csillagdjáról²⁴, melynek sorsát Keserű Mózes²⁵ a líceum igazgatója igen szíven viselte²⁶. A 21 éves, fogadalmára készülő Ferdinánd sok időt töltött itt, s emlékeiből egy későbbi, közép-korban játszódó regényében (igaz teljesen más szemszögből és céllal) néhány képet felhasznált: "dobogó szívvel léptem a... célába, melynek egyetlen asztalán szomorúan pislogó mécs állott, mindenféle csodás alakú szerszámok között. A mécs mellett feltárva egy csodálatos jegyekkel bemázolt könyv hevert, melynek kitárt levelein - nehogy össze csukódjanak - nehéz vasháromszög vala fektetve... Figyelmemet egy közvetlenül a könyv mellett álló, csaknem színig vízzel töltött cserépedény vonta magára... A víz színén parafadarab úszott, melyre vízszintesen kis vasrudacska volt fektetve. A tárgy felkelté kíváncsiságomat. Ujjammal érintém a rudat s kimozdítám helyéből; de az ismét előbbi helyzetébe hajlott vissza. Százszor ismétlém e kísérletet, mindég ugyanazon eredménnyel. Ekkor egy gondolat villant meg agyamban. Kiakarám tudni a világ melyik tája felé vonzódik oly makacsul e vasdarab. Meleg nyári éj lévén, a cella ablak táblái nyitva voltak. Feltekinték a csillagos égre s ím ott ragyogott előttem az északi sarkcsillag. Jól ismertem e régi jó barátot... (miután annyiszor vizsgáltam tiszta éjeken az égnek e tündöklő szemeit). Rajongó öröm ragadta meg szívemet. Feledtem mindent e pillanatban... Az emberiség javá-

24. L. Salzbauer J.: Lyceum pp.42-43.

25. Ld. Szinnyei J.: Írók VI. pp.151-153.

26. Keserű Mózes "csillagászati s meteorológiai észleleteit a hazai s külföldi lapokban közölte". (I.m. p.152.)

ra felhasználhatom..."²⁷ Az akadémisták nem mindig elégedtek meg a líceum második emeletén lévő, "Kellőleg bebútorozott olvasószobával" rendelkező bibliotheca²⁸ könyveivel, hanem az Erdélyben csak Kolozsvárott lévő két rendes könyvkereskedést²⁹ is érdeklődve látogatták. Ezenkívül kéz alatt járt közöttük egy érdekes, mondhatni korszakalkotó mű: Bölöni Farkas Sándor Északamerikai Utazása, melyet Estei Ferdinánd már jópár évvel azelőtt " tiltott könyvek közé sorozott s olvasása csak jogosító levéllel engedtetett meg"³⁰. "Kimondhatatlanul kellemes pillanatokat élt elolvasásakor. Bár lettek volna órák, napok! De kezébe véve a drága könyvet, többé nem tehetette félre. Hála a Mindenhatónak, hogy az napvilágra jött, haszna honosinkra nézve felszámíthatatlan. Azon jó, melylyel teledesteli van, oly világosan, annyi érdekekkel, és oly kímélve közöltetik, hogy az áldott mag, mely belőle hull, még rosszabb földben is kikelne, a milyen a mienk."³¹ Pedig az elvetett mag, a kor átlagembere számára (szokás szerint) észrevétlenül, de kikelt - sőt gyümölcsöt is termett. "Mindezekről Kolozs-

27. Virághalmi F.: Király I. pp.175-179.

28. Ld. Salzbauer J.: Lyceum pp.39-41.

29. A rendes jelző itt az egyébként másutt is (Enyed, Marosvásárhely) működő fiók könyvkereskedésektől való minőségbeli eltérésre utal. (V.Ö. Jakab E.: Kolozsvár III. pp.963-968.; Varga S.: Könyvkereskedők p.139)

30. Jakab E.: Kolozsvár III. pp.966-967.

31. Széchenyi István 1834-ben Bölöni Farkas Sándorhoz írt leveléből idéz Jakab Elek. (I.m. p.967.)

vártt e' hó³² 20-ig semmit sem tudtunk, mert a' vasárnapi posta nem hozott testvérhoni lapokat... Néhány percz alatt a' váratlan meglepetés első bényomata után, honfias elszántság 's tettekre buzdulás szelleme lengette bé egész városunkat... Valami tiszteletet idéző áhítat honolt minden arczon, tükre a kétes jövő iránti aggodalmak, 's egy dicső multú nemzet hősi erélyében, tántoríthatlan hűségében 's igazságosságban vetett remény érzelemvegyületének... Hát a pártok?... Oh e' lélekemelő látványt csak a' halál törlendi le emlékezetünk táblájáról... "Feledjük a' multakat!" E volt a' jelszó. "Siessünk, sürgetve tegyünk mit fejedelem iránti hűség, honszerelmünk 's az események hatalma parancsol" ebben összpontosult minden iránynézet... Felvirradt... martius 21.-dik napja. Reggeli 9 óra után tömérdek nép lepte el a' tanácsház előtti tért..."³³ Méhes Sámuel tanár és lapszerkesztő, a városi szenátus tagja a tanács rendkívüli ülésén felszólalásában indítványozta: "1. hogy Kolozsvár esküdt-közönsége... az uralkodó felség iránti alattvalói hűségét fejezze ki; 2. határozza meg, hogy polgári őrséget állít fel, melyben minden polgár vegyen részt; 3. kérje meg a gyűlés a királyi kormányzékot, minél hamarábbi országgyűlés tartásának kieszközlésére, melynek - 4. egyik legfőbb teendője legyen Erdélynek Magyarországgal egyesülése; 5. mondja ki a közgyűlés a törvény előtti egyenlőség és közteherviselés

32. 1848 március

33. Erdélyi Híradó 1848/337 p.187.

elvének elfogadását; 6. ...az igen korlátozott hírlapoknak némileg szabadabb mozgást engedjen."³⁴ "E felírási javaslatot a' gyűlés úgy a mint tervezve volt, szóról szóra elfogadta... Roppant néptömeg: úrirend, polgárság, tanuló ifjúság nemzeti színű zászlókat lobogtatva, melyeken e' szót lehet olvasni: "Unio. Éljen az Unio. Éljen az alkotmányos Monárchia. Éljen a Felséges Uralkodó-Ház. Éljen a szabad sajtó, közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, polgári őrsereg!" stb kiáltásokkal 's nemzeti dalok éneklésével reszkettették a' léget rövid szünetekkel... Egyik "unio" feliratú lobogót a' tanácsház fedélhomlokzatára tűzték ki... A' mint beesteledett 2-300 fáklya lobogó fényénél, magyar zeneszónál ment a' fiatalság... a nap diadala feletti örömeiket... nyilvánítani. A mai napon megmutaták, mikép hazáért, királyért, alkotmányért és nemzetiségért lelkesülni tudnak... a lelkesülés egy oly nemes hevél, mely a' rendet és illedelmet sértő legkisebb botránytól is visszaborzad, úgy ezután is óvakodjanak még csak gyanújától is olyasminek, mintha azon nemes hevű fiatal honfiak közt, kik a' mai polgári innepnek oly lelkes szereplői valának, létezhetne rakoncátlan csendzavaró is... A' dal, melyet a' fiatalság ez alkalommal énekelt, itt következik:

34. Jakab E.: Kolozsvár III. pp.1020-1021.

Nyugat felől testvérünk ajkiról
A' szent szabadság menydörgése szól,
Ébredjünk és fogjunk kezét
'S dörögjön fel hazánk felett
E' szó:
Legyen szívben, hazában
Az ébredő magyar közt unió!

Nyugat felől testvérünk ajkiról
A' nemzetegység szent igéje szól
Ki nyugszik még?! ki vesztegel?
Most vagy soha! Dörögjön fel
E' szó:
A' két magyar hazában
Legyen szabadság, legyen unio!!"³⁵

Ez a nap mély hatással volt a huszonkét éves Ferdinándra. "Ha a véletlen nem vezet a népgyűlésbe, ha a pillanat lelkesedése nem buzdít szóra, tán nem kerültem volna soha az 1848-49-ki események színhelyére, s ott ülnék mint egyszerű szerzetes a zárdában, írva tanítva a Filozófiát "a Bölcsesség szeretetét"; s ki tudja nem használtam-e volna többet hazámnak? Ilyen az élet, egy meggondolatlan pillanat lesodor bennünket a rendes pályáról, s ragad oda, hova nem hittük volna, hogy valaha eljutandunk... A kíváncsiság odavezetett a tudás fája alá, megízleltem gyümölcsét, s lángpallos űzött ki a paradicsomból!"³⁶ Suhajda Sándort, Ferdinánd ked-

35. Erdélyi Híradó 1848/337 pp.188-189.

36. Rónay J.: Napló I. p.67.

velt piarista akadémiai természettan tanárát is magával ragadták az események. Lelkesítő előadásai hatására számos kolozsvári fogadalmas rendtag állt be nemzetőrnek³⁷, maga pedig a szerveződő katonai akadémia tüzérosztályának fizikai tanszékére nyújtotta be pályázatát³⁸. "Hitvány ember volna az és nem magyar, ki gyáván visszavonulna most, midőn hazáját, szabadságát, kedveseit veszély fenyegeti. Az nem érdemel hazát, szabadságot, ki érettük, ha kell vérét utolsó cseppig ontani nem siet. Hisz ám múltjék el a mi nevünk, csak a féltett, imádott haza legyen halhatatlan, vesszünk el mi, csak a nemzet éljen örökké"³⁹ - buzdított Horváth Pius. Ferdinánd - "minthogy a kor akkori szelleme tőlem azt igényelte"⁴⁰ -, "amikor már ki volt tűzve pappá szentelésének időpontja is"⁴¹ a temesvári várvédelmi nemzetőrségnél augusztus elsején önként jelentkezett tüzérnek. "Én Blumentritt Ferenc Ferdinánd esküszöm az élő Istenre sat., a királynak és alkotmányának hűséget, előljáróimnak engedelmességet, - esküszöm, hogy polgártársaimnak személyét és vagyonát minden törvénytelen megtámadás ellen, előljáróim felhívására oltalmazom, a közcsendet, békét és nyugalmat sem nem háborítom, sem háborítani nem engedem; általában minden szolgálati kötelességemet, midőn tőlem megkívántatik, pontosan teljesítem

37. Ld. Gál I.: Piaristák p.28.

38. I.m. p.26.

39. I.m. p.20.

40. Nucsecz József Eduárd ötévi novíciuskodás után állt be honvéd tüzérnek. Az idézet a rendfőnöknek írt 1851-es könyörgő leveléből való. (I.m. p.29.)

41. Nádasdy L.: Virághalmi p.168.

és leszek polgári előljáróim vezérlete alatt hű őrije az alkotmány
nak, a törvénynek és a hazának. Isten engem sat."⁴² A nemzetőrök-
nek akkor még egyenruhájuk sem volt, "csak a zöld sapka keskeny
nemzeti zsinórral körül foglalva s zöld ággal kitűzve s mindegyik
vállán a puska mutaták a katonáskodást. Továbbá mindegyiknek bal
karján a három színű karkötő is bizonyítá azt... Azon férfi nem
is volt kedves a nők előtt, aki nemzeti karkötőt nem viselt"⁴³
Ezt a gyakran mezítlábas, kiegyenesített kaszával, rozsdás puská-
val felfegyverzett nemzetőrséget (mely önkéntes szegény nemesif-
jából, kollégistákból, felszabadított jobbágyokból, zenészekből,
novíciusokból és zsidó kereskedőkből állt) a honvédség⁴⁴ rövide-

42. Törvénytár (1836-1868) p.246.

43. Gál István Francsics Károlynak azon naplókötetéből idéz, mely
nincs az OSZK tulajdonában. (Francsics K.: Napló, eredeti 2.
kötet, pp.268-272. Ld.: Gál I.: Piaristák p.19.)

44. Először a honvéd szót hivatalosan az őrseregre 1848 május-jú-
niusában használták, hogy ezzel is megkülönböztessék az újon-
nan alakult "hont védő" sereget a pesti csatárokat és a köz-
csendi bizottmány polgárőrségét magába olvasztó nemzetőrség-
től. A "honvéd" elnevezést "Szeged város régi kuruc vívású fő-
bírója, keménykezű és tekintélyt tartó tanácsura", azaz a va-
gyonos nemesi származású Kiss József fia, Kiss Károly, az Aka-
démia és a Kisfaludy-Társaság tagja, az Országos Nemzetőri Ha-
ditanács politikai osztályának főnöke, későbbi honvéd ezredes
ajánlotta. Ő találta meg Kisfaludy Károly az Élet korai című
1821-es költeményében a jelszót: (V.ö.: Móricz P.: Honvéd pp.

Midőn hazáját rabbilincs fenyíti, 14-15)
Bőszült érzéssel harcmezőre száll;
A szép szabadság hőslánggal hevíti,
Körüldörögje bár ezer halál.
Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti,
Míg győz, vagy testhalmok közt sírt talál,
A jobb utókortól reményelve bérét,
A nyert borostyánon kiontja vérét.

sen majdnem teljesen magába olvasztotta. Új egyenruhájukat, a jellegzetes kávébarna színű atillát a véletlennek köszönhatték. A magyar kormány, mivel szűkében volt a megfelelő posztónak, ezért átvette a cs. kir. ruhatár-bizottságtól a nagymennyiségű, eredetileg a tüzérségnek szánt posztókészletet. Ebből készült a "rongyai-ban is dicső honvédöltöny"⁴⁵. Ferdinánd - méltán nevezhetjük még így, hiszen a piarista rendfőnök ígérete, majd a képviseleti káptalan határozata szerint a novíciusokat, kispapokat a harc végeztével a rend újra visszafogadja - szeptember elsejétől már a 23. győri honvédszászlóalj szervezésében zászlóalj segédtisztként szolgált. Bajtársai voltak gimnáziumi osztálytársai, öccse és Ráth Károly is.

"Honvéd"⁴⁶ vagyok; mikor nevemet kimondom

- Mi tagadás benne? -

Egy kis büszkeségnek ragyogó szikrája

Szökken a szemembe,

Egy vagyok a végre föltámadt magyar nép

Győző seregébül..."⁴⁷

45. Virághalmi F.: Cserepár p.8.

46. "Ki volt az első honvéd?" - tette fel a kérdést a "Hazánk és a Külföld", valamint a "Honvéd" a kiegyezés után. Hosszas kutatás eredményeképpen Illéssy György kapta ezt a kitüntető címet. Ő a debreceni kollégium diákja volt, s "mikor 1848-ban az első riadót megfűtták: legislegelőször ő állt be honvédnek május 20-án" (Móricz P.: Honvéd p.12.). Ratcsányi és Lapcsinszki híres ütegeiben szolgált tüzérként, majd tüzemesterként. Világos után Komádiban bújkált Sárossy gyulával (a híres női honvéd századossal, Bányai Júliával; v.ö.: Szentkatolnai Bakk E.: Honvéd pp.145-147.) együtt, de elfogták és besorozták cse-

"Oh anyám! ki jól hal meg, habár a kórágyon, halálával is többet használ embertársainak, mint az, ki hosszú életén át egyetlen serkentő példát sem tud felmutatni az emberiségnek! Miért oly szomorú, oly búshalovány arcod? Oh ne keseregj, hisz a haza élni fog..."⁴⁸ "A gondos jó anyák... látták, hogy nemsokára mennünk kell, így gyorsan kellett beszerezni mindazt az apróságot, mire egy katonának szüksége van, ha háborúba megy. - Volt is kelete mindennek, a boltok, különösen a gyógyszertárok tele asz-szonyok és leányokkal, kik siránkozó hangon kérték és vásárolták össze a sok mindenféle ragaszvásznon flastromot és balzsamot, mi

repárnak, hol négy évig szolgált zenészként. "Ön hallotta számtalanszor a reglement azon szabályát, hogy mindenki köteles bevallani tudományát, művészetét, vagy mesterségét, hogy azt az aerarirum számára felhasználhassa; önben a hallgatózó karmester egy oly zenetehetséget fedezett fel, mely tanításra már nem szorul s így önt mint tökéletes egyént e nemben bármely órában a banda közé sorozhatják... Önt felöltöztetik fehér paszományos kék frakkba, azután sípolhat ön... az ezred bandájában" (Virághalmi F.: Cserepár p.116.). Virághalmi később, 1864 után, pesti évei alatt jó barátságot kötött Illés-syvel - ő volt ugyanis a neves "György deák", vagyis a költő, "A Hon" segédszerkesztője. A Hazánk "lapvezére", Podmaniczky Frigyes pedig naplójába 1848 július 11-én a következőt írta: "A koczka el van vetve. Első, a ki beállott honvédnek, gróf Széchényi Dénes, - első honvédtiszt pedig, a kit teljes egyenruhában szemléltünk, gróf Andrássy Aladár volt, délután gróf Károlyi Györgynénél pesti palotájának kertjében vártuk meg az első honvédtisztet, őt teljes szívből üdvözlendők." (Podmaniczky F.: Napló II. p.250.)

47. Petőfi Sándor: A honvéd (Petőfi S.: Összes II. pp.551-553; idézett részlet: p.552.)

48. Virághalmi F.: Cserepár p.31.

fiuk vagy kedvesük sebet, mit majdan - csatába - kap, azt gyorsan begyógyítsa. De hátra volt még a legszükségesebb, a tépés és fáslik. Ehhez a munkához az esti órákat választották, hogy e szomorú és mégis kedves munkát, mit övéikért végeznek, késő éjben is folytathassák... Ez összejövétel és együttlét hasonlított a halottvirrasztáshoz; minden arcon bánat és szomorúság; szótlánul hasogatták az előttük levő szép fehér ruhadarabokat... Egy szép napon korán reggel dobpergések riaszták fel a város lakóit, - ez nekünk szólt; mire gyorsan, katonásan magunkra öltöttük ruhánkat, s mentünk a kijelölt helyre, a főtérre, hol a három zászlóaljnak összejönnie kellett; a városi, megyei és a komáromi - mindegyik külön sorakozva; vártuk tisztjeinket. - Ezalatt ezernyi nép gyűlt össze. Nyolc óra lehetett, mikor a tisztek előjöttek; mindenik saját zászlóaljához ment, és szemlét tartott emberei felett. "Most felszólítom Önöket a szigorú katonai engedelmességre... E nélkül katonát nem ismerek, - de nem is képzelek, mert csakis a fegyelmezett katonával lehet csatába menni és győzni... De én bízom Önökben, hogy a csatában mint hősök fognak küzdeni... Büszkén fogunk visszatérni kedveseink körébe, kik örömkönnyek közt szorítanak kebelükre, és csókolják a behegedt sebet, mit a haza védelmében kaptunk. S most: Isten velünk! Éljen a haza, éljen Kossuth Lajos!... Féljobb, indulj!" Ekkor dobszó és folytonos Kossuth-éltetése közt indultunk, és hagytuk el a várost, - de a jó barátok és rokonok még a városon túl is messze elkísértek."⁴⁹

49. Major I.: Honvédélményeim pp. 17-18.

A szabadságharc oldalára átállt császári tisztek Mógával az élükön természetesen nem lelkesedtek azért a gondolatért, hogy Európa legjobban szervezett, Windisch-Grätz által vezetett seregét Schwechatnál megtámadják egy gyakorlatlan, majdnem felében újoncokból, részben kaszásokból álló, Kossuth beszédei által feltüzelt, rosszul felfegyverzett "társasággal". "A csata elveszett, még mielőtt megkezdődött..."⁵⁰ "A németek... Svecchátban lévő összes gyalog és lovassága kitört, és ágyúink felé vágatva jöttek, hogy elvegyék; de a fedezeten lévő derék huszáraink visszaverték, s ezalatt tüzeink gyorsan felmozdonyoztak, és vágatva vonultak vissza a távolban, hol ismét megálltak, és gyorsan tüzeltek az utánunk nyomuló ellenre. Így sikerült őket megállítani addig, míg a hátramaradt, bátor gyalogság ágyúinkkal egy vonalba ért. De a már előbb megrémült s fegyelmet nem ismerő önkéntesek és nemzetőrök a gyors visszavonulást úgy vélték, hogy most minden veszve van, így tömegesen futottak. Ez az érthetetlen ijedtség átragadt a honvédekre, s ezek is szaladni kezdtek; ekkor tetőpontját érte a zavar, így kénytelen volt az egész jobbszárny visszavonulni. A futásban menekvést kereső önkéntesek és nemzetőrök nagy része elhányta fegyverét s tarisznyáját, mindent, mi terhükre volt... A huszárok vágatva mentek a menekvők után, de hasztalan kiálták, hogy térjenek vissza, nincs veszély - de ki futásban volt, azt megállítani többé nem lehetett."⁵¹ "Azt hittem a föld

50. Görgey A.: Életem I.p219.

51. Major I.: Honvédelményeim p.24.

alá kell süllyednem szégyenemben hazámfiain elképesztő gyávaságának láttán, és elkeseredésemben azt a jótékony golyót kerestem, mely lesodor a lóról... Mint a szétszóródott nyáj, sietett bomló seregünk zöme a Fischa menedéke felé. A messzi térség betű szerint tele volt szórva menekülőkkel, egyetlen zárt rendű alakulat sem volt sehol, ameddig csak ellátott a szem... Az ellenség szándékosan hagyott elmenekülni bennünket... Magyarázatát abban látom hogy mind a fővezérek, mind a hadseregek harmincévi béke után érthetően elfogódottak voltak... Még nem tudták a régi bajtársi viszony emlékezetét eltörölni a kettévált rendes haderő soraiban, vagyis nem voltak képesek elkeseredett ellenségként vívni egymással."⁵² Bécs a következő napon kapitulált Windisch-Grätz előtt, Magyarországon pedig Móga lemondásával Kossuth Görgeyt nevezte ki az osztrák határon álló sereg főparancsnokává, ki nagy szigorral és szakértelemmel állt neki a hadsereg tökéletes átszervezéséhez. Kossuthot rögtön maga ellen fordította, mikor kijelentette, hogy a lelkesedés mellett a háborúban a manőverezés is igen fontos. "Korunkban... a fegyverek gyártása kiszorította azoknak vasmarok számárai kovácsolását... a harczi bátorságot, erőt a hadművészete váltotta fel... inkább ügyes sakkmozdulatokban, mint személyes vagy tömeges erőmérkőzésekben dől jobbra vagy balra a háború kockája... Gépekre, combinatiokra, s sokszor gyávaság szülte cselvetésekre alapítjuk a had sikerét."⁵³ Görgey német nyelvű,

52. Görgey A.: Életem I. pp.221-223.

53. Virághalmi F.: Fegyverkovács p.6.

1848 november 11-én a Honvédelmi Bizottmányhoz írt levelében nyolc pontban foglalta össze a hadsereg átszervezéséhez szükséges feladatokat. "Az önkénytes tisztek köteleztessenek előbb vizsgálatot kiállni, biztos szakértő katonatisztekől szerkezendő bizottmány előtt, és csak ha a vizsgálat eredménye kielégítő, sorakoztassanak be a honvédbe, mint legifjabbak a chargeban (rendfokozatban)." ⁵⁴Egy ilyen honvédtiszti vizsga után kapta meg Blumentritt a hadnagyi rendfokozatot, s soroztatott át a 39. honvédzászlóaljhoz ⁵⁵ december 1-én ⁵⁶. A karácsony - amelyről Ferdinánd az év elején joggal gondolta, hogy felszentelt papként fogja ünnepelni valamelyik piarista rendházban - kétségek közt telt el. "Győr Decz. 25^{én} 1848. Meddig tartjuk még a győri állomást és sánckokat? - az azt hiszem a' körülményektől függ, 's fővezérünk titkai közzé tartozik. - De a' mái előkészületek után; - minthogy mindenféle podgyászai seregeinknek, - azon egy pár fejér ruhán kívül mely táskánkbafér, - Buda felé indittatnak, - 's az, itt jég közzé fagyott élelemmel terhelt nagy hajók Lukáts kormánybiztos által, mind viz alá süjjesztetnek, azt kell hinnem, hogy a' mi itt maradásunk napjai igen meg vannak már számlálva. Alsó Galla December 30^{án} 1848: 'A győri állást újra csakugyan ütközet nélkül

54. Görgey A.: Életem I. p.238.

55. A 39. honvédzászlóalj története máig feldolgozatlan. Kacziány Géza és Faragó Éva memoáriródmalmi, valamint Weeber Tibor OSZK kötetes kéziratári bibliográfiája alapján pedig a 39. honvédzászlóaljból senki nem írta meg szabadságharcos visszaemlékezéseit. Így a hadmozdulatokat Virághalmi Ferenc személyi anyagából (Régi AKVI HM Lt.) rekonstruáltam, s azokban a csatákban résztvett, de más egységekhez tartozó honvédek naplóiból, Virághalmi későbbi szépirodalmi "beszélyeiből" vett idézetek-

kel illusztrálom. Virághalmi Ferenc "1848: résztvett a' magyar önvédelmi harczban és pedig okt. 30-án a Schwechati csatában, dec. 26-án a Győr városi sáncok körüli előőrsi ütközetben. 1849: jan. 22-én a turecki ütközetben Körmöczbánya mellett; febr. 5-én a Branyiszkói csatában, febr. 26-28-án a kápolnai csatákban, ápr. 2-án a hatvani; ápr. 10-én a váci, ápr. 19-én a nagysarlói ütközetekben, ezen ütközet után a Horváth ezredes féle száguldó dandárral a Vág melletti kisebb csatározásokban mint önálló parancsnok; jelen volt a júl. 11-i Komárom alatti csatában, hol zászlóalja háromszoros sikeres rohamot intézett az ácsi erdőre. Júl. 15-17-én oroszok elleni csatákban Vácznál; július 28-án Hernád-Némedinél az oroszok ellen, aug. 9-én utolsó csatározás Új Aradnál." (Régi AKVI HM Lt.) "A legkisebb taktikai egység a honvédseregben a zászlóalj volt, erre bontották szét az egykori ezredeket s két zászlóalj már dandár elnevezést kapott, két dandár pedig egy hadosztály büszke címét nyerte. Nálunk egy hadosztály bírt másfél régi ezred erejével, parancsnoka egy-egy ezredes volt, két ily hadosztály lett hadtestté, tábornok vezérlete alatt. A lovas-csapatok megtartották régi alakzatukat, az ezred- és osztály tagozást." (Kacziány G.: Memoire p.26) A honvédzászlóaljak, ezredek számozva voltak, s ez meglepően sok keveredést okozott. Kozma György és Bona Gábor munkájukban egyaránt keverik a 39. honvédzászlóaljat a 39. Dom Miguel gyalogezreddel (v.ö.: Kozma Gy.: Lexikon VI. ff.226-228; 279-280.), viszont az igazán hitelesnek tekinthető 1849-es Officiers Standes Listen nem említi a később vértanúhalált halt Lázár Vilmos akkori rangja szerint főhadnagyot, ki szintén 39. honvédzászlóaljnál szolgált, sőt Virághalmi Blumentritt Józsefként tárgyalja. Kozma ezt úgy oldotta meg, hogy szerinte Blumentritt József a Dom Miguel ezredben, Virághalmi Ferenc pedig a 39. honvédzászlóaljban harcolt. (Blumentritt József soha nem létezett.) Bona Gábor pedig mind Blumentrittet, mind Virághalmi egyaránt kihagyta névtárából. Téves ez azért többszörösen is, mert Virághalmi öccse, Károly szintén honvédhadnagy volt, ami miatt a szabadságharc után emigrálnia kellett. 1852-ben Münchenben megnősült, s a család ezen ága azóta is Németországban él.

56. Közlöny 1848/178 p.839.

hagytuk el. - 's füstbe ment annyi temérdek költség, munka és fáradság, mely a' sánczok elkészítésére egész őszön fordíttatott. 'A Karátsony ünnepek két első napját, és éjjelét még a' jeges sánczokba töltöttük el, - csak 27^{ik} Dec az az Karátsony harmadnapján kora reggel kaptuk azon parantsot, hogy a' Győrtől távolra eső sánczokból, a' város felé húzódjunk vissza, rendeletem volt hogy a' sánczokból ki vonulva az ágyúkkal együtt, - az ott maradt néhány száz Ől szárazfa készletet gyujtassam fel, - irtóztatón égett a' mint Győr fele húzódva vissza pillanték. A' városon végig menve azt el hagyatotta, mint egy ki halva találtam, - a' boltok bezárva, - a' nép elbújva, 's várva a' kétes jövőt, - ki tudja mikor lát újra Győr derék várossa magyar hadakat?... Estvére - utunkba mindenütt égetve a' jelentékenyebb élelem és takarmány raktárakat, - beérkeztünk Bábolnára, Görgey fővezér maga is itt tartva fő hadi szállását... Katonai mozgó csapat, - rendes vezénylő Tiszt alatt, - még béke idején se szokott soha elő utó és oldal örök nélkül utazni. - Mi... egész Bábolnáig úgy mentünk, mint valami majálisra menő gyermek sereg, - vagy éppen lakodalmas nász népkiket meg sérteni, vagy meg bántani úgy sem szabad senkinek... A' nap felkelő félen volt, a' hideg 20foknyi lehetett... 's többen egy pohár borra, pálinkára a' Kortsmába be tolakodtak." ⁵⁷ A kiképzés és a vizsgáztatás további munkájával sikerült Görgeynek a korábban Pozsony körül koncentrált ú.n. felsődunai hadseregből 30 ezer főnyi vakon engedelmeskedő vitéz katonaságot nevelni. Ez

57. Mezősy L.: Levelek pp.43-45.

a tette szinte példa nélküli Európában, csodálatra méltó, azonban Windisch-Grätz 52 ezer fős sokat próbált hadseregével szemben esélyük így sem volt. Görgey visszavonult Pestre, melyet január 4-én harc nélkül feladott, s seregét megosztva, egyik felét Perczel Mórra bízta - így fedezve a Debrecenbe menekült kormányt -, a másik részével pedig (a 16 ezer fős VII. hadtesttel, melynek a 39. honvédsászlóalj is része volt) Vácon át Nyitrának tartott, hogy az ellenséget az Alföld helyett északnyugatra kényszerítse. Az 1849 február 15-én 5255 főből⁵⁸ álló 39. honvédsászlóalj élére január 16-án Ruzicska Antal⁵⁹ helyére Gyra Ádám⁶⁰ őrnagy került. Századparancsnokai Ruzicska József⁶¹, Mayer Antall (6. század)⁶², Kopácsy Miklós (2. század)⁶³, Hoffer József⁶⁴, Waisz Ferenc⁶⁵, Horváth Károly⁶⁶ és Flatt György⁶⁷ voltak. A feldunai hadsereg a bányavárosok érckészleteit, gépeit és hadifelszereléseit magához véve, egész tót hadosztályokat kiképezve, valamint Klapka seregével egyesülve három-négy osztrák hadtesttel is harcolt. Ez volt a híres felvidéki téli hadjárat, mely akár a magyarság hadi erényei-

58. Officiers Standes Listen 1849/36 (HM Lt)

58. Bona G.: Törzstisztek p.40.

60. I.m. p.165.

61. Bona G.: Kapitány p.517; Kozma Gy.: Lexikon V. f.271.

62. Bona G.: Kapitány pp.398-399; Kozma Gy.: Lexikon III. f.342.

63. Bona G.: Kapitány p.327; Kozma Gy.: Lexikon III. f.123.

(Az Officiers Standes Listen 1849/36 Kopácsy Mihályként említi.)

64. Bona G.: Kapitány p.264; Kozma Gy.: Lexikon II. f.249.

65. Bona G.: Kapitány p.655; Kozma Gy.: Lexikon V. f.301; Szinyei J.: Komárom p.400. (Az Officiers Standes Listen 1849/36, a Kozma-féle lexikon és Szinyei Weis-ként említi; névmagyarsítás után pedig Böjtösként szerepel.)

66. Bona G.: Kapitány p.269; Kozma Gy.: Lexikon II. f.260.

67. Bona G.: Kapitány p.212; Kozma Gy.: Lexikon II. f.44.

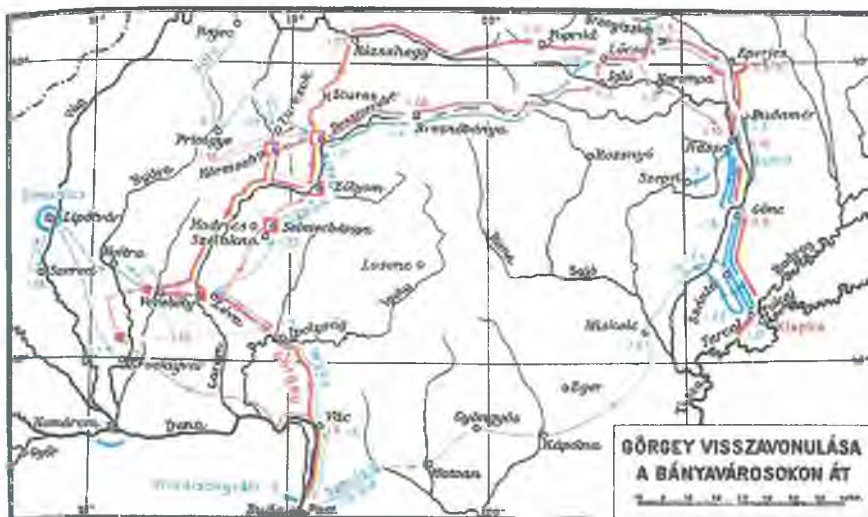
nek örök szimbóluma is lehetne. "Hurbán⁶⁸ Beszterczére akart betörni - majd Zsarnóczának - majd Korpona felé - de útja mindenütt el állatott, és mindenünnen vissza kellett vonulnia... Hirtelen azomba Selmeczbányát Görgei meg szállá Windişgraec óra előtt. De még az nap január 14^{én} tudósítottak a mieink, hogy Hurbán és Gőcz Körmöcz felé vonulnak. Különösen Hurbán hogy Besztercét szándékozik elfoglalni - seregünk erre éjjel nappal utazva jan 16^{án} ... szerencsésen szállotta meg... Az ellen vissza kergettetett."⁶⁹ Ennek a hadműveletnek⁷⁰ volt kis epizódja a 39. honvédsászlóalj első csatája Körmöcbányától északra Turcseknél, január 22-én.

"A harcz komolyságát bizonyítják az áldozatok. Itt esett el Pusztelnik alezredes s Aulich tábornok hadsegéde, Kemniczer kapitány,

68. Hurbán József tót evangélikus lelkész (Steier L.: Nemzetiség pp.16-90.)

69. Historiai jegyzetek f.44^r

70. Hóman-Szekfű: Történet V. p.416

a kiket másnap Kőrmöczön katonai pompával temetének el."⁷¹ "Lelkesítvén Görgei táborát - vitte seregét a jövő csatáknak elébe."⁷² "A főhadzsereg Görgei vezérlete alatt el volt zárva a bányavárosok között, s miután a közte és Debreczen között eső helyeket Schlick tartá elfoglalva, a közlekedés igen kicsinyben s csak kémek által állhatott fenn. S kényszerítésére annak, hogy Schlick visszavonuljon, csak egyetlen mód álla fenn: a branyiszkói hegy bevétele; chimäralis eszme, határos a lehetetlenséggel... Észak felől a Kárpát havasai meredeznek fellelgepalástba burkolt hattyúfehér ormaikkal. Ha az utas Szepes-Váraljától... Eperjes felé akar menni, egy éktelen magasságú hegyet kell megmásznia, mely Branyiszkói hegynek neveztetik. Észak felőli oldala oly meredek, hogy a jó karban tartott országút egyedül csiga alakú végtelen hosszú és unalmas kanyarulatokban vonúlhat föl rajta a hegy ormáig... Meredek oldalán kevés fa van meghonosodva; csak néhány faj törpe fenyő lakja ezt... Február 5-dike volt."⁷³ "Az osztrákok a magaslatokon, kedvező állásokban várták a magyarok támadását. "Borzasztó idő vala. A jég fölé friss hó esett s így járhatatlan lett a hegyi út. Kavarogós, csípős szél fújt..." A támadást a csongrádi honvédekből álló 33. zászlóalj kezdte, de kellő tűzérségi támogatás híján a lendületük hamarosan megtorpant. Az alig kéthetes zólyomi újoncok mindjárt az első ágyútűzre megfutamodtak... A csata kimenetele

71. Jókai M.: Női honvéd p.48.

Jókait ezen cikkéért a Történelmi Lapokban Tirts Rezső 1892 május 15-én (pp.84-85.) megtámadta. "Az az állítás, hogy Görgei téli hadjáratában Kőrmöczbánya mellett kemény harczot vívott volna, téves..."

72. Históriai jegyzetek f.44^v

73. Honvédivilág II. pp.105-107.

válságosra fordult. A középhad ⁷⁴ álló tűzharc kifejtésére szorított, míg az ellenség jobb- és balszárnya ellen Kirendelt oszlopok a szorost környező hegytetőkön meg nem jelentek. Ekkor, d. u. 3 óra tájban a 33. honvédzászlóalj is megújította rohamát. A támadás a magaslati állásokban lévő ellenség pergőtüzében ismét megakadt. Ebben a válságos pillanatban ugrott a honvédek élére Poleszni Imre ⁷⁵. Magasra emelt keresztjével messze a csatárlánc előtt rohant a meredek hegynek... "Utánam fiúk! Velünk az Isten!" Példája hatott s honvédeink térdig érő hóban, dermesztő hidegben, minden erejüket megfeszítve követték papjukat. Poleszni kezében a kereszttel mindig az élen haladt. Mint maga... írta: "a hegyre vezető kanyargós utakat egészen a hegy tetejéhez közel álló Mária-képig állandó ágyú- és puskatűzben kellett bevennünk". Honvédeink fergeteges támadása végül is megtörte a császáriak erejét." ⁷⁶

A osztrák hadvezéreket Branyiszkó elfoglalása mélyen megdöbbenett, mivel így Görgey serege Klapkáéval egyesülhetett és visszaadván a honvédeknek megingott önbizalmukat, megindíthatták a tava-

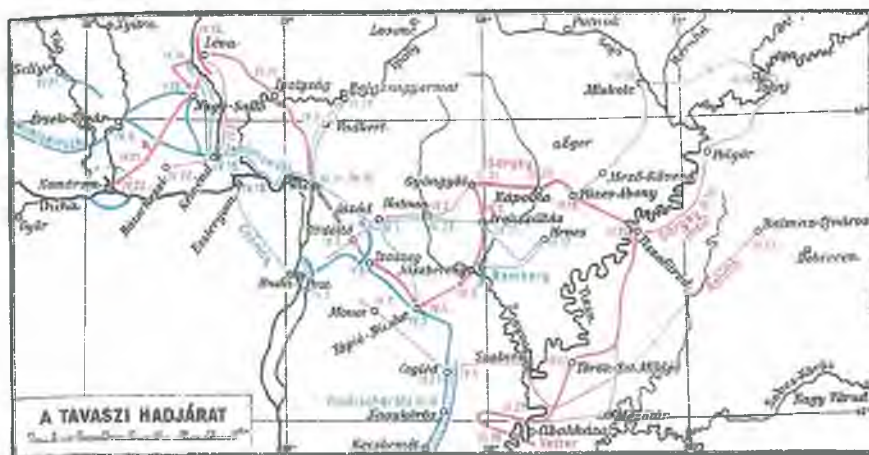
74. A szakirodalom nem említi, hogy Branyiszkónál a 39. honvédzászlóalj ott lett volna; ennek tisztjei viszont - életrajzuk szerint - mind harcoltak a szorosért. Úgy vélem tehát, méltán vehetem a 13. és 33. honvédzászlóalj, a nógrádi önkéntes és két, bányavárosokban felállított zászlóalj, az Újházy-vadászok, két század utász és 24 löveg mellé a 39. honvédzászlóaljat is, melynek -feltehetően hátvédet képezve- a szeme előtt zajlottak az események.

75. Poleszni Imre kegyesrendi áldozár Szemere Bertalan buzdítására a kápolnai csata után az Erdősi nevet vette fel.

76. Gál I.: Piaristák p.22.

szi hadjáratot⁷⁷. "Febr. 27e dicsőség napja volt... A kápolnai viadalban... az irtózatos ágyútüzelésre itt ott meg zavarodott csapatok, egy biztató szóra rendbe álltak vissza - 's szurony szegezve rohanták meg ujja az ellenséget. A személyes vitézség nagyszerű jelenetei... melyekben a tábornokainktól le a közlegénység közvitéz bátor tömegeig olly gazdag volt..."⁷⁸(Blumentrittet, ki "különösen... jeleskedett"⁷⁹ március 15-én elismerésképpen főhadnaggyá léptették elő.⁸⁰) "Az ellenség is összpontosítá legfőbb erejét - seregeink 28^{án} 10,⁰⁰⁰ emberrel meg erősödve várták az ujj Csatát..."⁸¹ Ez a " csata, bár az 1849-ben a két ellenséges sereg első nagyobb szabású mérkőzésének tekinthető... -tisztán katonai tekintetben lényeges befolyást egyik fél sorsára sem gyakorolt. Igaz ugyan, hogy a magyar sereg a kétnapi küzdelem után csatavesztessé lőn, a mi az állásnak odahagyása által külsőleg is el-

77. Hóman-Szekfű: Történet V. p.416

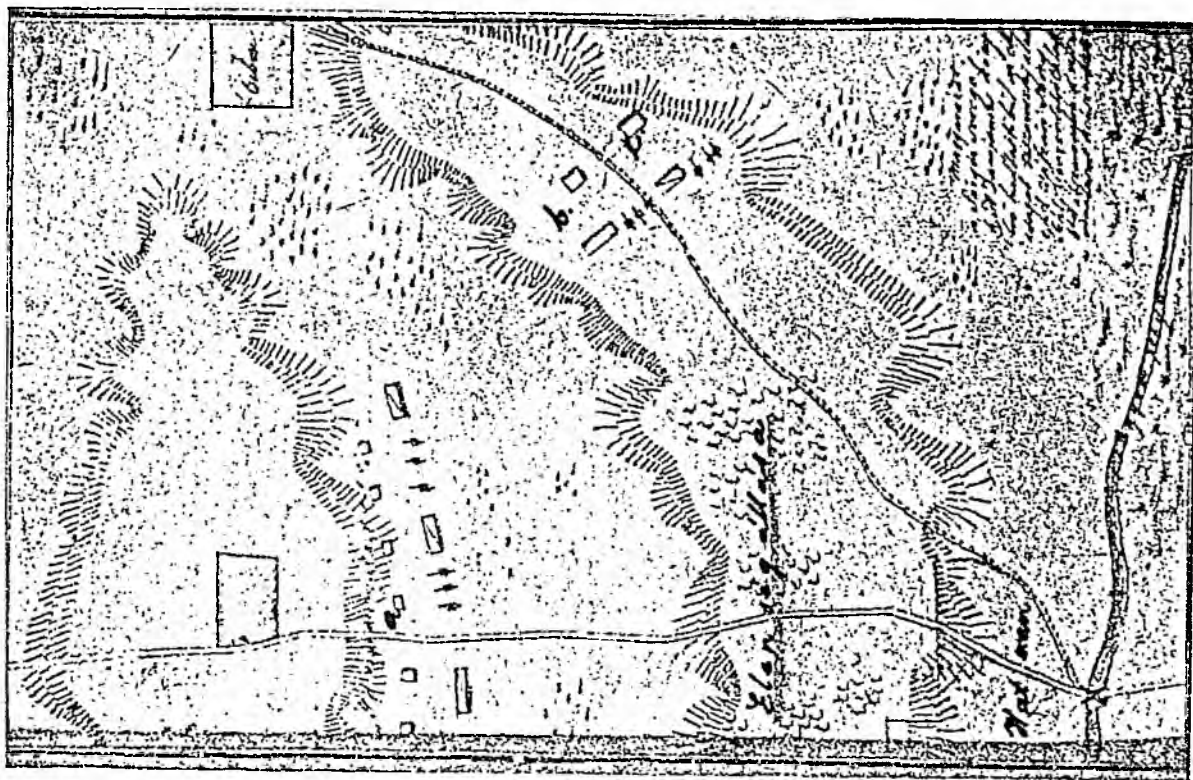
78. Historiai jegyzetek ff.45^v; 48^r.

79. Gál I.: Piaristák p.29.

80. Régi AKVI HM Lt.

81. Historiai jegyzetek f.48^r

vitázhatlan ténynyé vált, ámde a magyar sereg ereje és ellentálló képessége ez által nemcsak hogy teljesen megtörve nem volt, hanem mint a tények bizonyították, rövid idő múlva újult erővel és lelkesedéssel fogott hozzá lélekemelő feladatához, hazája felszabadításának nemes és magasztos munkájához."⁸² "Április 2-án Árokszálláson keresztül egész Hatvanig nyomulánk, hol Görgey táborra Wysoc ki 1/2 divisiójával⁸³ és így mindössze 5 ágyúteleppel visszavert 12 ezer embert, 10 ágyúteleppel.

A hatvani ütközet vázlatának szövege:

"Magyarázat:

- a) Görgey serege
- b) Damjanich középső hadtestéből az előcsapat Wysocki alatt
- c) A császári sereg Schlick vezérlete alatt b-től átszárnyalván visszavonulásra kényszerítettett."

82. Breit J.: Isaszegh f.3^{r-v}.

83. Ez a fél divisio a III. hadtest 9. honvédszászlóalját, a 19. sorgyalogezred 3. zászlóalját és a 3. huszárezredet, valamint a lengyel légiót jelentette.

84. Somlyai I.: Napló pp.267, 275

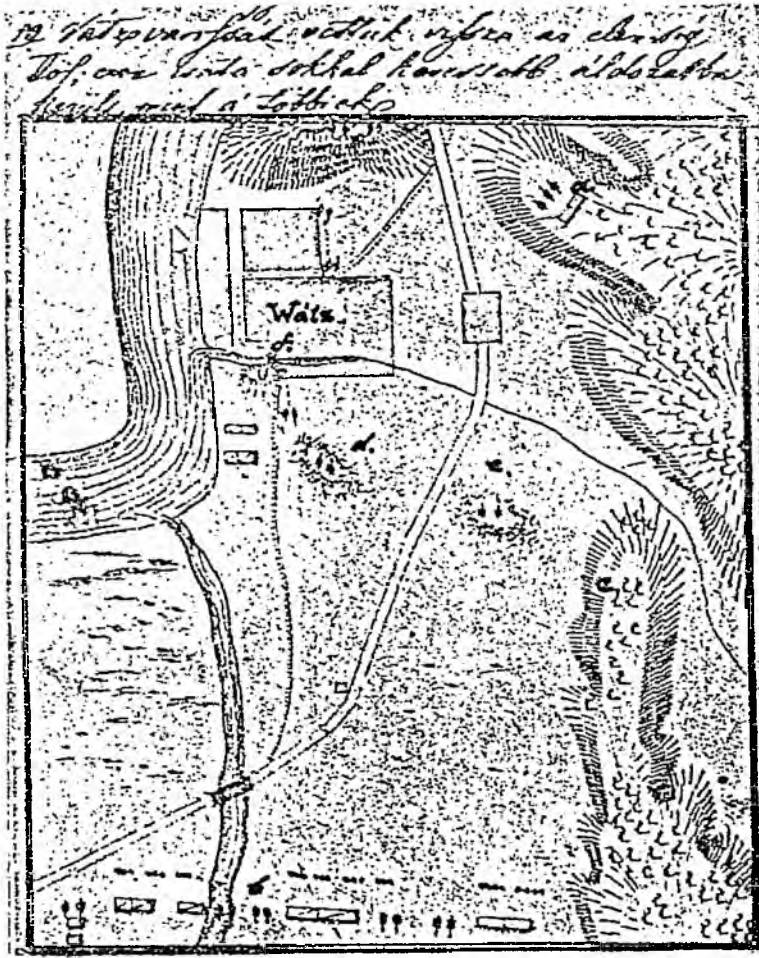
"Kis alföldi városkában voltam állomáson, hol a vaspálya már akkor keresztülvonult... Fiatal tisztársaim rendesen nálam tölték az estvéket, először mert legalkalmasabb szállásom volt; másodszor mert víg czimbora voltam... Egy estve éppen "hajtogattuk a kancsókat"... midőn az ajtó fölnyílt, s az azon belépő napos őrmester nevemre címzett hivatalos levelet kézbesített... Ama szigorú parancsot tartalmazta, hogy az az napi esti vonattal okvetlenül Pestre utazzam, s megérkeztemkor az illető helyen azonnal jelentsem magamat. - De hisz az esti vonat már elment!... Igen már félórája, mondá az őrmester... - Menjen ön rögtön a pályahivatalba, mondám az őrmesternek, s rendeljen számomra különmozdonyt... Negyedóra múlva már az indóházban voltam, melynek udvarán - akkori rendelet szerint - mindig készen állt néhány fűtött mozdony... Azon utat, melyet most innét Pestig három óra alatt⁸⁵ teendek, csak két év előtt is negyedfél nap alatt tettem... A mozdony oly sebességgel repült, melyhez az előbbeni csak csigamászás volt... Már Kőbányánál haladtunk... Kapitány uram! Pesten... vagyunk."⁸⁶

85. "1847 szeptember 1-jén nyílt meg a pest-szolnoki vonalszakasz
A 99 kilométeres utat az első vonat 16 kocsival, 700 utassal
3 óra 22 perc alatt tette meg." (Czére B.: Vasút p.84.)

86. Virághalmi F.: Vaspályán pp.231-233.

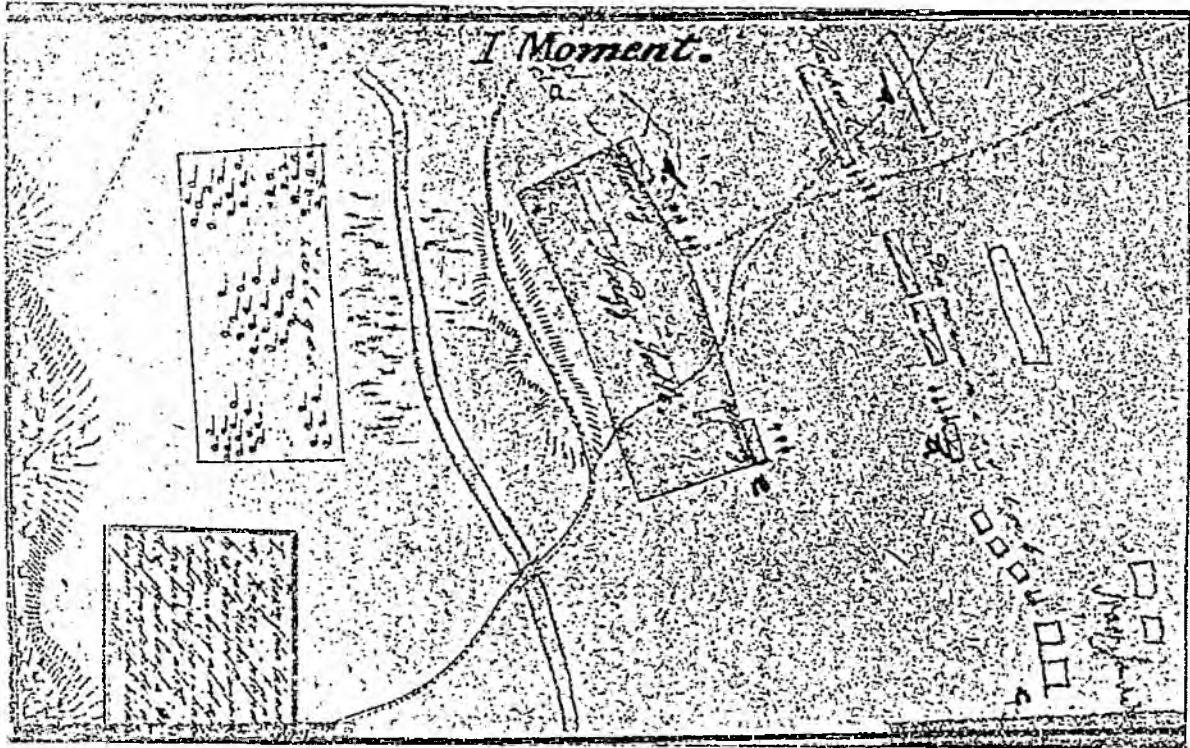

"Április 10-én Vác városát vettük vissza az ellenségtől; ezen csata sokkal kevesebb áldozatba került, mint a többiek.

Felvilágosítása az 1849 április 10-i váci csatát képező ábrának: Mink, a Damjanich táborá valánk a megtámadók b). a) Klapka a hegyeket kerülé meg az ellenség útját elvágandó. c) az ellen Götz tábornok vezérlete alatt d), e) pontokat védelmező ágyúival, de innét csakhamar elveretvén f) hídfőt lövészei által fedé, honnét rohammal vetetünk vissza, hol a tábornok megsebesülvén elesett, végre tetemes kár okoztaték a) által c) útnál az ellenségnek lo-

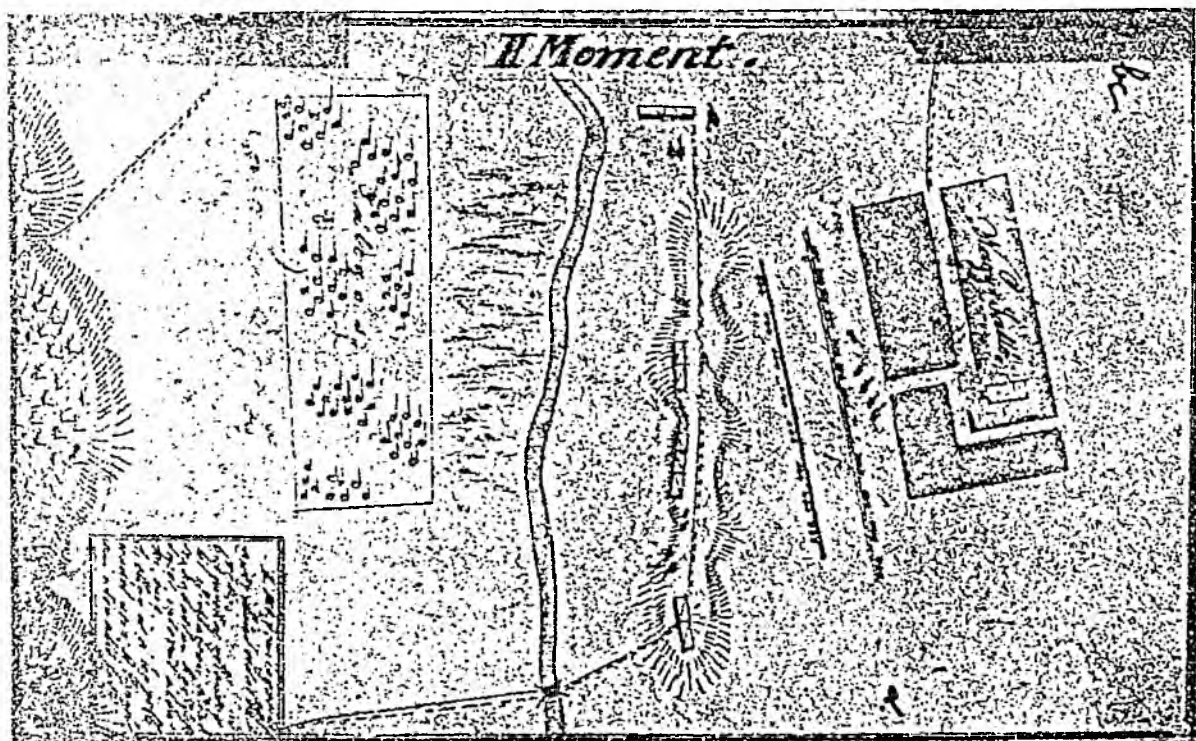
vakban... 19-én ismét Sallóhoz (Nagysalló, N.-Sarló) húzódván a császáriakkal összeütköztünk, ezeket megverve tőlük ezren fölül esett foglyul. A csata a következő rajzok szerint történt.

I. Rajzfelvilágosítás.

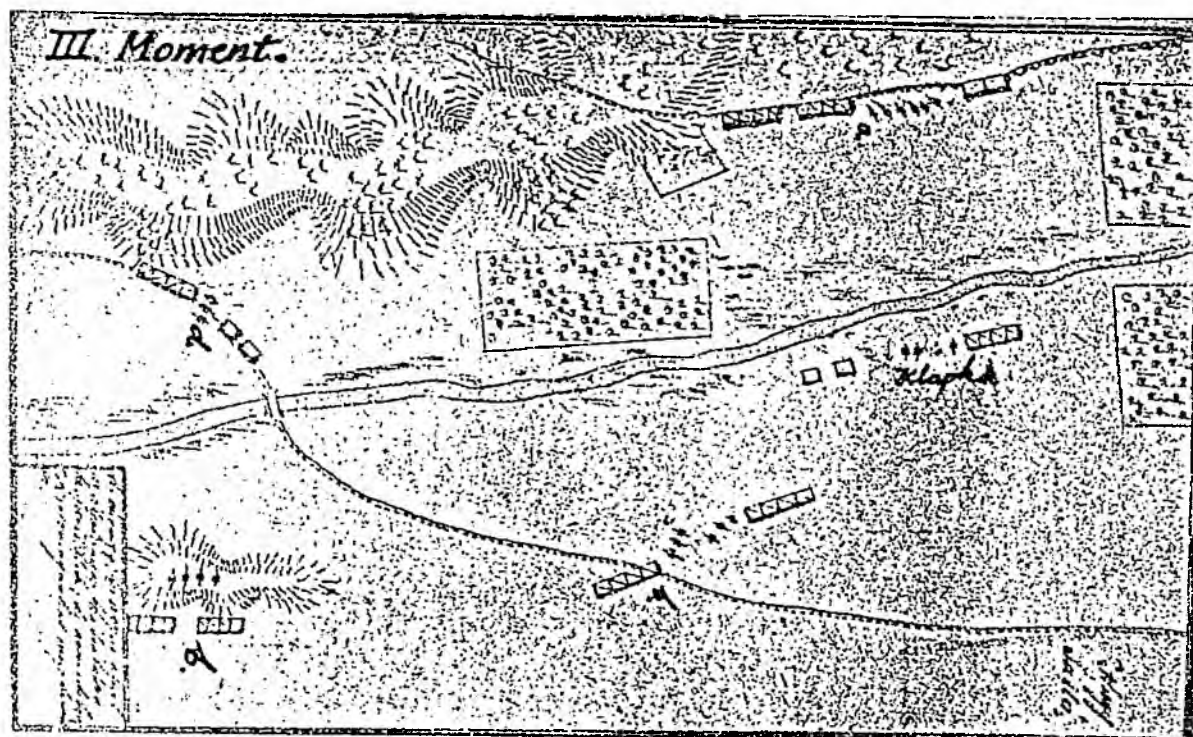
- a) képezé a jobbszárnyat - Klapka;
- b) a közepet - Damjanich;
- c) Pöltenberg alatt a balszárny leginkább lovasságból állott;
- d), e) pontoknál a városra támaszkodott a császári tartalék
Welden alatt

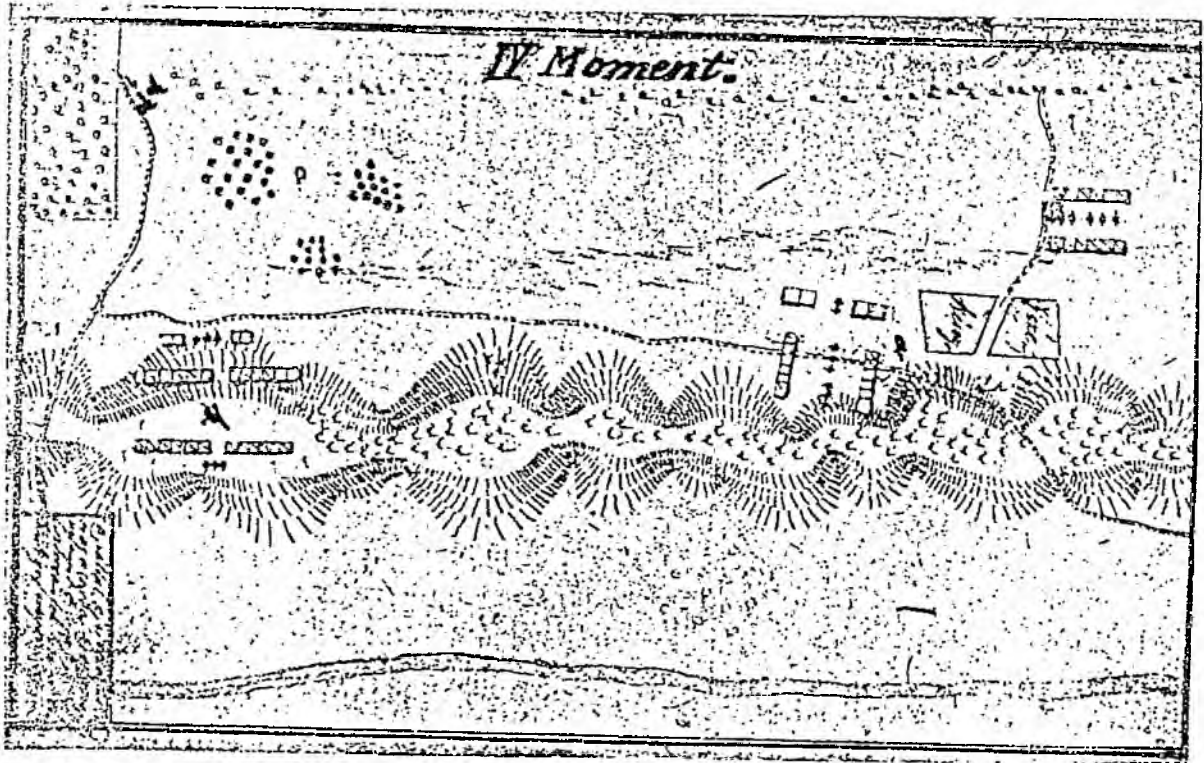

II. Mo. felvilágosítása.

- a) az ellent oldalba vette.
- b) A várost az ellenségtől elfoglalván annak szakadatlan kartács-tüzét vitézül állta ki, míg
- d) ellen is a legjobb renddel újra a komáromi úton állt fel.

- d) ellenség
- b) ágyúi által az általános hátrálásra kényszerítették; de azon időben e)
- a) szárnyunkat megtámadta.

- a) által
- e) szétverettetik és az úzásben
- b) résztvesz, valamint
- c) lovassága Esztergom felé űzi
- d) ellenséges csapatokat.

"Ezer számra találunk N.-Sarlónál... durva vászonnal bélelt kamáslit... miről honvédeink azt tartották, hogy ez az osztrákok kis lájbija. Az emberek legkomolyabb, legdrasztikusabb helyzeteiben is fordulnak elő néha kicsinységek, mik mosolyt kényszerítnek az ajkakra. Lehetetlen volt nem nevetnünk e minden öltönydarabok legéktelenebbikének láttára, mely e felül még oly terjedelmes volt, hogy csizmánk hegye fél hüvelknyire is alig látszott ki belőle."⁸⁸ Blumentritt a nagysallói ütközet utáni hetekben zászló-

87. Somlyai I.: Napló pp.269, 281-285.

88. Virághalmi F.: Cserepár p.73.

aljával a Horváth ezredes-féle száguldó dandárhoz⁸⁹ került, hol önálló parancsnokként⁹⁰ a Vág melletti kisebb csatározásokban tevékeny részt vett, együttműködve az ellenség hátában gerillacsapatot szervezett Marsovszky Móriccal⁹¹ és a lengyel légióval. "Emlékszel-e ama fiatal dzsidás-hadnagyra a lengyel legióból, ki... májusban hozzád, mint nyitrai térparancsnokhoz, levelet vitt Nagy Sándor tábornoktól?"⁹² "Ruzicska József barátomat vitéz magatartása zászlóalj-parancsnokká emelte. Ekkor jött Buda megszállása. Zászlóaljunknak nem jutott a szerencse részt vehetni abban. Mi a Vágvonalt tartottuk akkor megszállva. Barátom egészségi tekintetből nyolcnapos szabadságot kapott. Budára utazott. Mint volontaire egyike volt az elsőeknek a vár megrohanásánál. Menyasszonyát egy leégett ház pinczejéből mentette ki és hozta magával s Mednyánszky tábori püspök másnap rájuk adta áldását... Azután nagy ütközetek követték egymást. Barátom hőiesen megállta a helyét, de nekem úgy tetszett, mintha nem is hazája, hanem neje szemei előtt harczolt volna. A szép asszony nyílt fogatán követett bennünket mindig illő távolban. Dicsérő szavai nem csak férjét, hanem az egész zászlóaljat lelkesíték. Egész rajongással harczolánk a szép asszony szemei előtt..."⁹³ Július első hetében Blumentrittet századossá léptették elő⁹⁴, mivel égető szükség volt a kipróbált, jó katonatisztekre; júniusban ugyanis két császár serege in-

89. Régi AKVI HM Lt.

90. U.o.

91. Kozma Gy.: Lexikon III. f.330; Steier L.: Tót. (mutató)

92. Virághalmi F.: Cserepár p.59.

93. Virághalmi F.: Május 21. p.302.

94. Régi AKVI HM Lt.

dult meg Magyarország ellen: Paskievics és Haynau vezetésével, mintegy 370 ezer pihent haderő 1200 ágyúval a 152 ezernyi kimerült magyarral szemben. Haynau "letarolta" Győrt, s július 2-án Komáromnál megtámadta Görgeyt. Ez a komárom-ácsi csata volt a honvédség egyik utolsó nagy dicsősége; a negyven huszárszázad együttes rohama az első világháborúig az utolsó magyar lovasroham volt.

"Július 10. Éjfél után 1 óra tájban felkeltünk, sorakoztunk, végre 3 órakor elindultunk Komárom felé, miután lovasság nélkül úgyszem vehettük magunkat. A gútai kapunál a téglarakásnál tömegbe álltunk és kevésbé lefeküdtünk... Napközben a hőség igen nagy volt ma is, azért sok vizet megittam... Este esett; lefeküdtünk.

Július 11. Éjfél után felköltenek, hogy eljöttek a felváltók... Mi nagy nehezen mozogtunk, az álmoság miatt kétszer is ledőltem, midőn megálltunk... Oly rosszul lettem, hogy csaknem magamon kívül voltam, izzadtam, gyengeség fogott el... De midőn ismét elindultunk, jobban lettem. Végre korcsmába mentünk, disznóhúst ettünk és kávét ittunk reá... 1 frt 30 kr. pp. fizettem, midőn megszólal az ágyú messziről, de sűrűn lőttek, végre itt közel a bal szárnyon is, ezek is igen gyakran lőttek; vártuk az eredményt; a jobb szárnyon mind messzebb messzebb hallatszott a lövés, a bal szárnyon és középen pedig igen közel voltak már és mindenféle hírek is érkeztek u. m. két zászlóalj és 12 ágyút foglaltak el a mieink sat. Végre már puskalövések is hallatszottak a közelben. Ekkor fegyverbe álltunk - s Blumentritt századával három sikeres rohamot hajtott végre az ácsi erdőre⁹⁵. Kedvem az ütközet alatt

95. Régi AKVI HM Lt.

meglehetősen jó volt, de azután elment egészen, csak arra kértem az Istent, segítse a magyarokat." ⁹⁶ "Július 12. és 13-án éjjel történt Görgey seregének visszavonulása Vác felé... Mély csendben vonult a sereg és az egykor büszke vezér, leveretten, sápadtan, könnyű hintóban, egyetlen segédtszót társaságában követé seregét." ⁹⁷ "Csak az, a ki Görgey alatt harczolt, képes megítélni eme tény megrendítő hatását... E csata volt utolsó nagy fegyvertényünk; a mi azontúl következett, ingadozásnál, hanyatlásnál s a végveszélylyel küszködőnek kétségbeejtő viaskodásánál egyébnek alig volt mondható." ⁹⁸ "Erőltetett menetelés után Vácra értünk... a "veresház" és indóház által körített piacra s legott kezdetét vette az ellenség részéről az ágyúzás. Az én századom az nap nagyon jól fedett állásban talált felállítást, úgy annyira, hogy az ellenünk irányzott kemény ágyútűz kevés kárt okozott sorainkban. Az oroszok iszonyú gyorsasággal lőttek... Ezen hosszan tartó ágyúzás közben ismerkedtünk meg először a Shrapnell-lövegekkel, melyeket az oroszok ellenünk használtak, de téves irányzatú magasságban felettünk robbanván szét, a golyózápor erőit veszítve hullott közibünk. A hányszor egy ilyen töltény felettünk szétpattant, a mieink mindig harsogó éljennel fogadták e színházi díszítményszerű s általunk nem ismert, báránnyfelhőt mutató lövegeket. Az orosz tiszteknek katonáink e magaviselete annyira feltűnt, hogy utóbb, mikor leraktuk a fegyvert,... gyakran emlegették." ⁹⁹

96. Szinnyei J.: Komárom pp.175-176.

97. I.m. p.222.

98. Podmaniczky F.: Napló II. p.288.

99. I.m. pp. 294-295.

"Július 27-kén... kozákok az asszonyokon és leányokon erőszakot tettek, ettek-ittak és lerészegedtek sat. Beszélik azt is, hogy a Tisza felé levő helységek lakosai többnyire kivándorlottak minde-
nestől, miután előbb a kutakat betemették. Ellenben ily faluk (mi-
ként a felső vidékeken is) a császári és orosz seregek által fel-
gyújtatnak... A... parasztok közül, kik szekereik és lovakkal ki-
voltak rendelve az orosz katonák szolgálatára, sokan kocsi és ló
nélkül jöttek haza az oroszok durva bánásuk miatt, mivel lovaikat
leöldösték és a parasztokra is fegyverrel rohantak. Így ki meg-
szökhettek, elillant. Ma már azt is rebesgették, hogy a magyarok
az Alföldön folytatják az országgyűlést, sőt már az angol király
2-dik fiát, V. Béla név alatt királlyá is választák. Áldást ho-
zand-e ez szegény, pusztított hazánkra vagy még több nyomort,
mint eddig szenvedünk, az ég és föld mindenható ura tudja csak!"¹⁰⁰

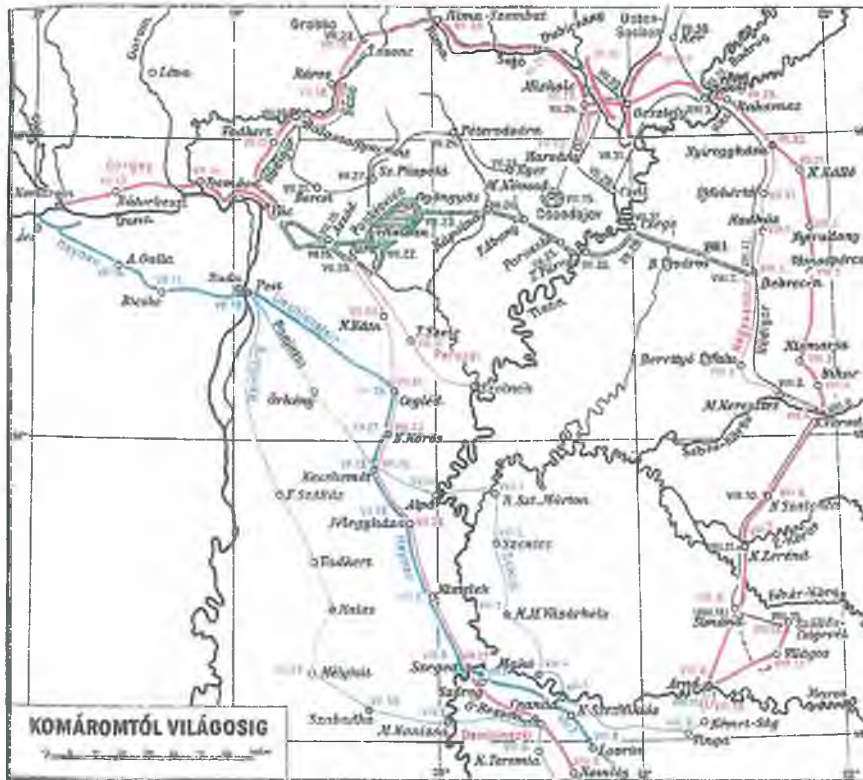
"Hernádi állásunk elhagyása végképp elodázhatatlan lett, amikor a
Hernád felső vidékéről július 28-án több különböző... jelentés ér-
kezett, hogy egy... orosz hadtest Kassa felől déli irányban Tokaj
ellen nyomul... Tokaj - az egyetlen kész híddal, amelyen a Tisza
bal partjára átkelhetünk - ... veszélyben. Ha az ellenség a Her-
nád partján győz... hadseregünk nagy része odavész. A támadás he-
vességéről ítélve, semmi kétség, hogy az ellenség hernádi felállí-
tásunkat komolyan át akarta szakítani... De ez csak csel volt, az
orosz hadvezér... serege zömét már július 27-én útnak indította
Tiszafüred felé... átkelt a Tisza bal partjára, s seregünk bal-

100. Mátray G.: Töredék pp.232-234.

szárnyát hadászatiilag megkerülte, míg mi... a Hernád mellett álltunk... A Berettyóhoz más, a debreceni úttól keletre eső vonalat¹⁰¹ kellett választanunk, és igyekeznünk, hogy a... vesztett időt erős menetekkel... behozzuk."¹⁰² "Ezek után rohamosan következtek egymásra a végzetszerű események... Augusztus 9-én megtörtént a temesvári roppant katasztrófa."¹⁰³ "Még Óarad utcáin elért (Görgeyt) az az újabb jelentés, hogy Nagysándor tábornok már meghátrált. ... Újaradról pusztá szemmel is kivehető visszavonulása folytatában személyesen meg nem állíthattam, és csak arra tudtam ismételtten emlékeztetni, hogy Újaradot a legrosszabb esetben is tartsa."¹⁰⁴

101. Hóman-Szekfű: Történet V. p.416.

102. Görgey A.: Életem II. pp.324-326.

103. Margitay G.: Vésznapiok p.120.

104. Görgey A.: Életem II. p.367.

A reménytelenségtől fanatikussá vált honvédek - köztük a 39. zászlóalj is - Új-Aradnál augusztus 9-én többször sikeresen visszaverték az ellent. "Azt kérdezte Kossuth, mit tennék, ha a hír, melyet ő Dembiński hadseregének temesvári győzelméről kapott, igaznak bizonyul, ha a parancsnokságom alatt álló hadsereg egyesülése a másikkal megtörténik, és ha a két hadsereg fölötti fővezérséget énám bíznák. -Akkor - mondtam - támadni fogok minden erőm megfeszítésével, de egyedül csak az osztrákok ellen. -És ha Temesvárnál az osztrákok győztek? - kérdezte utoljára Kossuth. -Akkor leteszem a fegyvert - volt rá a válaszom. -Én pedig főbe lövöm magamat! - mondta Kossuth."¹⁰⁵ "1849 Augusztus 12-én déli 12 órakor tarták Világosba való bevonulásukat Ausztria szövetségesei, az oroszok. Nagy zavargás előzte meg őket. A félrevezetett nyers oláh-ság ugyanis azon meggyőződésben, hogy e hitrokonai azért jöttek, hogy őket képzelt jogaikba visszahelyezzék és az urak jószágait köztük felosszák, nagy lelkesedéssel és egetverő "szetreáczka!"kkal fogadták őket. Nem sokára azomban a kozákok érzékeny kancsukái érezhetőleg meggyőzték az oláh népet, hogy az oroszok épenséggel sem hajlandók communistikus vágyaikat betölteni... Görgeyt nemcsak tiszti kara, mely kevés kivétellel fanatikus imádatlalt tisztelte, hanem az oroszok is bámulatlalt és hadvezéri ritka tehetségeinek teljes elősmerésével dicsőíték... Görgey összegyűjté táborkarát és az együtt volt tiszteket, és tudatta velők, hogy ki fognak a táborba lovagolni, hogy az ott táborozó csapatokat a holnap i ka-

105. I.m. p.385.

tasztrófára előkészítsék. Állítják, hogy ez ünnepélyes módon történt meg. Egyik ezredtől a másikhoz ment; mindenütt szónokolt, és meggyőzőé őket a további védelem lehetetlenségéről és hogy a fegyver letételtől várható mind az országra, mind a hadseregre üdv. Lélekrázó jelenetek játszódtak le ekkor. Némely ezred elégeté pompás zászlaját¹⁰⁶, mások széjjelvagdosták és darabjait mint ereklyéket eloszták maguk közt; vén huszárok lelőtték lovaikat és eltörték fegyvereiket. Sőt állítják, hogy egy közülök golyót röpített agyába. Tény az, hogy számtalan lövés történt úgy, hogy azon véleményben voltunk, hogy e jelenetek közt összeütközésre került a dolog. De nem úgy volt. A hős katonák levegőbe süték ki fegyvereiket, így válva meg tőlök, melyektől örökre búcsút kellett venniök. Míg ezek a táborban történtek, a városban különös eset adta elő magát... Lótás, futás, taszigálás minden oldalról a piacon... Óriási zsidvaj: "Meneküljön, a ki tud!" "Jőnek az osztrákok!"... Ki okozta ez eszeveszett ijedelmet, nem volt kipuhatolható; elég az, hogy ez jel volt általános zavargásra. A kocsik befo-gattak; mindenki kiabálva futott rend és cél nélkül összevissza. ... Görgeynek mindig hideg, komoly és tekintélyt parancsoló volt magatartása s vonásaiban a belső rázkódásnak semmi nyoma sem volt látható. Úgy látszott, mint ha minden érzést visszafojtva csupán

106. V.Ö. Kerekes Z.: Zászlók.

Sajnos a szovjet kormány által 1941-ben Magyarországnak átadott 56 1848/49-es zászló között a 39. honvédszászlóalj lobogóját nem találtam meg. Így feltételezhetően azt tisztjei ereklyének felhasogatták, vagy elégették.

a józan, számító ész engedi magán uralkodni... Ekkor történt, hogy elmondta nekem e szavakat: "Most még haragudni fog rám a nemzet, de három hét múlva - biztos tudom - kezet csókol majd nekem" ... A magyar sereget az oroszok körülfogták és lefegyverezték¹⁰⁷. Csupán a tiszteknek hagyatott meg kardjuk, mi fölött ezek boldogok voltak, s e körülményt jó jelnek vélték. De körülbelül 10 nap múlva Gyulán elvették tőlök kardjaikat is. Így játsztak csalárd játékot mindenütt az oroszok a szegény hiszékeny magyarokkal, kik drágán fizették meg ábrándjukat, hogy nemes ellenséggel van dolguk s későn győződtek meg, hogy Graeca fides nulla fides."¹⁰⁸ Aug. 22-én szerdán: Üdvöz légyetek általam drága Szülők!... fogoly fiatalok megemlékszik felőletek s le nem lánczolt kezekkel bár, de könyes szemekkel kér hosszú, boldog életetekre áldást. Nem csörög a lábamon a vas, de látom az ellen goromba tömegét, s látom körültem villogni fegyverét. Szabadon járok a faluban, de nem szabadulhatok hazámba."¹⁰⁹ Ilyen mértékű kegyetlenségre senki sem számí-

107. Szabadságharcos fegyverek: szablya, francia zárszerkezetes tűzköves gyújtású pisztolypár, tölténytáska, tarsoly, gyalogostishti kard, szolgálati zsinórövek, csappantyús gyújtású vadászpuska...

(Bővebben: Temesváry F.: Fegyvergyűjtemény; Temesváry F.: Kislexikon pp.107-152.; Temesváry F.: Pisztolyok pp. 23-24.; A.North - I.V.Hogg: Lőfegyverek pp.76-133.; Fegyver.)

108. Naplóföljegyzések ff. 6-7, 9-14.

109. "Itt félbeszakadt a napló! Ki tudja él-e még s teljesült-e, a miért esengett - a hazaszabadulás? Vagy előlte őt is a nyomor, a fájdalom, mint sok százakat, s megrepedt bánatában a szép érzetű szív, mely e volt kispap és derék honvéd keblében oly hazaszeretettel vert!" - írja Margitay Gábor az őt betegesen ápoló ismeretlen honvédőrmester elhagyott naplójából idézve. (Margitay G.: Vésznapok p.142.)

tott. "Az osztrákok valóban a legnagyobb vadállatok azok közt, akik valaha a civilizált ember meg nem érdemelt nevére igényt tartottak; kegyetlenkedéseik csak az afrikai és haiti négerfajok eljárásához hasonlíthatók."¹¹⁰ Az irtózatos hónapok fordították el aztán évek múlva Görgeytől hű honvédeit. "A... béke - fájdalom - megköttetett. Fájdalom, mondom, mert nem mindig áll az, hogy jobb a leghátrányosabb béke a legelőnyösebb háborúnál. De ezt csak mint honfi mondtam - hallgassunk továbbra róla..."¹¹¹ "Miért porba tiporva a zászlók, melyeknek minden egyes elrongyolt foszlányán a dicsőség diadal sugára csillámlott? Miért jár gyalog, búsan, leeresztett fővel az egykor délceg lovas?... Miért a koldus tarisznya a döntő szuronyú honvéd nyakában s fegyvere helyett kezében a görcsös vándorbot? Talán azért, hogy az ebeket elverhesse magától, kik őt rongyosságáért üldözőbe veszik!... Hát a ti ágyúitok, a ti játékszereitek hova lettek vidám fiúk, kik azon mezőre jártatok játszadoxni, melyen a dicsőség virágait: a halál aratja! ... És ti tábornokok, babérkoszorúitokat ki cserélte fel a hóhér undok kötelével?!... Hah! látom, látom már!... A szabad nyílt léptekkel haladó hősök lábaira reá tekerőzött az ármány útálatos kígyója s gáncsot vetve elejtette őket. Amott a szabadság vértanúinak bús lelkeit látom égfelé szállani, bosszús szellemujjaik egy sötét arcú férfiút fenyegetnek, kinek homlokán letörölhetetlen lángbetűkkel áll írva e szó; áruló!"¹¹²

110. Palmerston angol kormányfő nyilatkozata. (Hóman-Szekfű: Történet V. p.439.)

111. 1859-ben! Virághalmi F.: Fegyverkovács p.141.

112. 1866-ban! Virághalmi F.: Cserepár pp.26-27.

Blumentritt az orosz fogságból megszökve két hónapig barátjánál, Schönauernél¹¹³, annak Somló-hegyen lévő borospincéjében bujkált, míg besúgók fel nem fedezték, és el nem árulták.

"Önként álltam hazám zászlaja alá,
A szabadság szent érzelme vitt reá,
S most erővel hurcoltat el a Szepi,
De meglátja,

de meglátja hasznunkat majd hogy veszi"¹¹⁴

Büntetése, mint megannyi más honvédtisztnek¹¹⁵, az osztrák hadseregbe rangjafosztott cserepárként való "bellebbezése" volt.

"Honvéd voltam, azért lettem cserepár;

Jogtalanul sorozott be a császár.

Ha még egyszer magyar honvéd lehetnék,

A németnek cserepárja soha többé nem lennék."¹¹⁶

113. Schönauerre, a későbbi alapítványi tisztviselőre - kinek keresztnevét nem sikerült kiderítenem - ezért a tettéért, melylyel akár egy nyolc évig terjedő várfogságtól, vagy a szibériai száműzetéstől mentette meg, Virághalmi hálából végrendeletében somlói birtokának jelentős részét hagyományozta.

114. Magyar népdal az 1850-es évek elejéről (Dégh L.: Népköltészet p.107.)

115. Podmaniczky Frigyes, Inczedy Samu emlékiratai; Honvédvilág I. pp.76-83.

116. Dégh L.: Népköltészet p.106.

"Cserepár, fn.: Gúnyos nevők az austriai örökös tartománybeli gyalogoknak, kik egykoron fehér nadrágon fekete harisnyát viseltek. A viselet megszűnván, a név is elavul. Ugyanaz a szerb tsarapár szóval, mert tsarapa szerbül am. harisnya." (Czuczor-Fogarasi: Szótár I. p.961.) Virághalmi ezzel szemben más magyarázatot ad: "A német gyalog-katonaságot a magyar II. Rákóczy Ferencz óta nevezi "cserepár"nak, a midőn is az elfogott labanczokat páronként cserélték ki egy kuruczért: innét a "csere pár" nevezet." (Virághalmi F.: Cserepár p.8.)

"Találkoztam bajtársokkal, kik nevetve regélék el a jelenben (1866-ban) cserepárkodásuk fanyar napjait; pedig én voltam ama tanúk egyike, ki láttam szemökben a könyűt, ajkaikon a düh halvány rángásait, midőn a szabadság rugékony szárnyain szállongó lélekre bilincset vert az önkény; midőn megfinánczolták a gondolatot, s a szent harcz rongyaiban is büszke ifjú hősre reá vonták a kényszer öltönyt."¹¹⁷ "Nincs undorítóbb valami, mint ama fehér kényszeröltönyök belül rút izzadságtól szennyes, kívülről agyonkrétázott halmazát látni."¹¹⁸ "A fehérsárgás frakk látása, melyet - csak ujjai hosszúságát mérve hozzám - vállamra vetett, borzadálylyal töltött el. Az öltöny hátán tenyérnyi nagyságú vérfolt s annak közepén akkora nagyságú lyuk volt látható, mint kis fegyvergolyó szokott szakítani. Figyelmeztetém reá Pihaneket. -Nye robi nyitiz... meglehet azt nagyon szépen foltozni."¹¹⁹ Blumentritt 1849 karácsonyának vigiliáján az 56. cs. kir. serezedbe¹²⁰ beso-

117. Virághalmi F.: Cserepár p.92.

118. I.m. p.71.

119.. I.m. p.73.

Arról, hogy Virághalmi regénye mennyiben tekinthető naplónak, hallgassuk meg Kacziány Gézát: "E művet, dacára regény-alakjának, fölvettem az emlék-iratok közé, mert a vékony regény-cselekmény csak külső burok, ellenben tudjuk Virághalmi életéből, hogy amit regénynek mond, valóság volt... Virághalmi a magyar cserepárok életét az olaszországi osztrák "provinciákban" s az ottani lakosság gyűlöletét az osztrákok iránt, a gyáva főlebbvalók aljas bánásmódját a kényükre kiszolgáltató hősökkel szemben megragadó színekkel festi s műve ezért történelmi forrásként használható, dacára műfajának." (Kacziány G.: Mémoire pp.29-30.)

120. Régi AKVI HM Lt.

rozott honvédtársaival együtt az aznapi 22 olasz mérföldes¹²¹ erőltetett menet után holtra fáradva érkezett meg a Pó melletti Piacenza városába és ott a Santa Afra kolostor málladozó falai között töltötte a karácsonyt. "A nyirkos folyosó falait... sötét s a nedvességtől már többnyire elmosódott színezetű frescók ékíték, vagy undoríták inkább... Itt a nyilakkal átvert sz. Sebestyén vértanú alakja, de melyből csak a fájdalomtól eltorzított arc vonagló vonásai, az égfelé szegzett szemek elhaló kifejezése s a testbe fúródott nyilak valának tisztábban kivihetők... Amott sz. András fejjel lefelé keresztre feszítve... Ismét sz. István vértanú, körülvéve vad, gúnyos, kegyetlen arcú alakoktól, térdre hulltan, hátra kötött kezek- s vérző agygyal várva az utolsó kőhajítást, mely lelkét e nyomorú földről a vértanúk szenvedéstelen honába küldje... A folyosó végén, hol hajdan kis oltárka állhatott, az üdvözítő felfeszített alakja fehérlett kékes halvány tagokkal, a mint lehajtva fejét, kiadja lelkét. A kép keretét kínzó eszközök képezék... Mindenütt csak a szenvedés jelvényeit, az emberi gyarlóság és gyűlölet következményeit látók megörökítve, mintha e zárda egykori lakóinak szíveiből e festmények folytonos szemlélete által, a bűnös külvilágchozi vonzalom utolsó szikráját is ki akarták volna oltani."¹²² Az éjféli misére hívó harangszó mellett ápolta Blumentritt beteg, nála fiatalabb bajtársát. "Balja utolsó görcsös szorítás után merevülten feküdt kezeim között; szemei fé-

121. Kb. 41 km. (V.Ö. Bogdán I.: Hossz- és földmértékek.)

122. Virághalmi F.: Cserepár pp.13-14.

lig nyitva, törötten bámultak az űrbe, mintha az elszállt lélek röptét követnék. Szívem görcsösen szorult össze, lelkemre tompa fájdalom nehezült, agyamban megállott a gondolat... Sokáig merengtem az élettelen arcon, mely lasankint felvenni kezdé a halál ama komolyan nyugodt kinyomatát, mely még a holt ellenség iránt is tiszteletet gerjeszt a nézőben... Virrasztóvá lettem egyedül. Nyugvó társaim álmát nem akarám háborgatni... Imádkoztam a megholt lelke nyugalmaért... A virradó hajnal még ébren talált... Az 1849.ki karácsony éjét feledni nem fogom soha!"¹²³ "Az elbeszélt események után mintegy nyolc hét telt el. Az ezen idő alatt történeteket -... kissé csiklandós természetüknél fogva - jónak láttam... hallgatással mellőzni. Február vége felé volt. A tavasz ragyogó színezetű virágokkal hímzett s kéjes illatárt árasztó díszöltönyében már eljött kebelbarátnője, Itália látogatására... -Ahá ön is a jó borra s a szép leány után jött?! -Csupán a jó borra! Válaszolám röviden. -E szerint ön nem is szereti a leányokat? -Akár soha se lássak egyet is. Hazudtam pirulás nélkül... De néhány hét múlva az ezred parancsot kapott Milanóba indulni..."¹²⁴

"A majlandi téren künn a halbak előtt,
Midőn az óra már éjfélre rég elütött -
Három huszár ember - ordináncz képében -
Üldögélt a teljes képű hold fényében;

123. I.m. pp.33-34.

124. I.m. pp.96, 108, 111.

...
Nézték, bámulták a roppant szentegyházat,
Megolvastak rajta tornyot már, vagy százat;
És úgy vélekedtek: - a másik oldalán:

Még az innensőknél is több lehet talán..."¹²⁵

"1850 december elején ezredünk két zászlóalja Bresciába tétetett át, s ezek egyike, melyhez én is tartozám, a kaszárnyává átalakított Jezsuiták zárdájába szállásoltatott. A... századnál... hárman valánk honvédek, egy erdélyi unitárius fiú, Szalánczy, ki komolysága dacára, igen kedélyes tudott gyakorta lenni s szenvedélyesen szerette a zenét, ritka tökéletességgel játszván a fuvolát, másik Szendey Gyula¹²⁶, volt röppentyűstiszt Dembinszky táborából, nagyon érdekes finom arcú férfiú, ki forradalom előtt a Müncheni festészakademián tanult. A harmadik csekély egyéniségem..."¹²⁷
Helyzetüket a sanyarú körülményeken kívül a kínzó bizonytalanság tette szinte elviselhetetlenné. "Az óra tizenkettőt ütött. A hang utolsó kongásával megszületett az 1851-ki év. Engem ott talált a bresciai "Santa-Maria della misericordia" kórház kapuzata alatt, midőn ép az öröket váltám föl. E kórházban kizárólag csak beteg rabok ápoltattak, azért az ottani őrség szoros és kényes szolgálat volt. Az őrváltás után a kisdéd, szénnel csodásan kifestett őrszobában, melynek kandallójában búsan pislogott a félig rothadt fűz üszke, odaültem a tűz mellé, és szivarom maradékát meg-

125. Virághalmi F.: Legenda p.427.

126. Ezek álnevek.

127. Virághalmi F.: Cserepár pp.112-113.

gyűjtván, elméláztam... Három koczantás a kapun, fölriaszta szomorú gondolatimból. Fölkeltem, s a kaput megnyitottam... Szigorú ascétaarczú szerzetes lépett be: a hideg daczára köpeny nélkül, egyházi fehér ingben és födetlen kopasz fővel, kezében a haldoklók utolsó vigaszát tartva. Önkénytelenül letérdeltem. Ő a szentséggel áldást ada reám, s tovább haladván... eltűnt... Ajkaim önkénytelen imát rebegtek."¹²⁸ Nemsokára áthelyezték Blumentriitet a "Casa Martinengi delle Palle" palotában lévő térképészeti és építészeti hivatalba, mely a 24 éves fiatalember számára "valóságos tündértanyává" vált; "a palotával szemben ugyanis... koronkint megjelent egy angyali szépségű arc, melynek szemei a sötétzöld levélárnyak közül, mint ég csillagai fénylettek elő, míg a gyönyörű ajkak a fesleni indult rózsabimbót üde pírjuk s metszetükkel megszégyeníték... Elgondolkodtam a felett, vajjon hogy lehetne e kis szomszédnővel tudatni, hogy mi tulajdonképpen nem vagyunk közönséges cserepárok... A nyíl vesszőre csavarám a levelet s... átlőttem azt az átelleni ablakba. A vessző egy óriási Cactus tuskéi között akadt meg... Mintegy két órával később... a nyíl vessző eltűnt a Cactus derekáról, s az okozott seb helyére alig észrevehető, finom háromszínű szalag volt kötve. -Látod-e túl a remény szivárványát miniatúr kiadásban?"¹²⁹ 1851 őszén századparancsnokuk tudat-

128. Virághalmi F.: Börtönőrségen pp.166-167, 191.

129. Virághalmi F.: Cserepár pp.125-126, 128, 135.

A nyíl vessző-téma Virághalminál máskor is felbukkan. Ld. Egy katona naplójából.

ta Blumentrittrel és volt honvédtársaival, hogy "ha honlétők szüle-
ik, vagy rokonaik részéről kívántaték, szabadságra bocsájtatnak s
legfeljebb háború esetére vonatnak be"¹³⁰ "Kezeinkbe ragadva vándorbotunkat, gyalog indultunk, de azért vidám kedvvel, szeretett hazánk felé; hogy itt aztán vérző szívvel"¹³¹ döbbenjenek rá, hogy hazájuk - nem várta őket. Fájdalommal látták "ama szent helyeket, melyeket kevéssel ezelőtt a nagy elvharc nemes vezetői foglaltanak el, betöltve vampyrok által, kik a nemzet szívvérén táplálkoznak, s megvetéssel tekintnek zsákmányukra, mint pók a féregre, melynek életnedvéből már jóllakott... Látták, mint nyúlnak a nemzet fiai a tarka rendszalagokkal felcicomázott csalétek után, mint búvnak az uraskodó szolgaság bérruhájába, mint lesznek a szomorú, dicstelen uralom eszközeivé, saját véreik hóhéraivá s mint halnak meg a nélkül, hogy élni megszűnnének, a halálnemek legszomorúbbikával, mint lesznek morális halottakká... Borzadva látta Blumentritt nős és vőlegény társai tragédiáját, hogy tősgyökeres magyar családok leányai, kik néhány hó előtt szívök legdrágább kincseül a honszerelmet vallák - keblőkre simulni oly idegeneknek"¹³² kiknek kezei talán még megölt testvérök vagy rokonuk vérnyomait viselik; kik beleülnek az ősi telekbe, hogy ellenséges fajt nemzve, ez mint kakukfi a tápláló anyát, felfalni segítse utóbb a magyart."¹³³ Megszabadultak a kényszerkatonaságtól

130. I.m. pp.150-151.

131. I.m. p.152.

132. V.ö. Arany J.: A honvéd özvegye; Virághalmi F.: Május 21.

133. Virághalmi F.: Cserepár pp.29-30.

a cserepárok - de nem volt hova, s mire szabadnak lenniük. Ruzicska József volt zászlóalj-parancsnok¹³⁴ "szép, magas termetű deli alak volt, világosszőke hajjal, gondosan ápolt bajuszszal és sötétkék nyílt tekintetű szemekkel... Keresett alakja volt a salonnoknak, lelke a mulatságoknak... Nekem bennső barátom... Már egészen őszbe csavarodott, habár legfőlebb 40-45 éves. Külseje kopott, elkallódott... Napidíjnak egy nyomorult irodában ötven krajczár fizetéssel, melyet a feledés kedvéért minden este torkának szentel. Ruhája rongyos, szennyes, de jelleme ma is tiszta, fedhetetlen. Jó becsületes bolondnak tartják, s kik kevésbbé szigorúan ítélnék, azt mondják túlfeszített ideáival nem illik a modern világ keretébe."¹³⁵ Blumentritt - azaz a rendi káptalan ígérete értelmében változatlanul Ferdinánd testvér - hazatértekor rögtön jelentkezett piarista rendfőnökénél, Tamásy Józsefnél, ki tudatta vele, hogy Scitovszky János hercegprímás javaslatára (mellyel Susich György győri kanonok a rend eltörlésére vonatkozó ajánlatát akadályozta meg) Bach 1850 január 21-én kelt határozatában megtil-

134. "Ruzicska/Ruziczka József: ... Polgári születésű, r. katolikus, 1849 májusától nős, felesége Oeffner Antónia, gyermeke len... 1848 okt. 19. - főhadnagy a Győrben alakuló 39. honvédzászlóaljnál. Dec. 14. - százados ugyanitt a feldunai, illetve VII. hadtestnél. 1849. július közepétől a világosi fegyverletételig zászlóaljának ideiglenes parancsnoka. Aradon halálra, majd tizenhat év várfogságra ítélik. 1852. Munkácsról szabadul amnesztiával. Ügynök, majd könyvelő a Duna-Gőzhajózási Társaságnál... (Bona G.: Kapitány p.517.)

135. Virághalmi F.: Május 21. p.302.

totta új piarista novíciusok felvételét a honvédnek állt novíciusok visszafogadásával egyetemben¹³⁶. A Thun-féle Organisationsentwurf értelmében a kolozsvári akadémia is nyolcosztályos gimnáziummá alakult¹³⁷, így ott megkezdett tanulmányait sem fejezhette be. Öccse Bajorországba menekült, édesanyjához Győrbe az állandó rendőrségi zaklatás miatt nem mehetett. "Mi lesz ezután? Mi történik a honvédekkel? Mi velünk? A jó Isten tudja; előttünk titok, mi a végzet könyvébe íratott..."¹³⁸

136. V.Ö. Piarista rendtartomány pp.172-176.

137. Ld. Salzbauer J.: Lyceum p.34.

138. Horváth József lévai piarista naplójából (Gál I.: Piaristák p.36.)

A nemzet évei

(1851 és 1862 között)

Blumentrittnak új életet kellett kezdenie. Nevét önkényesen¹ Virághalmira² magyarosította³ s "úgy tett, mint akkor oly sokan mások is - igyekezett eltűnni egy ideig a figyelő szemek e-

1. A névváltoztatást a helytartótanács még 1815 januárjában szabályozta: "Nemcsak a nemesek, de a lakosok sem változtathatják meg a neveiket, vagy nem toldhatnak semmit se hozzá engedély nélkül." (Kállay I.: Önkormányzat p.68.) Az engedélyért - a városi törvényhatóságon keresztül - a helytartótanácsához kellett fordulni, s az ezért járó három ezüstforintot a város szedte be. A leiratot a család a tanácstól kapta meg; a pénzt az aljegyző szedte és fizette be a budai fő fizetőhivatalba. Az erről kapott nyugtát a levéltárba tették. 1848-ban hazafiúi felbuzdulásból ezrek és ezrek magyarították nevüket önkényesen, ezért az 1848/49-es névváltoztatásokat az 1849 szeptember 9-én kiadott 2905 számú rendelettel semmissé nyilvánították, s mindenkit felszólítottak, hogy újból adjanak be kérvényt, nehogy a jogtalan névhasználat káros következményekkel járjon.
2. Minden Virághalmiról szóló irodalom 1848 márciusára teszi névmagyarosítását, de - bár jól hangzik - azért valótlán, mert akkor az Officiers Standes Listen is Virághalmiként említette volna. A Régi AKVI HM Lt. tanúsága szerint jellemzésében volt honvéd előljárói 1868-ban "Virághalmi" "szolgálati alkalmazásban nem ismerik" - azaz a szabadságharcban teljes bizonyossággal Blumentritt néven harcolt. Gondolatmenetemet alátámasztja még az - egyébként néhol szintén hibás - személyi anyagának (Régi AKVI HM Lt.) fejléce, miszerint "Virághalmi Ferenc (1851-ig Blumentritt)".
A "Virághalmi" szónak tipikus későreformkori íze van (ld. Kállay I.: Önkormányzat p.69.: Haáderből Hadhalmy); de ide sorol-a (Karpf-ból lett) Kárffy típusú magyarosítás is).
Érdekes magyarázat lehet még a Nagydém mellett fekvő pusztá, Hathalom régi tulajdonosának akkorra kihalt családneve, a Hthalmi. (Nemesbüki A.: Községeink p.176.)
3. A család a későbbiekben sem foglalkozott azzal, hogy törvényesítse névváltoztatását. Országos híró íróként pedig, mikor első fia megszületett, őt kérdés nélkül Virághalmy Árpádnak anyakönyvezték. Így fordulhatott elő, hogy egy pécsi iparos 1884-ben nevét Majlinger Ferenc gyuláról a BM 68868-84 szám alatt törvényesen Virághalmira változtassa. (Századunk névváltoztatásai p.)

lől és a közélet színteréről"⁴. Segítségére volt ebben a tiszai hadsereg lefokozott és szintén Itáliába besorozott alszázadosa, az ácsi születésű Szabadhegyi Sándor⁵, ki a zaklatások elől édesapjával⁶ és kisöccsével⁷ nagybátyjához, csalóköz-megyertsi⁸ Szabadhegyi Antalhoz⁹, egy eldugott kis bakonyi faluba, Nagydémre¹⁰ menekült. A jobb módú nemesi Kisdémmel szemben ez jobbágyfalu volt, hol "nyomorult anyagi körülmények között éltek"¹¹ a "lakosok: 700 kath., 180 evang., 160 zsidó"¹². Itt volt a Szabadhegyieknek "nagyobb, néhány száz hold birtoka"¹³, melynek elosztása a következő volt¹⁴:

4. Nádasdy L.: Virághalmi p.169.

5. Bona G.: Kapitány pp.559-560.; Régi AKVI HM Lt., Vasárnapi Újság 1888/53 p.885.

6. Szabadhegyi Mór, kinek felesége, Hőgyészi Mária ezekben az években halt meg. (Nagy I.: Család X. p.419.)

7. Szabadhegyi László, ki később híres ügyvéd lett Pesten. (U.o.)

8. Bona Gábor "csallóköz-megyeresi"-ként említi a családot, feltehetően Siebmacherre (Siebmacher IV/15. p.608.) hagyatkozva, Nagy Iván pedig nem írja nemesi előnevüket; így a családi kriptafeliratára támaszkodom: csalóköz:megyertsi.

9. Szabadhegyi Antal, országgyűlési képviselő, felesége Ferenczy Mária. Fiuk, Kálmán 1845-ben született. Szabadhegyi Antal 1848 május 9-től (36 évesen) nagydémi nemzetőrparancsnok. (A Nagydémi Honismereti Kör vezetőjének, Marics Lajosnak közlése alapján: ld. Veszprém MLt.: Összeírás.1.)

10. A veszprém megyei Nagydém határos Gicz-cel, Bakonytamásival, Bakonysággal, Kisdémmel, Lovászpatonával és a győr megyei Sorokópátkával. A falu történetéről bővebben Nemesbüki A.: Községeink pp.176-177; Bél M.: Veszprém: nem tárgyalja, mert praedium volt akkor.

11. Mórocz A.: Plébánia p.33.

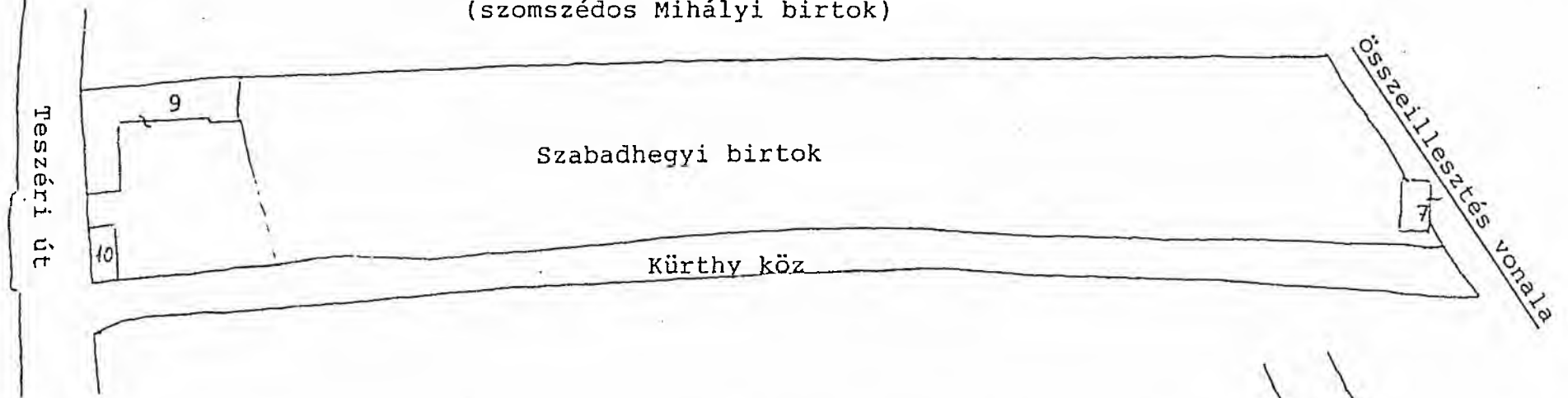
(Ezt az 1885-ös kéziratot a lovászpatonai plébánia történetéről, annak nagydémi vonatkozásait kigyűjtve /Nagydém filiája volt Lovászpatonának/ a Nagydémi Honismereti Kör bocsátotta rendelkezésemre, ugyanúgy, mint Patonay József kéziratot plébánia- és Németh József kéziratot iskolatörténetét.)

12. I.m. p.44.

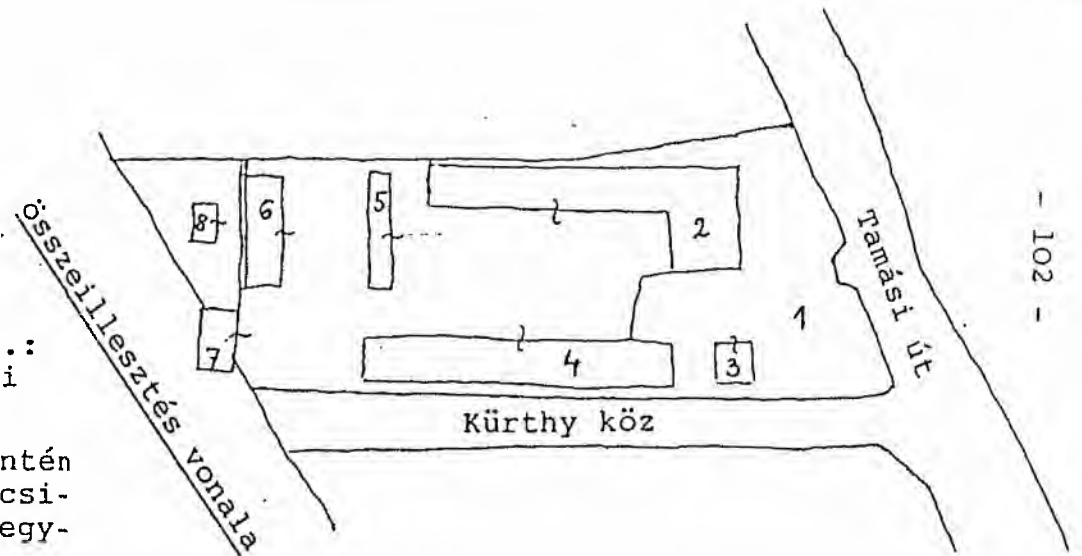
13. I.m. p.392.

14. A tervrajz rekonstrukciója Marics Lajos munkája, a Honismereti Kör tulajdonában lévő térképek alapján.

(szomszédos Mihályi birtok)

1. Előkert (a kapunál gesztenyefasor)
2. Kastély (elől 6 szoba, majd konyha, magtár)
3. Virágház
4. Inasház, lóistálló, csikóistálló (v.ö.: Siebmacher IV/15 Taf.429.: Szabadhegyi címer!)
5. Ez az épület a vízszintes tengelye mentén osztott, az utcára nézve baloldalt kocsi-szín, jobboldalt bognárműhely, hátul egyben tehénistálló.
6. ólak
7. Télikert, kukoricatorzsával fűtve
8. Szecs-kázó
9. Több lakásos cselédház
10. Cselédház pincével

NAGYDÉM 1:1440

Virághalmi "a család barátjaként"¹⁵ "tizenkét éven át húzódott meg itt és volt meleg otthona s tisztes megélhetése... Itt kezdte el komolyabb irodalmi tevékenységét és itt írta meg nagyobb lélegzetű regényeit. Első kisebb írásai a Vasárnapi Újságban s jóízű, apróbb humoros karcolatai az Üstökösben¹⁶ jelentek meg. Ekkor figyelt fel rá Jókai¹⁷ s egyúttal be is mutatta¹⁸ a magyar olvasó-

15. Lám F.: Virághalmi p.5.

16. Az Üstökösben (ld. Buzinkay G.: Borsszem pp.8-11.) az íráso-
kat név nélkül közölték, így csak a szerkesztői sub rosa ad
némi támpontot. "Nagy-Dém. Jó lesz." (Üstökös 1859/14 p.112.)
A névtelenségre magyarázatul szolgálhat, hogy "jól jártál,
hogyan a nevedet ki nem tettem az anecdotá alá, a hogy te oda-
szoktad pingálni, mert ezóta ütnék a hátadat érte." (I.m.
1859/16 p.128.)

17. JÓKAI MÓRNAK, az "ÜSTÖKÖS" üstökének névnapjára (Győri Közlöny
1862/6 p.23.)

Nagyon tisztelt szerkesztő ur,
Minthogy köztünk ön a fő ur, -
Azaz már a pőéták közt:
Mint czédrus a többi fák közt.
Azért mostan és mindenkor -
Lesz vagy nem a fejemben bor,
Tisztelettel hajlok én meg,
Mint ifju ember a vénnek. -
De leginkább pedig mostan
Minthogy nevenapja most van -
S ilyenkor az is kap bókot
Ki nem ér egy hízott pókot
S ön hogy ne kapna egy fiók
Pőétától ma dikciót:
Én hát azt kívánom önnek,
- Száz akkorára nőjjön meg -
Ej, ne kapja hátra fejét
- Nem önt értém, csak a hírnevét.

Mérgeskövi Puff Jeremiás

(az "Üstökös" egyik homályos sugara)

(Az álnév dacára a stílus oly annyira jellemző Virághalmira, hogy
akár ő is írhatta.)

18. Nem sikerült kikutatnom, mikor és hol.

közönségnek."¹⁹ Első megjelent verses elbeszélése²⁰ - melynek végére Pákh Albert nem állta meg, s odabiggyesztette: "Virághalmi-nak. Hallja ön! Nagyon jó az a huszár-legenda! Hol volt ön, a míg akkorára megnőtt, hogy csak most egyszerre előáll?"²¹ - bevezetőjében érdekes bakonyi vonatkozások találhatók. Három magyar huszár nézegeti a milánói Dómot:

"Hej, de beillenék Lovász-Patonára!

A falu - vagyis a város közepére,

Annak a kis régi csonkának helyére.

Fogadom, hogy szépen komótan meglenne

A fiatal rektor széles hangja benne,

Ki, ha azt most csak egy kicsit megereszti,

Fél, hogy a templomnak falait kirepeszti.-

Harangozónak is öröme telhetne;

Mert mindennap más-más toronyba mehetne,

S húzhatná az "esti"-t kicsinyen vagy nagyon,

Mint néki tetszenék vékonyan - vastagon.

...

Mondja meg kend nekem: ott az a sok fajta

Torony ugyan mi a menykőnek van rajta?

Csitt öcsém, a menykőt nem kell emlegetni

Valamint ördögöt falra festegetni...

Jól vigyázz ám... látod... ott ama sok torony

Villámhárítónak vagyon a templomon;

19. Nádasdy L.: Virághalmi p.169.

20. Huszár-legenda a majlandi "DUOMO"-ról (Vasárnapi Újság 1856/
/49 p.427.)

21. U.o.

Mert miként az égen csupán egy nap süthet:

Úgy a menykő is csak egy toronyba üthet,

S mire a sok között itten megtalálja

Az igazit; régen kiment a szuflája!"²²

Nagydém fília²³ lévén, a hívő nép vasárnaponként jó félórás gyaloglással, vagy néhány közbirtokos lovaskocsival járt a szomszédos Lovászipatonára szentmisét hallgatni. Panaszkodtak is, hogy "csak kettős Innepeken²⁴ tartatik mise Nagydémen, ... holott temp munk alkalmas, sőt nagyobb a Patonainál"²⁵. Szép volt a szentegyházuk - "de nagy hiánya volt..., hogy torony nélkül állott. S úgy nézett ki, mint menyasszony koszorú nélkül. Ami annál is lélekszomorítóbb volt, mert a lutheránusok ecclesiája szép toronnyal ékeskedett".²⁶ Nagy gondja volt ez Minderlein Ignác plébánosnak²⁷, de mivel "koldulni nem akartam, mert ezt megelégedtem"²⁸

22. U.o.

23. 1805-ig Nagydém Teszérhez tartozott egyházzilag, Lovászipatona pedig Vanyolához, de mikor Patona önálló plébánia lett, Dém - a hívek kérésére - ennek lett fíliája. (Patonay J.: Plébániatörténet p.305.)

24. Kivétel volt a templomi búcsú napja (szeptember 8.), az azt követő vasárnap és a gyászmisek.

25. Patonay J.: Plébániatörténet p.388.

(Csak 1920 után valósult meg a minden hónap 3. vasárnapján a nagydémi szentmise.)

26. Mórocz A.: Plébánia p.41.

27. 1838-tól 1870-ig volt Patona, Nagydém és 8 pusztá plébánosa Minderlein Ignác.

28. Mórocz A.: Plébánia p.41.

a helyzeten változtatni sem nem akart, sem nem tudott.²⁹ Az iskolai hitoktatást is teljes egészében Németh József tanítóra³⁰, volt veszprémi nemzetőrre³¹ bízta, ki "nagyot nőtt hívei és diákjai előtt, amikor a szabadságharc után a dobogón megjelent".³² Az egy nagy helyiségből és az istállóból álló tanítói lakás volt egyben az iskola is, sőt, mikor a lovászpatonai román kori templomba belecsapott a villám, "a könyörgések, litániák is itt tartattak... oktatott magyar nyelvtant, helyesírást, a magyarok eredetének történetét, egészségtant, földrajzot, erkölcsi mondatokat, egyházi énekeket és a Bibliát." ³³ Régi hagyomány szerint a katolikus tanító volt a községi jegyző³⁴, sőt a harangozó is. Ez nagy

29. U.o.: "1884 Mindenszentekre... kiemelkedett a nagydémi csinos torony, az én (Mórocz Antal plébános) és híveim örömére... Hálával kell itt megemlékezni az általam igen tisztelt... Szabadhegyi családról, mind Antalról..., mind... fiáról, s itteni örököséről, Kálmán Úrról (Szabadhegyi Kálmán Virághalmi növendéke volt)... Antalnak nemes vére buzog a fiú, Kálmán ereiben is. Tek. Szabadhegyi Kálmán úr szelleműs nevével, Anyos Ilona úrhölgygel igazi patrónusa a fiókegyháznak... A gyönyörű casula, melyet saját kezeikkel hímzettek,... a "Magyar Állam" lapjain is méltatva volt. A jó lelkek velem együtt törték a fejüket, hogy a nagydémi templom tornyot kapjon. Mihez ők 100 forint készpénzt s a szükséges fuvarokat adtak. Volt egy-két más jótevő is... Főlséges Királyurunk legkegyelmesebb adománya ugyancsak e célra 100 forint."

30. 1846 Szent György napjától 1861 Szent Mihály napjáig tanított Németh József püspöki kinevezéssel a faluban.

31. Veszprém MLt.: Összeírás 16.

32. Patonay J.: Plébániatörténet p.514.

33. U.o.

34. "A jegyzőségért a tanító díja 20 váltó forint, 6 petrence szénna, 3 petrence sarjú a falu rétjéről." (I.m. p.517.)

tehertételt jelentett neki, ezért néhány évig külön harangozót fizetett a falu, de mikor "1 -ban ismét életbe lépett a magyar alkotmány, megint a tanító harangozott".³⁵ Németh József helyzete a Bakony szigorú kasztrendszerében³⁶ rendkívül elszigetelt, de meghatározott volt; nem úgy, mint új, szimpatikus ismerősének és beszélgetőtársának, a polgári származású Virághalminak, ki a Szabadhegyi család barátja és vendége volt, s kit a két fiú³⁷ nevelésével megbíztak. A parasztok és a zsidó kereskedők tisztelték, de Virághalmi nem beszélhetett velük, a különféle rendű-rangú nemesség³⁸ pedig bizalmatlanul fogadta a "csudabogár firkász gouverneur-t", mely viszonyulás különösen farsang³⁹ idején érződött: "Téthről írják..., hogy ott február 14-én zártkörű tánczvigalom volt. A társaság fényes, s mondhatatlanul zárt és válogatott volt. Bizonyos-kurta mágnási illat lengette körül. Akár ki sütötte főzte a rendezést... a czopfos világ kiváltságait tükrözte biz az vissza, melynek képviseletéről, a sok tekintetben jeles Téth, rég le mondott; s ezért szinte megvívasztalódtam... annak hallatára, hogy Feő Intendáns nem a régi Téth értelmiségeinek sarja."⁴⁰ "Virághalmi úr kívánatára kötelességünknek ismerjük e-

35. I.m. p.514.

36. V.Ö.: Hudi J.: Hatalomgyakorlás; Gelencsér J.: Erdőközösség; Vajkai A.: Szentgál; Vajkai A.: Bakony

37. Szabadhegyi Mór fia, László (szül. 1838-40 körül) és Antal fia, Kálmán (szül. 1845-ben)

38. Ld. Fogalomgyűjtemény I. pp.515-516 "köznemesség"
Kósa L.: Kisnemesek pp.328-335.; Kósa L.: Polgárosuló kisnemesek pp.703-710.

39. Farsangi tudósítások: Győri Közlöny 1859/19 p.75; 1861/ p.399.

40. I.m. 1859/15 p.59.

zennel kinyilatkoztatni, hogy lapunk 15-ik számában megjelent... téthi... tánczmulatságról szóló tudósítás nem tőle eredett." ⁴¹

Virághalmi részt vett a Szabadhegyi család szórakozásaiban. "Mit ért a közönséges képzelőtehetség e szó alatt "vadászat"? - Egy pár puskalövést, néhány elejtett vagy elhibázott vadat. Nem mindenki képes felfogni a szabad természet költőiségét, a kéjt, mely a sebes iramlásban, a heves üldözésben rejlik; a szerencsés eredmény fölötti örömet; felfogni azt, miként fejlődik a folytatott vadászat a váltakozó legbájosabb képek, a szemetszűrő ellentétek s hevélyek szakadatlan lánczolatává... Egy meglőtt vadkant a vadásztanyára hoztak, hol a vadászok egyike falatozás közben az elejtett vadra ült. Közben megfogta füleit s a nagy idomtalan főt megcsóválván, agyaraira mutatott mondván: "Te sem döntesz ki több fát." Azonban a vad lassú nyöszörgést hallat s egyik fülét megbillenti ... Egyet kacsint, első lábaira áll, majd a farát is felemeli... Egy röffenés s a kan a sűrűbe tűnt... Mai napig fut." ⁴²

Virághalmi a felügyeletére, nevelésére bízott két fiúnak - szem előtt tartva az aranyszabályt, mely szerint "minden magaviselete azt mutassa meg növendéke előtt, milyennek kell lenni egy embernek" ⁴³ - többször is kifejtette: "ha a művészetet és a sportot

41. I.m. 1859/17 p.67.

42. Virághalmi F.: Levelek pp.123-124.

43. Sasku K.: Neveléstan p.187.

körünkől száműznők, mik lennénk egyebek, mint "üzletünk" evezőpadjához lánczolt gályarabok. Azután a sport kedvelése némileg kötelességünknek tekinthető; bátorság, ügyesség és erő, a tagok hajlékonysága, mikre életünk sok komoly és válságos pillanatában oly nagy szükségünk van, általa fejlődnek ki. A sporthoz tartozik tehát a vadászat a szó legtermészeterjedtebb értelmében, a lovaglás és a lóismeret, a vívás minden neme... ökölharcz, birkózás, úszás, evezés... sőt még a nemesebb kártyajáték is... Többnyire olly foglalkozások, mellyek az ember anyagi alkatát kifejtik, erősítik és szépítik; míg mellette az ész és képzelő erő mitsem szenved, sőt nyer."⁴⁴ Valószínűleg rajongott László és Kálmán vidám nevelőjükért, melyre szükség is volt, hogy könnyebben átveszelhessék egymás után elszenvedett "bolondéveiket", "melyekben az ifjú ember némi túrhetetlenséget 's ellentörekvést vétet észre magaviseletén... Ekkor az életművészetben új ingerek' ébredése miatt, némi nyugtalanság támad... Bizonyos tengődés ez, mellyet nem ritkán olly gyermekeknél, kiknek különben jó fejök van, ostobaság' színe szokott kísérni... Ez néha évekig is eltart"⁴⁵.

"A' nevelőnek, kinek kötelessége növendékét maga' korából maga' kora számáráképezni ki, ismerősnek kell lennie a' korszellemmel, azaz a' vele egy korban élő embereket, a' köztök uralkodó eszmék' tekintetében, belől és kívül, vagyis értelmi, erkölcsi, political és ízlésbeli törekvéseik szerint lehetségig föl kell fogni tudnia."⁴⁶ Érdekes megvizsgálni a szabadság fogalmát a gyermekvilág-

44. Virághalmi F.: Levelek p.123.

45. Classica! Kalászat pp.170-171.

46. I.m. pp.310-311.

ban. Virághalmi nevelésében Niemeyer⁴⁷ látszat-szabadsága érvényesült, azaz "minél szabadabbaknak hiszik magukat a' gyermekek; és így minél kevésbé korlátoztatik számos tilalmak... által akaratjok' szabadsága... annál korábban kifejlik benne az erkölcsi jellem"⁴⁸. "A fokenkénti fejlődés látása, fáradságom sikere (ha ugyan annak lehet nevezni, mit oly szívesen tesz az ember) kettős szorgalomra buzdítának s nem sokára ott álltam tanítványommal, hogy útmutatás nélkül is tudott magának a kezébe adott könyvekből szellemi kincsket gyűjteni. A komolyabb tanulmányok után átvezettem őt a költészet virágos mezejére, hol nem győzött bámulni a szebbnél szebb virágokon, melyek fogékony lelkére oly édes benyomást tettek. Megszereztem neki Gyöngyösi Istvánnak "Murányi Venusát" - a "Rózsa koszorút" - "Kemény Jánost" - "Cupido csalárdságait" s a legújabban megjelent "Magyar Nympha Palinodiáját"⁴⁹ - ez

47. A. H. Niemeyer (1754-1828) evangélikus teológus (Brockhaus XIII. p.452.; E. Kaiser: Selbsttätigkeit)

48. Classica! Kalászat p.350.

49. Márssal társalkodó Murányi Venus: "... Ó, a régiektől elfajzott nemzetség, / Híredben s nevedben korcsosult nemesség, / Mióta köztetek nincs az egyenlőség, / Ily rútul azóta prédál az ellenség....." Rózsakoszorú: katolikus szellemű költemény, a rózsafüzér titkaival. Kemény János emlékezete: "... Készen vagyok érted mindenemet adnom, / Egy köz condorában rongyosan maradnom, / Mint tégedet nehéz fogságodban hagynom, / S azzal örökképen tőled elszakadnom. ..." Csalárd Cupido: célja az olvasó tiszta életre serkentése s a házasságon kívüli testi kapcsolatoktól való elriasztása. Kesergő nimfa (Palinodia Protopoeia Hungariae): "... Forogván sok ízben ellenség kezében, / Estem a Sasnak is némelykor körmében, / Néha tollaimat tépte is mérgében, / De hogy mind elrontsa, nem volt erejében... (Pintér J.: Irodalomtörténet III. pp.455-479.)

utóbbi két művet azonban csak későbbben fogom vele megismertetni, néhány év múlva, midőn érettebb korra jutand."⁵⁰ Az egyenlőség korszellem diktálta eszméje a Bakony kis társadalmában a német típusú⁵¹ patriotizmusban jelentkezett, azaz: "keressd azon társaság' javát, mellyhez születésed, vagy választásod szerint tartozol, minden hatalmadban álló jogszerű eszközök által föntartani 's előmozdítani".⁵² A testvériség a nemzeti érzésen alapul, mely "egy egész népre vonatkozik, tekintve annak származását, gondolkodásmódját, erkölcsét és nyelvét, mint mellyek képzik mintegy ama' közös palladiumot, melly körül a nép' minden jó gondolkodású egyénei összegyülekezvék... Legjobb... ezt köz etlenül a történetírás' forrásából 's nemzetünk' szellemének 's tetteirejének halhatatlan emlékeiből meríteni"⁵³. Virághalmi nem mindig osztotta "némely történészeknek gúnyolt félszeg firkászok"⁵⁴ véleményét, így nemzeti nevelésében a történeti forrásmunkák helyett a vidék által szigorúan megkövetelt tradíció dominált, melyről Németh Józseffel sokat beszélgettek. A tanító panaszkolta, hogy "nincs mit dicsekedni faluja népével... Hatalmas anyagi áldozatokat hoztak, de gondolkodásban nagy kurucságból vizsgáztak."⁵⁵ A hagyomány szerint ugyanis egyszer egy képviselőtestületi tag így kiáltott

50. Virághalmi F.: Fegyverkovács p.119.

51. A XIX. század Németországában - történelmi okok miatt - a hon-szeretet a nemzeti érzéstől élesen elkülönült.

52. Classica! Kalászat pp.278-279..

53. I.m. pp.279, 282.

54. Virághalmi F.: Király II. p.205.

55. Patonay József idéz Németh József "Iskolai évkönyvéből" (Patonay J.: Plébániatörténet p.514.)

fel: "Nem engedünk a Jézusságból még az Istennek se!"⁵⁶ S mit jelentett ez a "Jézusság"? "Magas támlán, roskadozó tölgyfa-széken pápaszemes agg anyóka ült, merően szegezve szemeit a térdein nyugvó sárgult levelű könyvre... Imakönyv volt - régi góth betűekkel nyomtatott imakönyv."⁵⁷ De a Bakony népe imádságait nem csak régi, hanem a legújabb kiadású lipcsei "imakönyvből"⁵⁸ is merítette. Ennek "könyörgéseiből" néhány: "Ergänzungen zur Biographie Batthyanyi's", "Leben oder Tod! Schlachtlied von Petőfi", "Kossuth's Familie"⁵⁹, "Die Schlacht vor dem Acser Wald" és "Die Uniformen der ungarischen Armee."

A társaságot, zajló életet kedvelő fiatal Virághalmi valójában igen nehezen viselte a csöndes falusi életet. Így az 1857-ben megindult Győri Közlöny, melynek munkatársa Thaly Kálmán Xántus János, Vas Gereben, Kovács Pál, Rómer Flóris, Ráth Károly, Csávolszky Lajos és még sok ismert győri értelmiségi volt - rögtön lelkes hívőre talált benne. A lapban nemcsak szépirodalmi, hanem ismeretterjesztő természettudományos cikkei is megjelentek.

56. Nagydémi egyházközség p.8.

57. Virághalmi F.: Képek p.27.

58. "Aufzeichnungen eines Honvéd" cím alatt jelent meg 1851-ben egy érdekes kötet Lipcsében, honnan hozzánk imakönyvkötésben csempészték be s itt sűrűn olvasták. Tartalma érdekes, elbeszélései nagyrészt igazak, a szerző kiléte ma is ismeretlen." Kacziány G.: Mémoire p.30/57.

59. Aufzeichnungen eines Honvéd II. pp.26-27; 50-55.

Kossuth felesége Meszlényi lány volt; a Szabadhegyiek pedig gyakran látogatták a szomszédos Kisdémen lévő Meszlényi kúriát, ugyanúgy, mint a közeli hathalmi Ihász birtokot.

A természetbúvár⁶⁰ Virághalmi nem titkolt szerelmese volt ennek a tudományágnak, s humorával még az itáliai büntetőszázadban is tett érdekes felfedezéseket. "Fel s alájártában oly ügyesen tudta sarkait a mozaik talajra illesztgetni, hogy sarkantyújának pengése azonnal elárulta a baka ezredlovastisztét, mint Merkúr istent a szárnyak, melyek bokáin lebegnek. A sarkantyúk szép, ezüst pengésűek voltak... Akkor tán csak én vevém figyelembe e körülményt, mint a phisikának - e szerint a hangtannak is kedvelője - mert ismét a tapasztalat után véltem meggyőződhetni arról, miként a hangzó szerek üres hangfenéken nagyobb hangot adnak..."⁶¹ Valószínűsíthető, hogy Virághalmi tudatta először a magyar olvasókkal, hogy mi az alumínium. "Egy éve lehet már, hogy az európai hírlapok csodás dolgokat mesélgetnek egy újonnan felfedezett érczről, mely kitűnő természeti és vegytani tulajdonainál fogva az eddig legnemesebbnek ismert fémeket magas polczukról leszorítandó s az iparvilágban valóságos forradalmat előidéző lenne... Vessünk egy pillanatot azon asztalra, melyen az alumíniumból készült tárgyak halmaza fekszik. A rudak, pálczácskák, lemezek, különnemű fényűzési tárgyak... bámulandó csínnal és szépséggel alkotvák, színre a termék-ezüsthez hasonlítanak s halvány szürkés fehér fényben

60. Feltehetően Virághalmi is csatlakozott Rómer Flóris győrvidéki értelmiséghez intézett felszólításához, mely szerint "észleljük az időjárási tünetenyeket!" (Győri Közlöny 1858/27 pp. 105-106; /28 pp.109-110.) Így új havi rovat indulhatott a lapban: "Légtünettani észleletek" címmel (I.m. 1858/ p.262.)

61. Virághalmi F.: Cserepár pp.37-38.

tündökölnék, mellette hajlékony s rugékonyak, s igen tisztán csengő hangot adnak. A legbámulandóbb e tárgyakon a szerfeletti könnyűség. Csodásan lepetik meg az ember, midőn valamelyiket fel-emelve a várt érczsúly helyett csaknem papírkönnyűnek találja azt. Az alumínium faj súlya négyszer kisebb az ezüsténél... Vegytani vizsgálatánál az ércznek mindenek előtt annak a közönséges hőmérsékletű légbeni változatlansága tűnik fel; az alumínium igen nehezen élenyül, azaz rozsdásodik... A halvanyak - Chlorum - hevített párái (vagy gőzei) az alumíniumra (mit tán timércznek nevezhetnénk) vezetve, ezzel fehéres testet képeznek s ezen egyesülés tim-halvany vagy halvany-tim nevet visel, melyből timércz nyeretik... Száz rész ezüstöt öt rész alumíniummal vegyítve főleg pénzverésre alkalmas, s az ebből készült - vagy készülendő váltópénzek nem sokára alkalmasint kiszorítandják a nehézkes és gyorsan élenyülő rézpénz-nemeket..."⁶² Előállításáról a következőket írta: "Mindenek előtt halvany-timet (Chloralumínium) kell hogy

62. Virághalmi F.: Timany pp.89-90, 95.

A timany általános érdeklődést váltott ki, erről a rövidesen megjelenő reklámok is vallhatnak (Győri Közlöny

Igen szép ujévi ajándékok!

Midőn alóliit mely tisztelettel figyelemzelenő a t. cz. közönséget UJÉVI AJÁNDÉKUL kiválóan alkalmas, s a feltűnő fény és olcsó ár mellett dalidókra igen czélszerű

timanyból (alumínium) készült

páratlan szépségű ékszereire, jelesen

párták, mell- és fűdiszek, pártafejtűk és tulpi-tűkre, egyszersmind ajánlja legújabb **arany és ezüst díszműárakkal** felszerelt raktárát. — Győr, december 26-án 1860.

Ráth Gusztáv,

lakása: Kármelitűh előtti tér, 69-ik sz. a.

szerezzünk - mely vegyületekből a halvány szikeny (Natrium) által távolítandó el..."⁶³ Suhajda Sándor és Keserű Mózes kolozsvári piarista tanáraitól⁶⁴ örökölt érdeklődéssel figyelte a csillagászati "eseményeket". "Azon nagyszerű napfogyatkozás, mely július 18-kán nem csak egész Európában, de Afrikában s Amerikában is látható leend, Győrött és vidéken d.u. 3 1/4 órakor kezdődik, s mintegy két óra lefolyásáig fog tartani... Szükségesnek látom figyelmeztetni a t. urakat és hölgyeket... a világért se nézzék a napot távcsövön anélkül, hogy annak szemüvege elé sötétszínű, vagy ... legalább gyertya - vagy lámpafüsttel feketített üveget tennének... A ki pedig üveg nélkül óhajtaná megnézni a napfogyatkozást, az vagy vízben nézze meg a nap képét, vagy pedig vékony varrótűvel szúrjon keresztül kártyalapot, s ezen a piczi lyukon keresztül a szemnek minden veszélyeztetése nélkül nézheti meg azután az egész tüneményt."⁶⁵ De nemcsak kisebb tanulmányokra, szépirodalmi művekre, hanem regényre is vállalkozott a Bakony csöndjében Virághalmi. Az 1859-es év ebből a szempontból igen gazdag volt; két regénye is megjelent nyomtatásban. Az első "A fegyverkövác", mely "nyomatott Győrött, Sauervein Géza bötűivel 8 r. 193

63. Virághalmi F.: Timany p.95.

64. V.Ö. p , megj.

65. Győri Közlöny 1860/57 p.228.

1. Ára 1 ft új pénzben⁶⁶. Ezen regény hőse Aczél János, böcsületes kovácsmester, a kit tehát... az 1526-ban szerepelt Aczél János nevezetű államférfival... Thurzó Elek főkincstárnok helyettesével nem kell összezavarnunk. E regény hőse is nemes családból származott ugyan, de mint kovácslegény, lovaskatonának csapván föl, Endrefi Andor dandárnok által hadnagyi rangra emeltetett. Ezen két férfiú s ivadékaik sorstörténete képezi a regény meséjét. Compositiója s előadása nem gyakorlatlan tehetségre mutat, túlhalmozott s gyermekies hasonlatosságai azonban fiatal próbálkozást gyaníttatnak. Ha fiatal: ennyi gondosság s öntájérezékozás mellett, azt mondjuk: "Macte puer!" - ha álcázott vén róka: "hadd abba!" Egyébiránt a mű, hasonnemű irodalmi termékeink közt, megüti a közepszerűség mértékét."⁶⁷ A regény rendkívül cselekményes, az ember kapkodná a levegőt a szédült kavalkádban - ha a dagály nem

66."Az új pénz életbe-lépte itt is megtette azon hatást, hogy bizonyos üzletekben a czikkek árát följebb emelte; leginkább a fűszerneműeknél lehet ezt tapasztalni, s azokat sújtja legérzékenyebben, kiknek nem csak hogy nincs mit följebb emelni-ök, de sőt meghatározott jövedelmeikben különben is veszteséget szenvednek. Hozzájárul még ehhez, hogy néhol a bankó forintra járó 5 krajczárról tudni sem akarnak, ha csak az ember fel nem szólal; sőt volt oly eset is már, hogy e miatt hatósági erélyes közbenjárásra volt szükség, s csak akkor lehetett hozzá jutni a fölösleg krajczárokhoz. Kocsmárosaink és kávé-saink még nagyobbbrészt a régi pengő pénz szerint számítanak, pedig az új pénz nagyobb elterjedése tekintetéből is óhajtan-dó volna, hogy új pénzre változtatnák étlapjaikat, s erre - úgy hisszük - mint közhelyek tulajdonosai hatóságilag is kény szeríthetők." (Győri Közlöny 1858/89 p.355.)

67. Budapesti Hírlap 1859/35 p.3.

lepné el a feje búbjáig.⁶⁸ "Valaki - ugyanis nevét nem tudjuk - Virághalmi Ferencz "Fegyverkovács" című regényét drámává dolgozta át, melyre már színészeink⁶⁹ készülnek is, s még e héten elő

68. "A vívómester úr - névre Skrzypecz Wenceslaw -, egyszersmind költő is volt, és pedig hatásos, mert előadását iszonyú kacaj követte, s a víg czimborák harsány "vivat"-ok között emelték fel Bohemia nagy férfiainak e Magyarországra szakadt sarját - s vállaikon körülhordozva megkínálták őt vala - vala mennyi kulacs tartalmával, de minél üresebb s könnyebbek lőnek az említett faedények, annál telibb s nehezebb lőn Skrzypecz úr, súlyjának további növekedését pedig nem akarván bevárván az őt vivő huszárok, szétránták alóla összetett vállaikat s a fekmaiszter s poeta egy személyben gyönyörűségesen a gyepe cseppent, minek egyéb káros következménye nem lőn, minthogy a sok csiszolástól erősen megkopott sarkantyúja a másikba akadván, töben ketté törött, mit a jó ember észre sem vesz vala, ha feltámpázkodásakor keztyűtlen jobb kezével a hegyesre köszörült taréjba nem markol, s hirtelen szájához nem kapja sérített tenyerét, melynek kérégeben erősen ott ült a tuskés taréj!..." (Virághalmi F.: Fegyverkovács pp.2-3.)

69. A társulat teljes névsorát ld. Játékszíni Emlény 457.

A színészekről, kiket 1858-ig Hegedűs Lajos, 1858/59-ben Csabai Pál, majd pedig az 1859-es őszi évadtól Hidassi Elek igazgatott, Váلكai Imre így nyilatkozik: "általános észrevételem az, hogy... a próbák nem tartatnak a kellő pontossággal. Az igazgató úr csalódik, ha hiszi, hogy egyes tagok jeles játéka háttérbe szorítandja a kis szereplők kis hibáiból eredő össze nem vágást. Nem hinné az ember, mennyit árt a darab kerekdedségének egy inas elkésése sat. Szereptudás és pontosság feltételezik egy színtársulat routinirozottságát, mely kevésbé erős tagokkal is képes azután kerekded előadásokat adni. Hegedűs úr társulatánál valóban igen szép tehetségek működnek, de a mellékszemélyzet úgy látszik nem szorgalmaztatik eléggé.

Az igazgató urat, ki az irodalom terén is kitűnő tehetség, továbbá Berzsenyit nevezhetem képzett színészekül a férfiak közt. Hetényi szorgalmas tag, hanem Szuper rettentően túloz. Dósa szaval, de plastikáról fogalma sincs. Hegedűsné szép asszony... Drámai szerepei nem annyira sikerültek, ezekben nagy akadály gyermekded hangja. Pedig arczzjátéka gyönyörű..., s taglejtése ép, szavalata... elragadó. Mátyásiné asszony igen szép színpadi alak, gyönyörű hanggal, kellemes kiejtéssel, s különösen szorgalma dicsérendő." (Győri Közlöny 1858/2 p.7.)

fogják adni. A regény elég drámai anyagot nyújt, csak az átdolgozástól s előadástól függ, hogy tetszésben részesüljön."⁷⁰ A rendkívül gyenge évadban azonban nem sikerült még a helyi szerző darabjával sem sikert elérni 1859 március 16-án⁷¹. "Színészeink... e napokban (március 24-én) már elhagynak bennünket s Pápára költözendnek át. Tehát nem voltak képesek az egész színszakot kitölteni, hanem - mi eddigelé magyar színészettel alig történt meg városunkban - idő előtt szedik fel sátorfaikat, hogy türelmesebb s részvékenyebb közönséget keressenek magoknak."⁷² Március 25-én kezdték meg szereplésüket Pápán, feltehetően "A fegyverkovács"-csal, de mivel "a hiányos társaság szerep-nemtudásban sínylődött"⁷³ a darab megbukott. Virághalminak ez nem esett jól - de a könyv sikerén felbuzdulva, újabb regény kiadásához készülődött:

70. I.m. 1859/19 p.75.

71. Az előadás időpontja bizonytalan. Lám Frigyes március 16-ra teszi (Lám F.: Virághalmi p.7.), de erre bizonyítékot nem találtam. A Győri Közlöny viszont március 6-án (1859/19 p.75.) arról tudósít, hogy "színészeink készülnek, s még e héten elő fogják adni".

72. Győri Közlöny 1859/24 pp. 95-96.

73. Nádasdy L.: Pápa f.42.

A színtársulat tagja volt a 9 éves Kölesí (Reindl) lány (Játékszíni Emlény 457.) is, a későbbi Blaha Lujza, ki Pápán is "fellépett". (I.m. f.275.)

"...

Isolenteg. Törökország Győrben. című régi magyar kronikában Sol. gszván nem is kelle szellemesüem Győr megye jelesit és vá. laftáson, kinet e művel ajánljam, egyen esen tiszelt Te. kisleles ura ⁷⁴ felle, mint ki - nem csak a haza ügyét válsá. gsz pullanataiban volt e megye kormányán, hanem frons. iv. napjainkban legjelöltebb e legkelkesebb parblo löja nem. kelisigint e iradalmunknak.

Figye lehet a let. ur pívise és illetleg engedje meg, hogy e mű tiszelt nevére legyen ajánlva.

E kérelmem első része - A második már ciklandóbb e főleg rénd. néne kinyes lemmisestel.

Anyagi körülményeim nem kevés oly perencsiv helyrelelek, hogy magam annyi pénzösszeget szedekkerhelnem, mennyit a nyomtatási költségek felémisztelnek, nem is akarván előfi. kelési, hanem csupán csak aláírású ivekkel ⁷⁵ felkeresni ar előfírelési családok által már egy is nagyobb néfint kileveplessé körönsiget, - bátorkodni felkérni t. Tekintetes urat 200. pft. nak egy évci elővezésére, melyket műveim megjelenése után aroniat fizetend. nek az legvárhatóbb kasszással vifora szolgálatán.

Az egész mű nyomtatása 580. pfta kerül, Te előbb magam is kipes lennék a háttalék 580. at kilevennem, ha kál h. thór pfta könyvárusok mányarommal páml. taw. Csupán Apatis t. re lenne 100. e lőre ifmit 100 pft. rinta frükfigem.

Harmadik kérelmem pedig az, hogy melyen tiszelt let. ur az elő. bi kethöit ne illet meg bakt feltelem, mert engem e let. köne nem a napjainkban - fájdalom - otthonos nyeglesig, hanem az öpintet biralom kiplell. e tárgyban beles válsáka - akár pofa utján akár szabadkezi kör is állat. kül. rendő levélben kine - maradtam.

Ígyen tiszelt tekintetes urnak.

igaz hofuim kiplellője
Virághalmi József

"76

74. Szabó Kálmán (Borovszky S.: Győr pp.20, 43, 116, 399, 401, 411, 413-415.)

75. Győri Közlöny 1859/61 p.244; 1860/1 p.3.

76. Levelestár: Virághalmi - Szabó l.

A levelezés sikerrel járt, a Pesti Napló 1859 április 17-én "Különfélék" rovatában a következőket hozta: "Virághalmi Ferencz Nagy-Démen (utolsó posta Pápa), ki "A fegyverkovács" című regényt írta, "Törökvilág Győrben" című kétkötetes történeti regényére aláírást nyit. A két kötet ára 2 a.é.frt."⁷⁷ A "Szabó Kálmán Úrnak, mint a hazai irodalom buzgó pártolójának"⁷⁸ ajánlott mű nagy sikert aratott. A kor ízlésének kiválóan megfelelt ez a megdöbbentő véletleneket, végzetes szenvedélyeket titkos alagutakkal átszövő, háremélet borzalmaival is feltáró romantikus rémregény. "A sorsfordulatok úgy következnek be, mint ahogyan ezt Theophil Gautier Bouchardy rémdrámáiról írja: "Te itt vagy? Milyen csuda! Hiszen te meghaltál 18 hónappal ezelőtt!" - "Hallgass Ez oly titok, mely velem együtt a sírba száll!" Ez a magyarázat elég, a mese tovább folyik, a szerző csupa természetes csudával operál."⁷⁹ A kortárs olvasó ezen nem lepődött meg, izgalommal vette a kezébe a könyvet, melyről a kritika így áradozott: "Őszintén örülünk, hogy most az egyszer nem kell Börnével⁸⁰ mondanunk:

77. Pesti Napló 1859/88 p.2.

78. Virághalmi F.: Törökvilág I. p.2.

79. Lám F.. Virághalmi p.10.

80. Ludwig Börne német radikális polgári publicista (1786-1837)

"Boldogult atyám... az egyik Δ vagy $\square$ páholy olvasószobájába is elvitt, ahol gyakran vacsorázott, kávézott, kártyázott, és egyéb szabadkőműves munkákat végzett. Miközben elmélyültem az újságolvasásban, egy fiatalember, aki mellettem ült, halkan a fülembé suttogta: - Ez doktor Börne, aki a komédiások ellen ír!... Igen színikritikus volt akkoriban, és a világot jelentő deszkák hősein gyakorolta írástudományát. Ahogy egyetemi barátom, Dieffenbach bonni stúdiumaink idején valamennyi kutjának és macskának, amelyet el tudott csípni, rögtön levágta a farkát, merő vagdosási kedvből, amit akkoriban, mivel a szegény dögök oly szörnyűségesen jajveszékeltek, módfelelt zokon vettük tőle, később azonban örömet megbocsátottunk ne-

"Gyöngé beszély, regény, vagy drámaírók rendesen erős történeti személyek- vagy eseményekhez folyamodnak, nehogy a kérdéses mű minden támasz nélkül kerüljön az olvasó-közönség elébe." Mondjuk, hogy örülünk, mert ebből kiviláglik, hogy Virághalmi, ismerve ritka szép tehetségét a regényírás terén, kellőleg gondoskodott arról, hogy azok, kik regényét komolyabb szempontból olvassák, a fentérintett körülmény által a jó regényíró ne zavarják össze a kontár történésszel. Virághalmi regényében a történeti adatok csak mellék-, az az, segédszerepet játszanak, és az aesthetika törvénye szerint csak ott alkalmaztatnak, a hol az események való színűségét és a kor jelentőségét a kételyek fölibe kell helyeznie de itt is azon igyekszik az író, hogy történeti alakjait a költészet jelmezében szerepeltesse regényének drámájában..."⁸¹ Nem ér-

ki, mert ez a vagdosási kedve Németország legjobb sebészévé tette; úgy Börne először komédiásokon kísérletezett, és néhány ifjúkori szertelenségét, amelynek akkoriban a Heigelek, Weidnerek és Urspruchok és a hozzájuk hasonló ártatlan állatok itták meg a levét, akik azóta is farkatlanul rohangásznak ide-oda, javára kell írunk ama jobb szolgálatai miatt, amelyeket később éles kritikájával tett, mint nagy politikai sebész." (Heine: Vallás pp.275-276.) Magyarországon Börne kultusza az ötvenes évek végétől egyre erősebb lett: "... legyetek áthatva kitűnő testvérünk, Börne nézetétől: ha bármely nemesen érző férfi, a ki azt hiszi, hogy magára hagyatva elvtársak nélkül áll, az emberiség üdvére bátran kimondja gondolatait, ezer meg ezer derék ember fogja véleményét osztani s egy szellemi phalanx áll elő, a melyet lelkesültség hevít, a jog' önérzete edz, s a melyet a kitűnő példa a küzdelmen át diadalra, az éjen át napfényre vezet!" A Kelet 1873/1 p.2.

(V.ö. p. , megj.) (Lennhoff - Posner: Freimaurerlexikon p.210; Franc-Maçonnerie p.151.)

81. Divatcsarnok 1860/9 p.70.

tek egyet Rózsaági Antal⁸² kritikájával⁸³. A regény történeti háttere igen jó, a cselekményt viszont akár el is hagyhatta volna... Gondos levéltári kutatást végzett, melyre hivatkozik is az előszóban: "Jóllehet íróink legjelesbjei a nemzetünk felett elzajlott események hullámaiból már elég történelmi gyöngyöt halásztak ki; ragyogó ékszerül fűzvén azokat össze nemzeti irodalmunknak; maradt még is, főleg a társadalom alsóbb rétegein átszövődött esemény elég, melyet nem örökített a történelem vésűje, mely csak hagyományként él a nép ajkán, vagy egyes családoknak, sokszor a legnagyobb elhagyottságban sínló levéltáraiban rejlik egy elrongyolt elmállott okmányon feljegyezve. Ily elfeledett okmányokból sikerült saját kutatások, de főleg Ráth Károly jeles és ismert régiségbúvár barátom szívességéből Győr és vidékéről oly adatokat gyűjtenem, mik az olvasó közönség egy része előtt legalább - még ismeretlenek lesznek, s mikből egy egész alakítottam jelen regényemet."⁸⁴ Műve valóságos tárháza a történelmi érdekességeknek. "Az első szekérről mintegy két négyszöglábnyi kemény tölgyfalapot vevének le, melynek közepére, mintegy lábnyi magas s nyolcz hüvelyk átmérőű aczél kúp vala illesztve. E kúp csupán parányi fű-

82. Rózsaági Antal (Anton Rosenzweig) a Raaber Geschaftanzeiger megindítója. Felesége, Bálintffy Etelka szintén írt - Hajnalka álnéven.

83. Kritika a kritikáról (Győri Közlöny 1857/1 p.3; /2 p.7.)

84. Virághalmi F.: Törökvilág I. pp.5-6.

rás volt, melybe gyújtó kanócz vala illesztve. A tölgyfa négyszög lap mindegyik sarkán csavarok voltak alkalmazva, melyek segélyével gyorskezü s a kellő szerszámmal ellátott kovácsok a csaknem félhüvelynyi vastag vaslemezekkel borított kapuhoz erősíték a lapot. Ez volt a petárda (vagyis az ércmozsár⁸⁵). A török előtt még ismeretlen löveg."⁸⁶ A regény cselekménye határozottan émelygős, de gyöngyszeme is lehetne műfajának, hol "középpontban áll az antik anagnorízis, a ráismerés; az emberek a legváratlanabb helyzetekben, méreggel a gyomrukban, földalatti sziklákba bezárva, fejfelé lógva felismerik fiukat, lányukat, szüleiket és nagyszüleiket, akiket sok évvel ezelőtt elvesztettek, mint egy aktatáskát. Az időjárás többnyire viharos, szín az ősi vár, a mohleppte barlang, a bagolyhuhogta torony. Személyek (többnyire igen sokan vannak): egy tisztalelkű hajadon, egy nemesérzésű ifjú, egy derék apa és körülöttük a vad és kardcsörtető igazi középkori gonosztevők társadalma."⁸⁷ Az ifjú, Virághalminál a török Izmail aga, ki Jolán, a szép szatócsleány szerelmének hatására keresztény magyar vitézzé válik. Az apa, "Demeter György erős jellem, és igazi magyar ember, kinek paizsa az őszinteség, a melybe, ha beburkolja magát, az elemekkel is síkra száll."⁸⁸ A helyzetet Há-

85. "Ágyúféle lőszer (falak és kapuk bezúzására), melyből bombákat, gránátokat... szoktak lőni." (Czuczor - Fogarasi: Szótár IV. p.637; V. p.195.)

86. Virághalmi F.: Törökvilág I. pp.105-106.

87. Szerb A.: Irodalomtörténet p.256.

88. Divatcsarnok 1860/9 p.71.

már bonyolítja tovább, ki "nem volt mindennapi jelenség; a háremek titkos függönyei között mesés dolgokat suttogtak róla az odaliszkok⁸⁹, kiknek majd kínzó ördöge, majd ismét... apró tiltott vágyaik kielégítő eszköze lőn... Ez ördögi... nőnek borzasztó múltja lehetett."⁹⁰ "E jelenet mesterileg van kivíve -írja a kritika- ... Az öreg Hárám életrajza... egyik részét teszi a regény toilettejének... Szenvedőleges szereplése daczára, még tényezője is a regény ismertetési részében, mert általa némi felvilágosítást kapunk a haremi életről, a mi, minthogy törökökkel van dolgunk, mindenesetre szükséges."⁹¹ Pálffy és Schwarzenberg emléke⁹², az érckakas legendája⁹³ a nyugalomra kényszerített dunántúli vidékeken a szabadság mítoszát bűvópatakként hordozta⁹⁴. Nem csoda hát, hogy a pénzügyi gondokkal küszködő színtársulat⁹⁵ a darabot - Molnár József színésztársuk átdolgozásában - még abban az évben, karácsony után, műsorra tűzte⁹⁶. "Magáról a darabról... Kü-

89. Odaliszk: itt háremhölgy. (Eredeti jelentésben: háremhölgy rabnője. Bakos F.: Szótár p.595.)

A társasági élet kedvelt anekdotája volt ekkor, hogy az egyik Egyiptomból hazatért úrtól egy fiatal hölgy incselkedve megkérdezte: "No és látott Egyiptomban odaliszkokat?" "Óh, hogyné! Sőt néhányat meg is másztam!" (Hölgyfutár, Vasárnapi Újság, Győri Közlöny...)

90. Virághalmi F.: Törökvilág I. pp.157, 159.

91. Divatcsarnok 1860/10 p.78.

92. Győri Közlöny 1860/29 p.115; /32 p.127; /90 p.359.

93. V.ö. p. , megj.

94. Ld. Mohl A.: Győr elestének és visszavételének irodalma.

95. V.ö. p. , megj.

96. 1859 december 27-én, Molnár József jutalomjátéka (Győri Közlöny 1859/103 p.412.)

lőnben is magát a regényt... még nem ismerjük; mely ha jó: nem tudjuk, mért rossz a dráma - ha pedig rossz: ugy abból jó drámát írni csakugyan bajos dolog! - A szereplők egyébiránt iparral játszanak; csak hogy a szerepcsere maholnap már annyira megy nálunk, hogy majd mindegyik színész más szerepet játszik, mint mely a színlapon számára feljegyezve van!... A színház csak félig telt meg..."⁹⁷ Tanulva a történetekből, Virághalmi újabb regényéhez fogott, melyben a hangsúlyt már nem a cselekményre, nem a történelmi háttérre, hanem saját "hitvallására"⁹⁸ helyezte. De ennek kiadásában a bekövetkezendő események meggátolták. (Majd csak évek múlva, átdolgozva láthatott napvilágot munkája.) "Virághalmi Ferencz- lapunk szorgalmas munkatársát s tehetséges regényírónkat, kinek rövid időn "A király védenczei" cím alatt ismét egy két kötetes regénye fog sajtó alá kerülni, érzékeny veszteség érte. Midőn t.i. édes anyja látogatására tegnap faluról bejött volna, szülői ölelő karok helyett édes anyját, ki tegnapelőtt szenderült át a jobb életre, ágyán holtan kiterítve találta. A mindenható vigasztalja meg méltán elkeseredett barátunk bánatos szívét s nyugodjanak békén a jó anya hült tetemei!"⁹⁹ De a csapások nem értek véget. Még abban az évben , 1860 telén "boldogult Deáky Gellért

97. I.m. 1859/104 p.416.

98. V.ö. p. , megj.

99. Győri Közlöny 1860/69 p.295.

Matricula Defunctorum MOL, Győr Belváros 1860 aug. 24. "Elisabetha Graf widua Francisci Blumentritt" fulladásban meghalt, szentségekben nem részesült. Egyházi temetése 1860 augusztus 26-án volt.

honvédőrnagyért a még itt és vidékünkön élő honvédek a Benczék templomában... gyászmisé¹⁰⁰ tartattak, melyen az isteni tiszteletet dr. Rómer Flóris... mint a boldogultak egyik legjobb barátja s bajtársa... végezték. A kivont karddal és cserkoszorúval ékített ravatalt... honvédtársai díszöltönyben s kardosan, számra mintegy 50-en, vették körül. A haza szabadságaért ezelőtt 11 évvel küzdött ifjú harcosok most már férfiakká izmosodtak, sőt nem egynek homlokán voltak az idő viszontagságai sűrű barázdákat, s voltak olyanok is, kiknek hajszálai - bár idő előtt - azóta megfehéredtek, s úgy tűntek föl, mint ezüstkoszorúzott mártírok a múlt szenvedésekért. Megható volt e bár megfogyott, de meg nem tört kis csapatot ott a ravatal körül látni; ... a bánat sűrű fellegét, mit a bajtársuk elhunytá fölötti keserű fájdalom vont arcaikra, egy szebb jövőérti nemes lelkesültség hajnalpírja látszott ritkítani, mely később... a templom főbejárása előtt a "Szózat" három első versszakának elzengésében tört ki, mely annyival magasztosabb volt, mert azt az ezerekre menő közönség is együtt zengé velük..."¹⁰¹ Az első kis szikra hamar lángra gyúlt; "a nemzeti kokárdák viselése 1848 fölirattal nemcsak a város-, de a megyében is mindinkább terjedt. A fiatalság fővegén hordja, ... míg az idősebbek keblükre tűzik azt."¹⁰² A gyászmisén összeverbu-

100. A gyászmise és a halotti tor költségeinek fedezéséhez számos volt honvédtiszt (köztük Ráth Károly és Virághalmi Ferenc) járult 2-2 forinttal. Az így befolyt 104 forintból 77 forintot adtak ki, a fennmaradt 27 forintot pedig Rómer Flórisnak adták át, a győri múzeum részére. (Győri Közlöny 1860/98. p.392.)

101. I.m. 1860/97 p.387.

102. I.m. 1860/102 p.407.

válódott honvédek pedig Győrött "Schleiffelder úrnak "Kis Pipához" címzett sörházát "Honvéd-tanyának" nevezték el, s most esténként ott szoktak összejönni, hogy miről oly sokáig hallgatniok kellett, egy-egy dicsően kivívott csatáról s a harczyi élet kalandjairól egymásnak poharazás¹⁰³ közben regéljenek."¹⁰⁴ Szilveszter éjét a távolabbi falvakból is hívott 64 honvéd (élükön a szervező szerepet vállaló Virághalmi) együtt ünnepelte.

"Köztük két, az Istent Mózes vallásán imádó zsidó bajtárs is volt. Elve ugyan e hadnak, azon sehonnaiakat, kik csak magukat ismerve a hazát fejős tehénnek tekintik, legyenek azok bármely nemzetiségű- és vallásbeliek, megvetni; de ellenben mindenkit, ki a hazát - melynek védői voltak - önzetlenül szereti, vagy tettel szolgált, testvérül tekinteni, s a tíz parancsolat szavait valósítva úgy szeretni, mint önnön magukat... Megemlékezve benn a hazában szétszórva élő, s a külföld minden nevű részeibe száműzött társaikról; ezeket s a hazát éltették s aztán szent fogadást tettek, hogy ha a tápláló édes anyát vész fenyegeti, megint védői lesznek... Elhatározták az 1848/9-iki honvédelmi harczokban, Győr és vidékén elvérzett társaik dicsőítésére emléket¹⁰⁵ állítani."¹⁰⁶ A terv szerinti emlékoszlop és a körülötte kialakítandó park, az ún. honvédliget költségeire gyűjtő íveket adtak ki, melyeknek

103. "Meg kell jegyeznünk, hogy ők - mint honvédekhez illik - még a sörházban is bort isznak, mert Schleiffelder úr a kőbányai magyar sör mellett még jó magyar borokat is mér." (I.m. 1860/99 p.395.)

104. U.o.

105. A komárom megyei honvédekhez hasonlóan, kik az ácsi csatában elesett bajtársaiknak kívántak emlékművet állítani. (I.m. 1860/105 p.419.)

106. I.m. 1861/1 p.4.

"felelősei" - többek között - a győri olvasóegylet nevében Krisztinkovich Antal, valamint Rómer Flóris és Virághalmi Ferenc voltak.¹⁰⁷ További elképzelések szerint a költségek "fedezetére f.év május 1-jén a bizottmány a belvárosi redoute-teremben tánczvigalmat¹⁰⁸ rendezend."¹⁰⁹ A honvédtanyán¹¹⁰ felforrósodott a hangulat. "Február 2-kán... munkaképtelenné lett fegyvertásaik fölsegélése ügyében értekezletet"¹¹¹ tartottak, s elhatározták, hogy felkeresik "a pesti honvédsegélyző egyesületet, hogy magát "Országos honvédsegélyző egyesület"-nek nevezvén, oda működjék, hogy minden megyében alakuljon egy fiók-egyesület... E bizottmány tagjaiul gr. Zichy Ottó honvédezredes elnökle mellett a következő honvédek¹¹² választattak: többek között Virághalmi Ferencz, ... dr. Rómer Flóris, ... Ráth Károly... E bizottmány fog intézkedni a segélygyűjtés eszközeiről,¹¹³ mint szintén a Ménfő alatt hős halállal ki-múlt Szabó János honvédszázadosnak emelendő emlékszoborról¹¹⁴ is."¹¹⁵

107. I.m. 1861/4 p.15; /8 p.31; /10 p.39; /18 p.71; /20 p.79; /22 p.87 /24 p.95.

108. "Az eredetileg május 1-re, de később az országos Palóczy- és Teleki-gyász miatt június 19-re hirdetett... tánczvigalom a jelen nyomasztó körülmények között meg nem tartatik" - írta a Győri Közlöny június 6-án. (I.m. 1861/45 p.179.)

109. I.m. 1861/31 p.123.

110. I.m. 1861/7 p.27; /24 p.95.

111. I.m. 1861/8 p.31. (ld. még /9 p.35.)

112. A teljes névsort kiegészíti még i.m. 1861/12 p.47.

113. Ld. i.m. 1861/16 p.63; /19 p.76; /20 pp.78-79; /23 p.91; /24 p.95

114. "A Győri Közlönyben kimutatott adakozási névsor (i.m. 1861/4 p.16 /8 p.31; /11 pp.43-44.) szerint a Ménfőn felállított honvéd huszárszázados emlékére begyűlt 69 új forintból a felállítási 19 forintnyi költségek leszámítása után fennmaradt 50 forintot Rittmüller Ferencz úr a honvédsegélyző egyeletnek ajándékozta. Az illető összeget a honvédegylet pénztárnokának t. Krisztinkovics Antal úrnak kézbesítettem. Virághalmi F." (I.m. 1861/25 p.99.)

115. I.m. 1861/10 p.39

"A ... bizottmány elhatározta, hogy pénzerejének növelésére... egy sorsolással összekötött nagyszerű zene-, ének- és szavalati versenyt fog rendezni. A fölhívásokat gr. Zichy Ottó honvédezredes neje szül. Csáky grófnő... fogja e város és vidéke lelkes hölgyeihez szétküldözni... A hangverseny eléggé változatos s élvezetes le end... Annak rendezését közkedvességű veterán-írónk dr. Kovács Pál¹¹⁶ volt szívós magára vállalni;... a csizmadia czéhmesterek egyik legifjabb, de talán mégis legérdemesebb tagja, az előttünk is kedves emléken élő hegedűművész Reményi¹¹⁷ is meghívatott ez alkalomra; valamint alaposan reméljük, hogy kedves zeneszerzőnk Frank Ignác¹¹⁸ gyönyörű magyar ábrándjait s csárdásait is hallhatjuk ugyanakkor."¹¹⁹ A megválasztott honvéd "bizottmány" március elején kéréssel fordult gr. Batthyány Lajos özvegyéhez, s "a honleányi nemes érzelmeiért hazaszerte tisztelt grófnő ezen kegyeletes és felebaráti célú egyesületet magas pártfogásába venni kegyeskedett."¹²⁰ Az évfordulás megemlékezések előtt Görgey több nyílt levélben¹²¹ fordult honvédeihez. "Óvja meg

116. Kovács Pál (1808-1886) orvos, író szerkesztő, az MTA levelező tagja (Magyar Életrajzi Lexikon I. pp.991-992.)

117. Reményi Ede hegedűművész ld. Miskolci Szemle 1928/7-8-9 (Reményi-szám), Zsigray J.: Tékozló; v.ö. p. , megj.

118. (Szabadi) Frank Ignác zeneszerző ld. Napkelet 1858 márc. 28. Rózsaági A.: Egy est; Szabolcsi-Tóth: Zenei Lexikon I. p.342; Brockhaus: Zenei Lexikon I. p.608.

119. Győri Közlöny 1861/15 pp.59-60.

120. I.m. 1861/18 p.71.

121. Pesti Napló 1861 január, február

az ég e honnak testvérnépeit a még egyre növekedő izgatottság folyamának újjólág oly térre való kiszakadásától, melyen egyedül a harczfi bír utóbb eligazodni... Adja a magyarok istene, hogy tanulni csak most ez egyszer ne a maga kárán induljon népe! S áldja meg ő az önmegtagadás ihletével azon férfiakat, a kik hivatvák ... hirdetni a ... 1847/8-ik évi törvényes alapon fölépülendő kiegészztelődés szent igéjét."¹²² A kápolnai csata emlékére tervezett gyászmiséért, melyen a győri honvédek is jelen voltak,¹²³ Eger... nagy számú gyalog és lovas katonaságtól lett megszállva. A templomok bejáratát szuronyokkal őrizték, s szándékosan egy kitörendő forradalomnak akarták útját állani!! Mintha bizony a nagy isten segedelemre hívása ribillió volna!"¹²⁴ Az alkotmányos élet városi és megyei porondjain (melynek megyei állandó bizottmányi tagjainak névsorában csak az "R" betűnél oly nevek szerepeltek, mint "Rimely Mihály főapát, Rómer Flóris bencze, Ráth Károly, Rónay Jácint"¹²⁵ és a névsor végén természetesen Virághalmi Ferencz"¹²⁶) szintén fellángolt a szenvedély. "Nálunk már vér is folyt az alkotmány miatt. A még folyvást tartó áldomások egyikén ugyanis, a városi tisztújítás egyik kortes vezére egy őt borral tisztességesen megkínáló polgártársnak úgy a képéhez vágta az üres poharat, hogy az rögtön összezúzva, darabjaival keresztül-ka-

122. Győri Közlöny 1861/12 p.47.

123. I.m. 1861/16 p.63.

124. I.m. 1861/19 p.79.

125. Rónay Jácint Londonból írott "Kedves keresztleányom!" című köszö-nő levelét ld. i.m. 1861/22 p.87.

126. I.m. 1861/1 p.1.

sul barázdálá a szegény polgártársarczát. Ezen nem igen alkotmányyszerű pofozkodás bélyegét még sok ideig fogja magán hordani polgártársunk, s a jelen kortes körülmények közt aligha marad más vigasztalása, mint az öntudat, mely szerint a költő bujdosójával mindig büszkén elmondhatja: ez rajtam drága folt." ¹²⁷Virághalmi döbbenettel vegyes fájdalommal olvasta Nagydémen a postán megrendelt Győri Közlönyben: "Márczius 15-ike, az 1848-iki vívmányok hajnala városunkban megünnepeltetett. A boltok és műhelyek zárva tartattak, s a népség ünnepies öltözékben zarándokolt templominkba. Tíz órakor a szent bencze-rendiek templomában tartatott nagy mise, mely után a több ezerre menő ájtatoskodók által a "Szózat" énekeltetett el a templom előtti Széchenyi-téren. A nap nyugodtan, mint nemzeti ünnepélyhez illő, folyt le. Estve a város általánosan kivilágíttatott, ¹²⁸ s ... a nép, mintegy 50-60 fáklyás által vezetve, a vásártér melletti nagy temetőbe zarándokolt, imádkozott, a Szózatot elénekelte, -s azután visszatérvén a városba kezdődött a garázdálkodás... A vezetői fejére nőtt csöcselék... a cs. kir. posta-hivatal ablakain kívül sok más magánosokét... így ... egyik lelkesebb úrhölgyünk földszinti ablakait úgy bezúzta, hogy bútorzata biztosítása végett őrt kellett kapitányságunknak állítani... Az ablakzúzás ragály lett... Ez estve túlságig gyakorolt lövöldözésről most hallgatok... Értelmiségünket e vandalizmus undorral töltötte el... A nép vezetése erős, férfiúi kezekbe való. Mivé lennénk, ha a szuronyok zsarnokságát a cső-

127. I.m. 1861/16 p.63.

128. A légszesz-világítás Győrött (Győri Közlöny 1863/18. p.69.);

Laky J.: Lámpa pp.87-88, 183-187. érdekességként.

cselék basasága váltaná föl?!!"¹²⁹ A város- és megyeszerte tapasztalható csalódottság, keserűség a Ménfőn hősi halált halt Szabó János honvédszázados síremlékének március 17-ére tervezett ünnepélyes avatását tömegdemonstrációvá emelte. "Kora reggel a pápai országúton már egymást érő kocsik vonultak végig, a gyalog vonal tele volt hullámozó sokasággal. Az idő kedvezett, s gyönyörű tavaszeli verőfény volt, szomorú és mégis vigasztaló, mint maga az ünnepély... A sírnál, mely körül a megyetöbb ismert jelességű férfiai, a hamvadó egykori bajtársai, a győri polgárság, az ifjúság s az ünnepileg öltözött, s ihletettséggig fölviillanyozott népsokaság, mintegy koszorúkép vala összefonva - főtitst. Rómer Flóris rövid buzgó imája után Liszkay ref. lelkész úr tartott jeles, a közönséget szívben és lélekben megragadó beszédet. - A beszéd után megzendült az "Isten áldd meg a magyart", mely alatt lelkes

129. I.m. 1861/22 p.87.

"A márczius 15-iki... kihágások következtében hatóságunk a csend és közbátorság szakadatlan föntartása végett erélyes intézkedéseket tett... F. hó 17-én... polgármesterünk által aláírt kiáltvány lett kiragasztva, melyben..., miután a történetek fölött a keserűség hangján rosszallását kimondja, s városunk lakosait polgári és hazafiúi kötelelességeikre, s a szabadság alapja a rend fenntartására komolyan figyelmeztette..., rendeli: 1-ször: Bármiféle nép-ünnepély... fáklyás menet... előleges hatósági engedély nélkül, szigorúan megtiltatik... 2-szor: A kinevezett békebírák helyeiket el foglalván a rend és csend fentartásában azoknak mindenki engedelmeskedni tartozik... 3-szor: A lövöldözők és... bujtoogatók, valamint a kártevők, a kár megtérítése mellett, 1 fttól egész 40 ftiig vagy 1 naptól 8 napig való fogsággal, sőt... még szigorúbb büntetéssel is fenyítettetni fognak... 4-szer: Felkéretnek különösen az érdeemes iparosok, hogy az ily népünnepélyek alkalmával... legényeikre, inasaik s egyéb cselédjeikre... felügyelni szíveskedjenek." (I.m. 1861/23 p.91.)

honleányok megkoszorúzták az egyszerű síremlékét. Majd Virághalmi Ferencz ismert regényírónk lépett a szószékre, s rövid de velőt rázó szavakban feltünteté az ármányt, az árulást, mely bennünket megdöntött, s melynek következtében ezer meg ezeren "hijába vérzettek". Elmondá, hogy a mely nép hálás a honfi iránt, ki kötelességét teljesíté, azt az isten nem hagyja el, mert kebeléből egymás után támadnak a dicsők. A búcsúztató után... következett a lakoma... 3 óra tájban... szabadba ment a közönség, hol... táncz is lett rögtönözve... Nem is volt itt semmi pöffeszkedő gőg, a kegyes leereszkedésnek híre hamva se, egymás mellett tánczolt úr és szegény,... mintha valamennyiünknek egy szíve lett volna. Itt volt a nemes, ősi ruhájában,... itt voltak a jó együgyű emberek, kik hat napon át dolgoznak, hogy a hetediket megünnepelhessék... Nézzétek... mi csillog az emberek szemében?!... E meleg könnyekből fog fonódni ama csillagsugár-koszorú, a mely ott fog ragyogni a kivívandó testvériség, szabadság és egyenlőség szent evangéliuma körül.¹³⁰ A győri honvédszegélyző egyesület bizottmánya által néhány nap múlva megrendezett, tisztán 661 frt 92 krajcárt jövedelmező¹³¹ jótékonyági ének-, zene- és szavalati akadémia¹³² hasonló szellemben zajlott. "Hangok, melyek mint a lőpor-hordóba esett szikra, felgyújtják a magyar szívet, hihetetlen erőt kölcsönöznek a karoknak, végig sírják a múlt dicső hírhedett képeit, kibontják a szabadság lobogóit, s csatába hívják a kevés, de küzdeni bátor csapatot."¹³³ A honvédek, köztük Virághalmi által szer-

130. Csukássy J.: Ménfő p.30.

131. Győri Közlöny 1861/25 p.99.

132. Programját ld. i.m. 1861/25 p.98.

133. U.o.

vezett pápai¹³⁴ és csornai¹³⁵ ünnepségekre szintén az eufórikus hangulat volt jellemző. "A honvéd-liget¹³⁶ csinos és kényelmes padokkal van ellátva, s estve, midőn árnyékot nem keres az ember, szép és számos vendégek által látogattatik. Mint halljuk, a napokban a felügyelő számára csinos schweitzzi modorban készült faházikó fog felállíttatni, s mintha isten áldása volna az egész sétatérén, a késő ültetés daczára majd minden ültetvény¹³⁷ szépen kihajtott, úgy hogy bizton reménylhetők, miszerint néhány év múlva a sahara sivatagához hasonlító nagy vásártérén¹³⁸ üdítő menhelyet találunk a rekkenő hőség és tüdővesztő por ellen."¹³⁹ A parkban "hetenként kétszer, a pesti Széchenyi-liget példájára, zártkörű estélyek határozottak tartani, midőn... lelkes fiatalságunk buzdítva a zene megragadó hangjaitól vidor kedvének csárdásokba fog adni szabad kitörést... Az egész idényre a családi jegy 5 frt, személyi jegy 2 frt, egyszeri belépésre családi jegy

134. I.m. 1861/27 p.106; /38 p.150.

135. I.m. 1861/48 pp.189-190; /49 pp.193-194; /50 p.197.

136. Az idézett irodalmon kívül ld. még i.m. 1861/66 p.263; /69 p.275; /70 p.279; Találka: Honvédliget pp.246-247, 251.

137. "Gróf Zichy Ferráris Bódog főispánunk ő mltsága oroszvári híres kertjében nevelt legnemesebb és legritkább díszfák- és csemetékből két nagy kocsival küldött városunknak ajándéku, sétatérünk és a honvéd-park beültetésére." (Győri Közlöny 1861/20 p.78.) "Gr Eszterházy Imre úr ő mltsága rédei uradalmából mindennémű fenyő s lombos fákat, a rendezőség választása szerint, ligetünk ékítésére följajánlani szíveskedett." (Találka: Honvédliget p.251.)

138. "A honvéd-liget kijelölésekor többen a vásártér korlátozása ellen zúgolódtak! Ezek a most tartott vásár alatt meggyőződhettek arról hogy a liget négy oldalán rendezett vásárállások mellett a forgalom s az üzlet nemcsak nem akadályoztatott, hanem valóban nyert - a seholsem nélkülözhető rend által!" (Győri Közlöny 1861/43 p.171)

139. I.m. 1861/56 p.223.

30 kr, személyi jegy 10 kr."¹⁴⁰ De már érződött, hogy a hatóság egyre rosszabb szemmel figyeli az eseményeket. "A köznép beszéli, hogy a katonaság folytonos őrködése, mindenfelé járkálása - még a városon kívül is - daczára, a négy magyar huszárt még sem tudta elfogni! Úgy látszik, a Bakonynak is jutott azon szerencsétlenekből, kik idő előtt jöttek hazájok segélyére."¹⁴¹ A honvéd megemlékezések, ünneplések Deáky Gellért őrnagy temetésével kezdődtek Győrött, s Limbeck Ferdinánd¹⁴² volt 23. honvédzászlóaljbeli főhadnagyéval végződtek. "Az elhunynak koporsóját honvédek állották körül s vitték a temetőben örök nyugalomra; a több ezerre menő közönség fájdalmas buzgósággal adta meg a végtisztességet a sokat szenvedett hazafinak; s sírja fölött Rómer Flóris főtiszteendő úr az elhunynak egykori tanára és utóbb honvédtársa, tartott rövid lelkesítő gyászbeszédet. - Béke hamvaira."¹⁴³ "Legújabbán a katonai hatóság egy hozzá érkezett felsőbb rendeletet közölt városunk tanácsával, melyben meghagyatik, miszerint minden gyülekezetet, vagy mulatságot, mely "honvéd" cím alatt egyesül, katonai erőhatalommal oszlasson szét."¹⁴⁴ A honvédliget "különben dícséretes csínnal kezelt... padjaira, az öltönyök beszennyezésének veszélye nélkül alig ülhetni. E veszély oka munkásosztályunk azon része, mely ebédjét, különösen pedig dinnyéjét e sétány fáinak árnyékában költi el... Eltávolításuk ... nézeteik

140. I.m. 1861/61 p.243.

141. I.m. 1861/46 p.183.

142. Mivel Limbeck Ferdinánd tanára Rómer Flóris volt a bencés gimnáziumban, s Virághalmi Öccsének, Blumentritt Károlynak szintén (v.ö. p , megj.) így ők osztálytársak lehettek.

143. Győri Közlöny 1861/52 p.207. (jún. 30.)

144. I.m. 1861/74 p.295. (szept.15.)

szerint polgár-jogukat sértvén, kellemetlen hangulatot szülne."¹⁴⁵
1861 októberében pedig a helytartótanács minden magyarországi városhoz küldött leirata értelmében a honvédegyleteket (maguktól?) feloszlatták, s vagyonukat a megyének ajánla(tta)tták fel.¹⁴⁶

"A helytartóság... a lapok folytonos lefoglalása eljárásából következtethetjük, miszerint nem messze van az idő, midőn az újságírók szabadalma visszatér ismét régi rendébe, s nagybölcsen írogathatunk Kakas Mártonkint¹⁴⁷ arról:

Livornóban hogy a repcze,
Hogyan szolgál egészsége
Kedves selyembogárkáknak."¹⁴⁸

De Virághalmi nem engedett. Keserű kiábrándultságát a már megkezdett regényébe öntötte. "Két kötetes "Király véden-
czei"¹⁴⁹ című munkájára bejövendő összeg felét a győrmegyei vízkárosultak fölsegélésére"¹⁵⁰ ajánlotta. "Örömmel tapasztaljuk, hogy élénktollú írónk Virághalmi Ferencz... regényére szépen gyűlnek az aláírások. A tömeges pártolás leghívebben tanúsítja a nemes cél buzgó felkarolását és megértését, melylyel a szerző is előzékenyen jutalmazva van. Jól esik látnunk, miszerint a legtávolabb vidékiek is sietnek filléreikkel¹⁵¹ jótékonyan enyhíteni a

145. I.m. 1861/66 p.263.

146. I.m. 1861/77 p.308; /85 p.337.

147. Kakas Márton (az Üstökösben): Jókai Mór. (Nem keverendő ifj. Kakas Mártonnal, aki 1880-tól Szabó Endre.) Gulyás P.: Álnév p.241.

148. Győri Közlöny 1861/59 p.235.

149. A király Könyves Kálmán, kinek alakjában Ferenc Józsefre ismerhetünk. A regény témája: "a csökönyös lázadóknak mondott hazafiakból lesznek a legjobb alattvalók, ha a király az alkotmány és a jog alapjára helyezkedik". Lám F.: Virághalmi pp.12-13.

150. Győri Közlöny 1862/17 p.66.

151. A vízkárosultaknak Virághalmi 142 forintot adományozott. (I.m. 1862/ p.143.)

szerencsétlen vízkárosultak nyomorát, s míg egyrésről ez által kegyeletes emberbaráti érzelmök gyengéd felderítése tűnik elő, úgy másrésről maradandó becses olvasmányt fognak bírni."¹⁵² A mű, melyre nemcsak az ifjú hölgyrajongók,¹⁵³ hanem többek között dr. Karika Antal¹⁵⁴ és Francsics Károly¹⁵⁵ is előfizettek,¹⁵⁶ mély megdöbbenést váltott ki - legalább is értelmiségi körökben; nem gyengécske cselekményével, hanem a mögötte rejlő mondanivalóval.

"Magyarhonnak oly királyra van szüksége, ki bölcsessége s tudománya szövétnekével bevilágít... a lelkek ama sötét tévetegeinek

152. Győri Közlöny 1862/20 p.78.
153. "Holthammer Teréz, Forster Anna Esztergam 2pl., Barta Laura, Keményfi Lina, Molnár Hermina, Huszár Kornélia, Rédly Berta, Reviczky Izabella, Koller Irma, Koller Gizella, Haya, Nedeczki Ágnes... (I.m. 1862/ p.143.)
154. Karika Antal győri, majd téthi tiszteletbeli megyei főorvos, 1860-től számos győri hírlap állandó munkatársa. (Szinnyei J írók V. pp.1038-1039.)
155. Francsics Károly vespriemi borbélymester naplójából "legelső olvasásra is világossá válik..., hogy sokat olvas és nem is rossz irodalmat... Elejtett megjegyzéseiből tudjuk: Jókait.. Dumas-t, Sue-t, a Tamás bátya kunyhóját, a költők közül Petőfit, Tompát ismeri." (Francsics K.: Kamorámban pp.18, 21.) A Veszprémi Polgári Társaskör rendes tagjaként (Társaskör p. 5.) módjában állt volna annak könyvtárából kikölcsönözni virághalmi műveit (I.m. pp.15-16.), de ennek s rossz anyagi körülményei ellenére mégis előfizetett rá: "1862 Április 21-én hétfőn reggelizésünk után szólék feleségemhez: "Ha tetszik, ha nem tetszik feleségem, dél után ismét csak szőlőmbe kell ballagnom, mert már megint van 10-12 forintom, mit oda kell vinnem. Hej pedig bizon itthon is elég helye volna annak a néhány forintnak!..." Feleségem csendessen fészülködött és hallgatott, mintha nem is akart volna felelni beszédemre; pár percz múlva azonban meg szólamlott, és olyanokat mondott, hogy osztán csúfossan össze vesztünk. (Frantsits K.: Napló 4. f.95^V.)
156. További előfizetők névsora i.m. 1862/34 p.135; felhívások, hirdetések i.m. 1862/28 p.111; /46 p.182.

aknáiba, melyeket rút önérdék, vagy vak- öntudatlan butaság a bűn minden rémeivel kezde népesíteni a szeplőtlen keresztyén vallás rovására; ki az isteni tiszta tan nyomdokaiban ólálkodó ocsmány babonát ¹⁵⁷ felvilágosult lelke hatalmával tiporja össze s nem hagyja gyökeret verni népe szívében, melyet nagynak, szabadnak óhajtott látni s nem a szellemi rabszolgaság bilincsei alatt nyögőnek!" ¹⁵⁸ "E sötétség madarai... - a farizeusok édes testvérei - ..., kiknek a népek vaksága éltető elemök..., mint az undok varangynak a börtönök penészes sötéte; a felvilágosultság pedig a szűrő napsugár, melyet az éjhez szokott szem kiállani nem... képes." ¹⁵⁹ "A püspök összezsapta kezeit, azután keresztet vetve... felkiáltott. - Kegyelmed úgy beszél, mint egy eretnek! - Pedig jó pápista vagyok, tudja az egész világ; nem mulasztok el se misét, se gyónást, adakozom az egyház szükségeire, jóllehet ennek úgy is elég van már." ¹⁶⁰ "- Fiam, mi készit téged ily illetlen és sértő kifakadásra ellenem? - Az igazság, szent atyám, melynek feltétlen hódolok s melynek érdekében mindenkor kész vagyok szembeszállni a föld leghatalmasabjaival is, hordjanak azok bár kardot, vagy olvasót oldalukon!" ¹⁶¹ "Kegyelmed püspök uram! ... Kinek szent hivatásánál fogva az árvák és ügyefogyottak védőjéül kellene fellépni!... E helyett a beteges agyrémszülte babonaság lidércz pislámaival rémítgeti a gyengéket..." ¹⁶² Tenebrius atya

157. V.Ö. p. , megj. "A Babona"

158. Virághalmi F.: Király I. p.6.

159. I.m. I. p.7.

160. I.m. II. p.84.

161. I.m. II. p.86.

162. I.m. II. p.87.

a "gaz-...ármányos hiteszegett pap",¹⁶³ "a kéjes véralkatú nápolyi"¹⁶⁴ "arcza hideg és fagyraló volt, mintha óriási jégcsapból idomították volna:"¹⁶⁵ "Hideg pillantásokkal mérte Solth Klárát. Ki... , mint a felvilágosultság s a józan gondolkodás megtestesült eszményképe állott előtte."¹⁶⁶ Vaszil Klarához fordult: "Emlékszik-e kegyed ama háládatlan fiúra, ki bölcs szavait szélnek ereszté..., ki megcsalta egy nagylelkű fejedelem bizalmát s annak gonosz ellenei közé szegődött czimborájául... E háládatlan én vagyok... a bujdosó, az űzött vad, kit irtózik befogadni saját faja, mert vért és iszonyatot hozott csendes gunyhójára s a béke áldásait a háború dühöngő fúriáival emészté fel."¹⁶⁷ "Az ország eddigi apró zsarnokai mint nyomorú férgek csúsztak a trónhoz; nem meggyőződésből, hanem hogy ott ótalmat találjanak a nép igazságos dühe ellen, melyet csak akkor s addig használtak, míg érdekek kívánta, s ha ez érdek megbukott, vagy kielégítve volt; akkor elrúgták a népet maguktól, mint haszontalan valamit, mely másfelé kanyarodásukban útjokat állhatná."¹⁶⁸ "Szégyenlem a rút hálátlanságot a király ellenében s undorral tekintek amaz emberekre vissza, kik önértük vagy hiúságuk áldozatául vetik a nép ezreinek életét s vagyonát a haza felszabadításának örve alatt"¹⁶⁹ "Imádom hazámat ama - atyámtól öröklött - hagyományos imádattal;

163. I.m. II. p.144.

164. I.m. II. p.176.

165. I.m. II. p.124.

166. I.m. II. pp.128-129.

167. I.m. II. pp.141-142.

168. I.m. I. p.135.

169. I.m. II. p.163.

de e magasztos ihletettséget tévútra vezették azok, kik nem ismernek Istent, nem erényt... Ifjú éveimhez mérten, elég hosszú tapasztalás tanított meg, miként a boldogság virágai nem a sírok hantjain teremnek; miként a polgár háború csak a gyeplő szaggat-ta szenvedélyek s ritkán a józan szükség szülötte; miként annak legszájasabb szítói a körülmények változatával, mint engedetlenségükért megkorbácsolandó ebek hason csúsznak az új hatalom lábához, hűséget esküdve azért, hogy nyomorú ajkuknak legyen mit megszegni a legelső fordultnál... Ha te a magasból le felé tekintve, uram király, felismernéd a lábaid alatti örvényben lap-pangó szörnyeket, úgy én, ki közöttük éltem s fajuknak egyike voltam, szinte ismerem őket, s nem követtem el árulást, midőn utálatos táborukat elhagytam." ¹⁷⁰ A kritika felhőrdült - s a so-kat rágalmazott ¹⁷¹ katolikus napilap, az Idők Tanúja nem "pajzs-

170. I.m. II. pp.201-202.

171. "Mindenki (az ország minden részeiben, s minden vallásfelekezetű-ek, tehát a katolikusok... is) egyiránt megdöbbsent a fonák esz-mén, melynek célja a politikai és tisztán nemzeti (sőt talán tu-dományos, művészeti stb.) téren is vallásfelekezeti pártokra for-gácsolni a nemzetet, s az által azt visszavonás, fanatikus gyűlöl-ködés és megosztottság veszélyének tenni ki... Minő joggal meri.. Lonkay úr magának (Lonkay Antal tulajdonos-szerkesztő, ld. Magyar Életrajzi Lexikon II. pp.85-86.) ... azon kizárólagos

missiót arrogálni, hogy ő fogja a magyar katolikusokra nézve e-gyedül üdvös politikai elveket, vagy általában a katolicizmust képviselni?... Ha pedig őszinte programjának azon ígérete, hogy "a két magyar haza különböző felekezetei között a legszebb testvé-ri béke, szeretet és honpolgári egység fenntartását fogja állan-dóan és buzgón hirdetni", akkor minek a katolikus firmával való idétlen begyeskedés, miután a többi katolikus szerkesztők is u-gyan azt teszik, a nélkül, hogy katolicizmusokkal dicsekedjenek?
(Pesti Napló 1859/276 p.2.)

sal és karddal", hanem orvul támadott, ¹⁷² így a közvéleményt Virághalmi oldalára állította. De őt már ez sem érdekelte - a szíve

72. Egy történeti regényféle. (Néhány szó Virághalmi Ferenc úrhoz.)

A legújabb szépirodalmi munka, mely a sajtó alul kikerült, Virághalmi Ferenc úrnak, "A király védenecsei" című történeti regénye, két kötetben... Engedje meg t. Szerkesztő úr, hogy becselapjának hasábjain e jelen műre nézve tett rövid észrevételeimet közölhessem... V. úrnak jelen regénye... nem egyéb, mint egy csodaszülött mely csakis azért jött napfényre, hogy sok számtalanokat lelkileg meggyilkoljon; hogy műveltebb hölgyeinkben, kiknek főmultságuk a regény olvasás, a vallásosságot, mely különben is igen gyöngye lábon áll náluk, a kat. egyház isteni intézményeinek és szolgáinak kigúnyolása és pellengérre állítása által, végképp előlje... V. úr regénye... férczmű... V. úr nevével együtt vallási elveit és meggyőződését is megváltoztatta... Mert édes Virághalmi uram... jelen regénye után ítélve senki sem hiszi ám, hogy ön katolikus; annál kevésbbé, hogy ex piárista; hanem, hogy testestül lelkestül Luther Márton híve... "Kálmán király egyike volt ama történelmi nagyságoknak, kik mint ragyogó nap tüntenek föl a magyar égen, fényt, világot és jótékony meleget árasztva maguk körül, de melyek, mint maga a természetes nap, nem valának mentek a foltoktól." És azon "irigy kajának, kik csak a foltokat vizsgálták és mutogatták a bámész tömegnek, míg maguk rettegve fordíták el arcukat... a vakító fénytől, valának az akkori írástudók - a farizeusok édes testvérei (Mért nem mondja ki V. úr nyíltan: a papok és a szerzetesek), kik külföldről hozott nemzetellenes (??) terveik gátlóját és megsemmisítőjét látták Kálmánban", azért, mert "nem akart hinni a boszorkányokban és azok megégettetése ellen törvényt hozott; mert eltörölte az isten-ítéletek a tűz- és víz-próbát, mely anynyi égbekiáltó igazságtalanságnak volt szülője (???); szóval mert a sötétség rút szörnyeinek, vagyis a papoknak és szerzeteseknek (köszönjük a szép címet) kivette kezéből amaz eszközöket, melyek szennyes, pokoli (ejnye be szép! be szép! be esztetika! be gyengéd epithetonok!) érdekeik és terveik kivitelének titkos rugói voltak." - De mit is várhatott volna mást Kálmán király az akkori papoktól és szerzetesektől, "a sötétség ezen madaraitól"? Hiszen a szerzetes élet, V. úr szerint, "merev és szomorú egyformaságával eltompítja lelkeket, megfagyasztá szívök

melegebb dobbanásait és bilincsekbe vert eszök fentebb röptének szárnyait szegte." - Be jó, hogy V. úr csak néhány évig volt piárista; mert ezen néhány év is úgy eltompította a lelkét, hogy az semmi jóra sem fogékony többé; úgy megfagyasztotta szívének melegebb dobbanásait, hogy a jégkérget, mely szívét borítja, még volt nevelői és tanárai iránt való köteles hála és tisztelet igényelte szeretet tüze sem képes fölolvasztani; annyira bilincsekbe verte anélkül is földhöz tapadt esztét, hogy az semmiképp sem bír az anyagiság körén túlvergődni: hátha még a derék piaristáknál maradt volna, most már bizonyára a váci tébolyda siratná hajdan nagy esztét. - Valóban örülhetnek a derék kegyesrendiek, hogy ilyen örültségre hajlandó korhadt tagtól megszabadulhattak, és őt, a fölvilágosodott 19-ik századnak visszaadhatták...

Tudja-e, hogy hithideg korunkban minő hordereje van hitvány fér-celményének? ...

"Kiszabadulván egy tengeri veszélyből, fogadása szerént elzarándokolt mezítláb és födetlen fővel (??) Rómába és vagyonának felét letette a szent Atya lábaihoz; "miért elkövetett és még elkövetendő bárminemű vétkeiért bűnbocsánatot nyert velem együtt." Risum teneatis amici! No ez már sok! Ennyire még Luther s Kálvin sem mentek!... V. úr... kérdezzen csak meg egy falusi iskolába járó gyermeket, az majd meg fogja mondani, hogy hogyan kell érteni a bűnbocsánatot és a bűcsút! Valóban sajnálandó az a derék magyar család, melynek fiai ily, a vallástalanság posványában fetrengő nevelőtől nyerik a szellemi tápot, mely lelkeket előbb utóbb halálra mérgezi! Az ilyen nevelő aztán megérdemli, hogy pokolba űzessék... "A sátán nem lókörmökben jár már (hanem Virághalmi név alatt emberi alakban), mint azelőtt teremtetten őt magának némely jámbornak túlhevült vagy bűnök miatt rettegő képzelme (talán V. úr nem is tud rettegni bűnei miatt? vagy talán nincsenek is bűnei, miktől rettegjen? boldog öntudat!). Hogy létezik az, mit sátán néven nevezünk, nem tagadom... Ezen ördög a szív fekete gonoszsága, melyet onnét csak egy irthat ki: a halál, s mely ellen nem használ sem tömjén, sem szentelt víz." Vagyis V. úr szerént minden ember ördög... Tehát minden ember, még V. úr is, mint ördög ballag a másvilágra, s így szükségképp pokolba kell sétálnia. Azonban mi ezen helyet örömezt átengedjük V. úr számára, ki annyira megrögzött a rosszban, hogy sem a tömjénfüst, sem a szentelt víz már nem fog rajta... "S mi van, vagy mi lehet azon természet-

feletti, ami emberen esik meg? Születése, halála s mindaz, mi e kettő között vele történik, mind a természet törvényeiben leli alapját. Midőn Isten e földre helyezé az embert és fegyverül eszt s tagjait adá, nem teremtett melléje láthatatlan túlvilági rémeket, melyekkel megküzdeni ne bírjon, mert ez sem bölcsessége-, sem igazságával meg nem fér." - Íme V. úr még naturalista is! No ezt nem gondoltam volna... Isten... igaz, hogy V. úr kedvéért bizony a démi homokokon borforrást nem nyit, de azért nem következik ám, hogy csodát nem tehet s nem tesz. Csak nyissa ki jól a vallástalanság ködfátyola bevonta szeméit, fog mindennap elég csodát találni... V. úr... azt állítja, hogy II. Páskál pápa... Pater Tenebriust szerzetesi fogadalmától és papi esküjétől fölmentette s neki a házasságot megengedte... Bátran... merem állítani, hogy az egész csak V. úr által kikoholt alaptalan ráfogás, melynek más célja nem lehet, mint hogy ez által a pápát nevetség és gyűlölet tárgyává tegye... Tudtomra mennyországban még eddig Tenebrius nevű szent nem is létezik, s csak akkor fog létezni, ha majd V. urat a londoni Biblia-terjesztő társulat kanonizálni fogja... Hárduin püspök eme szavaira: "az Egyháznak soha nincs elég (??), amíg szegény és koldus lesz a világon; mert az egyház vagyona ezeknek öröksége" Solth főispánynyal ezeket mondatja: "Azért szaporodik az egyház vagyonával a szegény és koldus is, mintha az egyház gazdagsága hívei elszegényüléséből eredne". - Íme a magyar Garibaldi! Íme a magyar Mazzini! Íme a magyar Viktor! Mily irigy szemekkel nézi az egyház jószágát!... Mint óhajtja, hogy az egyház jószágai világi kezekre kerüljenek, bizonyára azért, mert igen megunta már a tanítást, mi... nem is neki való, és szeretne a Bakonybéli apátságnak Démhez közel fekvő kajári birtokaiba beülni. És talán nem is lenne rossz, ha a Bakonybéli apátság ezen birtokait V. úrnak átengedné?... Ennyivel tartoztam, mint katolikus pap egyháznak, az igazságnak és V. úrnak, ki ha észrevételeimet néhol kissé csípősnek találja, emlékezzék meg arról, hogy amilyen a jó nap, olyan a fogadj Isten. Végezetül nyíltan kijelentem, hogy V. úrnak, jelen észrevételeimre netalán adandó és személyemet sértendő válaszára egyszer mindenkorra megfelelek mondván: "Multa contemptu curantur." Isten velünk.

Faddi Lajos

(Idők Tanúja 1862/165 p.658., /166 pp.662-663.)

Jagicza Lajos László OSB teológiai tanár (Bencés Névtár pp.91-92/ /695; Révai X. p.743; Új Gulyás: Magyar XV. pp.453-454.) első megjelent tanulmánya ez. Álnévét (Gulyás P.: Álnév p.155), mely faddi születésére utal, szintén első ízben használta, ezért nem tudhatta Virághalmi, kivel vitázik.

Válasz Faddi Lajos úrnak. Nagy-Dém, aug. 7. 1862.

... Sokat megorvoslunk megvetéssel. E megjegyzést Faddi úr természetesen azért tevő, mert nem hihetett rólam egyebet, mint azt, hogy az általa vallott viszonyosság elvét, hogy t.i. a "minő a jó nap, olyan a fogadj isten", én is osztom... Pedig Faddi úr nagyon csalódott. Mert lássa, midőn én mai napon, önnek hozzám intézett néhány szavát... elolvasám, elkaczagtam magamat... Önnek személyét sérteni, melyet ez életben - tudtommal legalább - nem volt alkalmam látni soha - eszembe sem jutott; nevét pedig csak hozzám intézett sorai aláírásából ismerem... Ön reám nézve nem is létezett ezideig... De elhiggye ön, miként bárminő elvetemült ördögnek fest is ön engemet, sokkal keresztényiebb vagyok, semhogy mind önre, mind amaz általam becsült sok jó és nemes szívű s józan, higgadt s hazafias gondolkozású pályatársaira nézve ne óhajtánám: hogy bár más alakban mutatta volna ön be magát a közönségnek... Mit akart Faddi úr írni? Bírálatot?... Olvassa ön az "Irodalmi figyelőt"... Feladata a művet bírálni s elítélni, ha kell; de nem jurit tartani az író magán élete s viszonyai felett... Mit vétettek önnek hazánk művelt hölgyei, hogy azon sértő váddal ront nekik, miként a vallásosság náluk úgyis gyenge lábon áll; de anyyira gyenge lábon, miként az én férczművem azt keblökből végképp kiöli!!!... Ha már czélul tűzte ki magának az én jellemem s becsületemben gázolni; miért támadja meg ön az ártatlanokat?!... Mutasson Faddi úr nekem erényesebb s vallásosabb hölgyeket, mint magyar hölgyeink; - melyik nemzet dicsekedhetik oly anyákkal, minőket nemcsak történelmünk tüntet fel, hanem minők előtt napjainkban is annyiszor van szerencsénk kalapot emelni; - nézze meg ön egyházainkat, vallási ünnepeinket, nem találja-e képviselve ott a művelt hölgyosztályt?... Kik alakítanak jótékony intézeteket, nem kérdezve a segélyzendő nyomorultat soha, melyik egyházban imádod istenedet, kinek ajkairól hallgatod isten igéjét?... Ha én most az ön szép modorában akarnék önnel lándzsát törni, aligha olyat nem mondanék, melynek igazsága lesújtaná önt - nem rágalmat, nem éretlen gúnyt és sületlen élczet, hanem megsúgnám önnek, mint nevezik igaz magyarán az oly embert, ki ok nélkül más becsületében gázol; de én nem bírok e részben sem akarattal - sem az ön kiváltságával... Önkénytelenül eszembe jut ama pesti almaárusnő, ki a dévaj vargainas után, jól ki akarván fizetni őt - ezt kiabálta: "Te honi; te jurát; te védegyelet; te társulat; te egyesület!"...

Virágghalmi Ferencz

(Győri Közlöny 1862/64 pp.253-254; /65 pp.257-258.)

mélyén halálosan megsebzett ember (fájdalmát magába rejtve) ki-
tört megszokott környezetéből.

"Ezernyolcszáz hatvan:

Amit vártunk meg van!

Ezernyolcszáz hatvanegy:

Nem érett még meg a meggy!

Ezernyolcszáz hatvankettő:

Fú az alkotmányos szellő!

Mit hoz ezernyolcszáz hatvanhárom?

Én Istenem, beh nehezen várom!" ¹⁷³

"Egy szép tehetségű fiatal ember kívánna alkalmazást nyerni oly
helyen, a hol tollal tehet szolgálatot helyben, vagy vidéken.
Képzettségéről tanúskodnak művei, melyek önállólag megjelentek;
különben neve t. olvasóink előtt is ismeretes." ¹⁷⁴

173. Kovács P.: 1862 p.3.

174. A hirdetés név nélkül jelent meg 1862 december 14-én, de biztos
vagyok benne - ismerve a háttérét -, hogy Virághalmié. "Bővebb
felvilágosítás irodánkban szíves készséggel adatik" (Győri Köz-
löny 1862/100 p.400.)

Évek a liberalizmus jegyében

(1863 és 1874 között)

"Este kilenc óra körül... - 1863-ban - vonatunk berobogott a Déli Vasút budai pályaudvarára... Már akkor feltűnt,... hogy a pesti fiakeresek németül kiabálnak egymásra. Kocsisember, magyar, akkor még csak a fuvarosok között akadt... A boltokon szinte kizárólag német cégfeliratok voltak... És ha bementél valamely kereskedésbe, ott csak németül beszélhettél... A vendéglőkben csak német pincér és német étlap volt."¹ A Bakony csöndjétől megcsömörlött Virághalmi a terézvárosi István téren² bérelt lakást³, ott, hol "a napnak bármely órájában... mindig volt élet... Két nagy táborra szakad a tér: az észak-keleti része keresztyén, a dél-nyugati része zsidó.⁴ Amott véges-végig, hosszában kettéhasított kövér disznótetemek. Emitt, főleg tél idején, sakterolt hízó ludak hekatombái. Azok nem rőfögnek már ide, ezek nem gágognak már vissza. De mostanában kevés már a liba... Mert a ludat győzte le a disznó... Nagy napokat élt ez a tér, midőn valami vándor panorámás ütötte föl benne sátorát. Recsegő kintorna és dobszó csábítá oda a közönséget s a bejárat előtt egy nagy sörényű férfiú

1. Rákosi J.: Emlékezések I. pp.111-112.

2. Ez jelenleg a régi Terézvárosból 1873-ban kivált Erzsébetvárosban (ha tárvonal a Király utca volt) lévő Klauzál tér.

3. Pester Lloyd-Kalender p.680.

4. Ebben a városrészben az ún. askenázi zsidók éltek, azaz a középkori német területeken élt zsidók által kialakított mittelhochdeutsch nyelvű vallási rítust követő népcsoport tagjai (askenázim). (Révai II. p. 164.)

hirdetése a még eddig sehol sem látott csodákat, a leghíresebb rablógyilkosok vérengzéseit a bűn elkövetésének pillanatában, művésziileg megfestve "természet után olajban", - mialatt egy vörös szemű, fehér hajú albina... idegen nyelven biztatá a n. é. publikumot a besétálásra."⁵ "Elbeszélésem... életem ama feledhetetlen szakába esik, a mikor még: ha kurjantottam, tudták mindjárt, hogy én voltam. Hogy e kurjantásnak nem kelle okvetlenül valamely kapufélfánál történnie, magában értetődik; a víg czimborák megismerték azt mindig és mindenütt; a hölgyekről ezúttal szerénységem tiltja ugyan ezt állítani. Hogy sok víg czimborám volt amaz időben, nem tagadom; hisz ők segítették megölni annyi keserűségét az életnek. Gyakorta csengtek szerény tanyámon a búbanat lélek hangjai, a rubincsillámú budaival telt poharak; gyakorta temettük el egy-egy ábrándosabb költő barátunk világfájdalmát holmi szelídebb mámor sírjába, vidám dalok s kaczagtató adomák között. Gyakorta harangozták reánk a hajnalt, a midőn azt hívők, hogy még éjfél sincs... énekelve, szavalva s hazafias dictiókat tartva."⁶ A "mérges kis öregúr", Gyulai Pál által az irodalomból kiszorított, harcos ellenzéki "fiatalabb írók"⁷ egész körének volt központja vendégszerető házában Virághalmi. Meghívásra nem volt szükség. Ugy is ment mindenki. Neki, az öregebbnek, mindig ifjú és vidám kedélye villanyozta fel a többi, s nem maradtak el soha... A mindennapos... vendégeket jó boránál is erősebben vonzotta ked-

5. Porzó: Utazás pp.91, 97, 100.

6. Virághalmi F.: Háromdob p.243.

7. Zilahy Károly, Bajza Jenő, Tolnai Lajos, Reviczky Szevér, Dalmady Győző, Beniczky Emil, Szabados János, Szász Béla, Komócsy József, Abonyi Lajos, Vértessy Arnold, Csukássi József...

ves egyénisége." ⁸ "Irodalmi társaságaink akkor még be voltak tilt-
va. Minden iskolában, még az egyetemen is, németül tanítottak, a
városházán németül beszéltek s az újságokra Prottmann rendőrfőnök
vigyázott. Mindez, mikor én idekerültem, természetesen részben
már erősen megenyhült, részben meg is változott, de a város karak-
tere még mindig a régi volt, bár a Gránátos-utcai (ma Városház-ut-
ca) Komlóban már próbáltak magyar "zengerájt" meghonosítani...
Még sokáig állt az én idejövetelem idején is a félig földbe süp-
pedt lumptanya, a Két pisztoly a Múzeumkert sarkán... Divat-
ban volt... a másik, valamivel előbbkelő s híres kávéház, a Zrí-
nyi, melyet Szigligeti egyik népszínműve is megörökített, a nasi-
-vasi-barlang, a mai Astoria helyén, a Hatvani-utca (Kossuth La
jos-utca) sarkán." ⁹ "Benyitottak a Zrínyibe... A kávéházban vígan
folyt a világ. A zene szólt, a teke-asztalokat nagyszámú fiatal-
ság állta körül, csaknem minden hely el vala foglalva, nő azonban
alig volt kettő három jelen s azok is korosabbak... A pinczér fel-
szolgált a theát..., szokásosan kiáltva: kétszer thea, s ismét
kétszer thea. A Zrínyiben kivételesen magyar pinczérek is van-
nak." ¹⁰ De a társaság igazi törzshelye nem a Zrínyi volt, hanem
A Kammon, mely "az irodalmi világban nem annyira egy kávéházat,
mint inkább egy kompániát jelent, mely esténként ott tanyáz a
szép-utczai vég két sarokasztala mellett... Nem Robespierrekedő

8. Pesti Hírlap 1880/191 p.5.

9. Rákosi J.: Emlékezések I. pp.113-114.

10. Virágalmi F.: Háromdob pp.267, 277.

forradalmi ifjúság¹¹, nem bús magyarok titkos, de hazafias kapuczinerezése..., nem egy későbbi fezzviselő szofta világ hatvanas bizottsági ferblizése... Meg van ez is a Kammonban, hol mindez a teljes szolídság keretei közt mozog. Mert látogatóinak színvonala magas: ők a művelt középosztályhoz tartoznak. Írók, művészek, ügyvédek, bírák, miniszteri és fővárosi hivatalnokok, egy csomó az arany fiatalságból (legelső bálrendezői a fővárosnak): ezek külön-külön kompániákra szakadozva állandó vendégei a Kammonnak.¹²

"Valósággal irodalmi börze volt ez a kávéház... Itt talált munkatársat a szerkesztő, itt írták, itt adták át, itt korrigálták a kéziratokat és nyomdaíveket, itt érintkezett a nyilvánossággal az irodalom. Jókai Mór soha nem jelent meg ebben a kávéházban, de a Kammon... bálványa mégis Jókai Mór volt. Az öregebb írók Aranyt tartották a legnagyobb irodalmi tekintélynek, de a fiatalabbak már Jókait bálványozták, és a Kammon kávéház íróinak eszményképe, olvasmánya, mintája, beszédtemája, kritikai fóruma Jókai volt, akivel odakünn lehetett találkozni a Hatvani utcán, vagy a Ferenci-

11. A Kammon kávéház - mely nevét tulajdonosáról kapta - a volt Landerer nyomda helyén nyílt meg. (Ld. Borsodi-Bevilaqua: Kávéházak - mutató)
"A sötét, bolthajtásos helyiségben, hol most a biliárdasztalunk fölött görnyedez a fiatalság, s kártyaasztalok fölött az öregség, egykor Gutenberg kormos ivadéka dolgozának. Ott volt Landerer és Hecke nast nyomdája, hol az apró betűket óriási eszmékké csoportosította az szerű szedő gyors keze, s a nyomda piszkából a megtisztult eszmék keltek talpra - nem, szárnyra, hisz beröpködték a fél világot. Ebben helyiségben készült a "Talpra magyar" s a "Mit kíván a magyar nemzet", a mi összesen 12 szerény kívánságot tartalmazott." (Rákosi V.: Kamonn p.26.)

12. U.o.

ek temploma előtt."¹³ "Megesett..., hogy a Kammon kávéház fülkéjében idegen ember ült a rendes asztalunkhoz... Távozásra föl nem szólíthattuk, mert joga volt oda ülni, ahová akart... A kompánia egyik tagjának az idegen miatt nem fért el csibukja az asztalon. Hát ha az asztalon nem fért el, dugta az asztal alá. Ott aztán az összegyűlt füstfelleg mind az idegen olvasónak az orra alá tódult. Elkezdett könnyezni, köhögni, fuldoklani... Munkácsynak¹⁴ valószínű tanulófeje volt az a mátyás... Ha nem telvén korcsmára való a mi gyakran előfordult, családi körben vacsoráltunk a Kammon kávéház épületének harmadik emeletén. Munkácsy Miskának az volt a kötelessége, hogy végig hallgassa a mi verseinket, melyekkel halhatatlanságot keresve öltük. Miska nem egyszer szédelgett a rettenetes bombasztoktól."¹⁵

"A bekvártélyozott huszár

Kovártélyra került a csintalan huszár,
Fáradt is volna tán, de meg éhes is már;
Lóczára pihenne, de a lócza kemény,
Aztán éhségét is rösteli a legény.

De más is van, a mi nem hagyja pihenni,
Szép menyecskét látott a konyhára menni.
Konyhán szép menyecske nem is tréfa dolog,
S a huszár lábhegyen szépen kisompolyog.

13. Mészáros Gy.: Kávéházak p.6.

14. A munkácsi születésű Lieb Mihály ekkor még csak művésznévként használta a "Munkácsy" nevet.

15. Ábrányi K.: Munkácsy pp.388-389.

Pattogó tűz fölött a bogrács sustorog,
Körülte az asszony laskás tállal forog;
Szikrát kér a huszár makra pipájára
S hamisan kacsint az asszony orczájára.

S ott söntörög, pedig ég már a pipája,
De még jobban ég a menyecske orczája;

...

A huszár pediglen bátorságot veszten.
S nagy csalfán egy hadimozdulatot teszen.

S az a karcsú derék hajlik átölelve,
Huszár keblén dobog a menyecske keble;

...

"Ej! ... lelkekre festett szép búbos gerliczém,
Ne féljen, hisz csak egy csókot akarok én;
Egy csók nem a világ s nem adja bakának,
Aztán jut s marad is azért a gazdának."

De csörren a kilincs s a gazda betoppan,
Felgyullad az arcza s nagy haragra lobban.

"Tyű! milliom adta lánczhordta huszárja,
Hát ez a dolog is a kvártéllyal járja?"

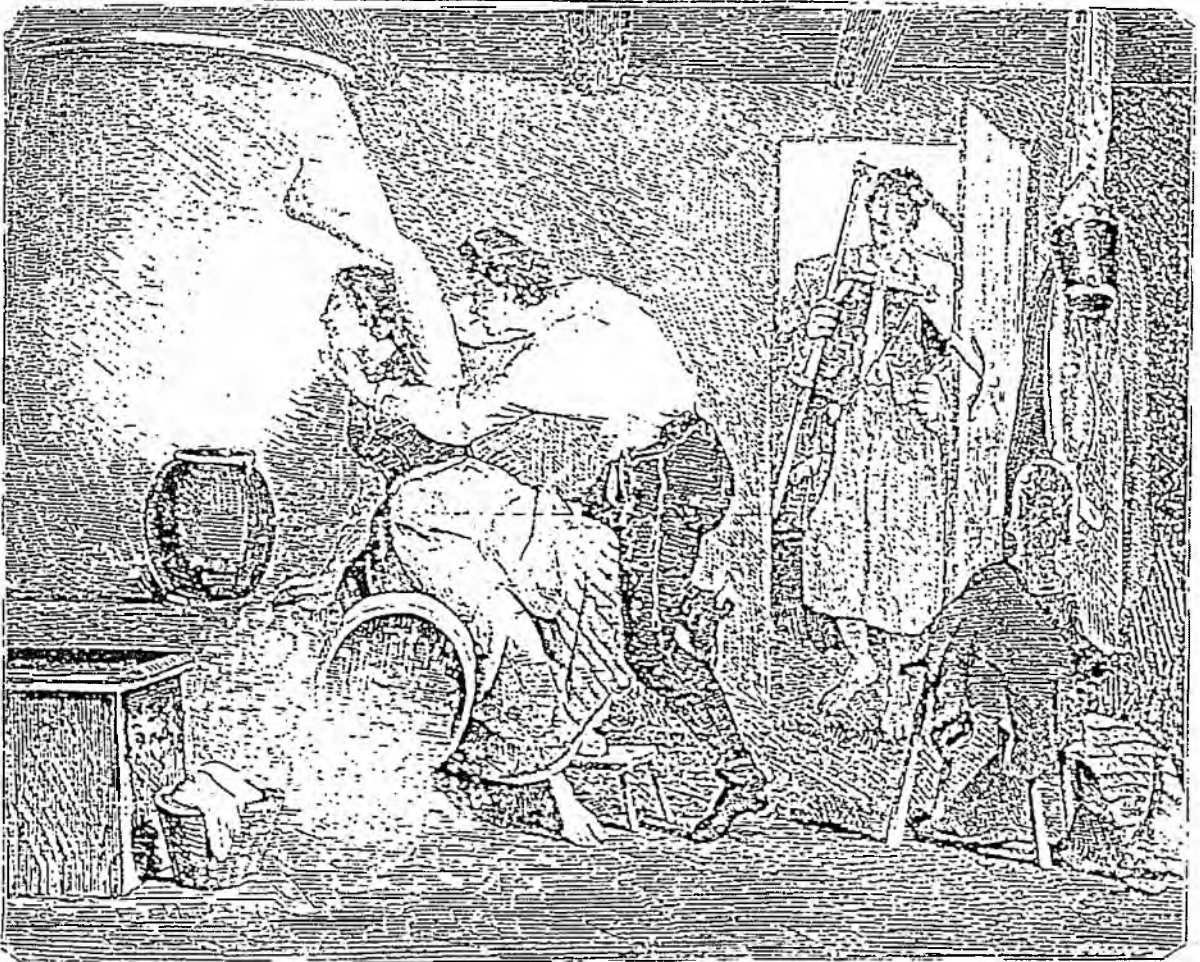

A furfangos huszár nem jó ki sodrából,
Kiveri a hamut makra pipájából;
"No, csak lassan gazda, ha kend huszár lenne,
Teremtugyse kend is csak imigyen tenne."

S a gazda szelídül gondolva magában:
Ő is azt művelte volt huszár korában."¹⁶

16. Virághalmi F.: Huszár pp.391-392.

Virághalmi versét Munkácsy Mihály illusztrálta a Magyarország és a Nagyvilágban.

"Bevett szokás volt köztünk..., hogy éjjeli vigalmaink után hazatérve, becsengettünk minden házba, mely utunkba esett... Munkácsy Miska nem tudott volna aludni, ha végig nem csengeti az egész utcát, a merre ment. Egyszer... becsengetett, s pajtásával együtt, a komoly beszélgetést folytatva, nagy nyugalommal tovább haladt. Alig tett azonban tíz lépést... nyílik a kapuajtó, s nagy robajjal ront ki négy szuronyos drabant... Vitték őket a régi városházára... Előjött a porkoláb... Kinyitott egy vasajtót, rettenetes bűz dőlt ki a sötét lyukból... Hátról egy erős taszítás érte, és ettől előre esett. Fogoly volt. Egyiptomi sötétségben, fojtó bűzben, durva, aljas csőcselék közt... Röhögték, csúfolták, ő pedig egy priccsre ült és ott meditált magában... Ebből alkotta később a Siralomházat és az Éjjeli csavargókat."¹⁷ A bohém fiatalok és a sírva vigadó, korán megőszült, de korlátokat még mindig nem tűrő negyvennyolcasok - kik mosolyogva sajnálkoztak "ama sem itthon, sem másutt a latban nem nyomó, magukat cosmopolitáknak (!) nevezni szerető, matróz bakancsban, túrózsás szabatú nadrágban, angol dzsekben, s szelelő lukakkal (melyeken keresztül az agyukat feszítő nagy eszmék törnek utat s kérnek eget) ellátott vaskalapban járó dandyk fölött, kik renyhe nyegleségökben még a zsarnok divat irányában sem képesek megóvni önállóságukat, s kik nagy hegyesen élczelve szeretik az ifjak... kitartóbb részét "bús magyaroknak" nevezgetni"¹⁸ - mára névtelenül elfeledetten, de az akkori Pest-Buda számára, vallva a kammoni eszmét, miszerint "diffici

17. Ábrányi K.: Munkácsy p.390.

18. Virághalmi F.: Levelezés p.341.

le est satyram non scribere"¹⁹, szellemi törzsközönségként ízlést diktáltak. "Reményi"²⁰ ismét köztünk van s tegnap adá első hangverse-

19. Csepeli Sándor, Virághalmi Ferenc és Csávolszky Lajos 1864-ben Borongó álnéven gúnyvers-író pályázatot hirdettek.

"Mi... a satyra? Oly gúnyvers, mi nevetséges modorban, éles észszel darabolja szét a ravasz ész által az igazság álarczába öltöztetett hazugságokat. Hazugság alatt értünk itt minden ferdeséget, balgaságot, miben az értelmiségnek része van. S a fokozatos különbség itt attól függ, a mint a szív hiú, romlott, vagy jó. Midőn a szív hiú, s az értelmiség nem találja el az egyenes közép utat, majd többnek, majd kevesebbnek akar a valónál látszani: a gúny az igazságot egy ellen-képben állítja szeme elé... A satyrának itt nincs helye: s ha alkalmaztatik: csak árthat. Midőn a szív romlott, hideg, érzéketlen, az értelmiség pedig tudná az egyenes közép utat; de az igaz és szép álszíne alatt szemfényvesztő tévutakon jár: kíméletlenül le kell rántani róla az álarczot, s darabokra vagdalni, hogy a ki jól tudva elhagyá az igaz utat, bosszankodjék, sírjon, míg a kétszívűségből nevetségesen kivetkőztetve, többé e szerepet nem játszhatja. Ez a satyra!... Vágása mindig fáj, ... ezért rendesen a komikumba megy át, mi a nevetségesnek legkedvesebb, de egyszersmind legnehezebb neme; s hatása abban áll, hogy maga a kigúnyolt is nevet. Mi csak akkor történhetik, ha a szív jó; s az értelmiség gyarlóságai lelepleztetnek, s örül, ki így az igaz útra térhet." (Győri Közlöny 1864/ p.293.)

20. Arany J.: Reményinek pp.284-285. (Reményi: ld. p. , megj.)

Karddal melyet dicsővé tenni, egykor
Híven ajánlád ifju véredet,
A hon, az úgy-e szent hon, félig élt már,
Halál árnyéka rásötétedett.
Te messze távoztál, - mi itt maradtunk,
Tompán enyészve, mint sivár növény,
Mely élni nem tud, halni még nem érett,
Ledőlt fa korhadó tövén.

nyét a nemzeti színházban nagy és válogatott közönség előtt. Összesen öt darabot játszott: Joachim magyar zamatú concertóját zenekar-kísérettel, melyet a jeles Erkel Gyula igazgatott. - "Elsa münsteri nászmenetét", melyet önmaga írt át Wagner Richard "Lohengrin"-jéből. - Eszményített magyar dallamait - Chopin (Cis moll) polkáját - Soupée saját szerzeményű Rákóczy-indulóját. Ez a többi négy darabot Plotényi Ferdinánd - Reményinek hegedűn úgy mint zongorán kitűnő tanítványa kíséré, ez utóbbi hangszeren... Reményi játékaról, ha annak szabad nevezni a művészet ama széditő magasságát, melyre e hazánkfia felküzdötte magát, csak annyit írok, hogy míg ez barátait elragadá, ellenségeit néma bámulattal töltötte el. A szeptember- októberi műkiállításon leginkább megragadják figyelmünket Markó és Ligeti festményei. Markó "carrarai

A honfibú, mely elzsibbaszta minket,
Tenálad munkás fájdalom leve,
Nagy, büszke, boldog népek közt forogván
Művészetedben a magyar neve.
És kik panasza, mely szóban alél el,
Fület zárnának, a dús boldogok,
Veled kesergik azt, amin te vérzel,
Midőn nyirettyűd úgy sír, úgy zokog.
Most a reménynek egy hangját, Reményi,
Vidd el nyugatra zengő húrodon;
Hirdesse szózatot fád a világnak,
Hogy újra érez, újra él e hon.
És élni fog, - mennyi, föld minden hatalma
Zúdúljon bár fel, - mert élni akar;
Öngyilkolásra hogy többé fajúlna,
Sokkal önérzőbb a magyar.

márvány bányá"-jában feltüntetése ama renkívüli ügyességét, mint kelljen a legcsekélyebb földgöröngy, vagy szirttöredéknek alak-szépségét ellesni s azt úgy olvasztani az egészbe, mint annak nélkülözhetetlen szépzészetű részét... Ligeti is délolaszhoz tájaiból merítá tárgyát, a mennyiben remek ecsete a "saorminai circus romok"-at varázsolja élénk, háttérben a hegyek bájos körvonalaitól szegélyezett tengerrel. ez idény koronáját azonban a festészet terén Barabás Miklós történeti képe alkotja, melynek tárgya "a Buda pesti lánczhíd alapkövének letétele". E képen a rendkívül sikerült cspoprtulatokon kívül az alakok s arczok történeti hűsége az mi bámulatra ragadja főleg azokat, kik még élénk emlékből őrzik a megörökített ünnepély képét... Ha Barabás e képen kívül mitsem festett volna, ez egyben is örökítendette magát. Nem szűkölködünk mi nagy tehetségekben, csak a pártolás melege kell, hogy azokat virágzó életre csíráztassa. - Míg Akadémiánk épülete gyorsan halad bevégezése felé, addig a nagyszerű redout is iparkodik, hogy termeit még e farsang folytán megnyithassa a vigadók számára. Ki a mórok örökhírű alhambrájáról fogalmat óhajjt szerezni magának, lépjen ez épület már nagyrészt elkészült termébe. Alig lehet ne mesebb hatásról álmodni, mint minővel e tündér regékbe illő pompa megragadja a nézőt, s valóban falait nem is díszítheti egyéb, mint tündér Ilona rege képe, melyeket Than- és Locz ecsetei varázsolandnak reájok."²¹ A Győri Közlöny pesti levelezőjeként Virághalmi rendszeresen tudósított a gazdasági, kereskedelmi, üzleti élet eseményeiről, a tőzsdei árfolyamokról. "E héten nagy érde-

21. Virághalmi F.: Levelezés p.341-342.

keltséget kötött a Xántus János elnöklete alatt tartott állatker-tünk ügyébeni gyűlés, melyben az említett két életrevaló indít-ványnyal lépett föl. Először: Hogy miután egyes részvény 200 ft-ban állapíttatott meg - négyen álljanak össze 50 ftos részvény illetékkal s így képezzenek együtt egy szavazatot a gyűléseken. Másodszor: Hogy miután az addig aláírt összeg elégséges ugyan a kezdeményezésre, de miután mégis igen óhajtandó volna, a kertet mielőbb tökéletesen helyre állítani, igyekeznének a vállalat barátai mielőbb 750 darab részvényt 200 ftval eladni, s így 150,000 ftnyi tőkét szerezni. - Erősen merem hinni, miként Győr és vidéke is eleven részvétet fog tanusítani e vállalat létesítésében, an-nál is inkább, minthogy itt nem egyedül vagy épen nem hazafiúi ál-dozatról van szó, - hanem egy idővel igen is jól kamatozó vállalatról, mint ezt egy vállalat indítványozója és létesítője Hollad-ból küldött szakavatott leveleiben kimutatta. Xántus ernyedetlen, feláldozó buzgalmához csak a közönség részvételének kell járulni, s hazánk is bírni fogja azt, mivel a külföld nagyobb városai már rég bírnak s a mi fővárosunk s hazánk méltó dísze leend."²²

A rendszeres jövedelem nélkül, de ennek ellenére meglehetősen jó anyagi körülmények között élő Virághalmi 1864 kora őszén állandó munka után nézett. Kedvelt író társa, Reviczky Szevér, egy belga érdekeltségű nagy pénzintézet képviselőjeként²³ önálló lapvállalat megindítását tervezte az év októberétől. Nemzetgazdasági fo-

22. I.m. p.338.

23. Kacziány G.: Párbajok p.63.

lyóiratához, az "Anyagi Érdekeink"-hez baráti köréből számos munkatársat toborzott. És akkor... A kerepesi úti temető melletti akácerdőben szeptember 24-én történekről Virághalmi levelében így ír: "Kettejük²⁴, mintegy harmincz lépésnyi távolságban, szemben áll, öldöklő lőfegyvereket irányozva egymásra. Az egyike magas, szőke - fővárosi körök előtt kedvesen ismert lelkes arcú ifjú - a másik kevésbé ismert - s érdekes egyén. A segédek feszült aggályos figyelemmel függnek a történendőkön... A vívók közelednek egymáshoz... Egy villám, egy dördülés - s a szőke ifjú halántékon találva - halva rogy össze... A lángreptű lélek elszáll törekvései célja felé a magasba - de magával ragadva szülők, rokonok, barátok örömét, magával a hazának benne helyzett nagy reményeit... A gyepen elterült véres tetem, - melyet annyi önérzettől dagasztva láttunk (s úgy szerettünk látni) fővárosunk utczáin, nyilvános és magán társas körökben - a halálra kövülő arcz, melyek nyílt vidorsága oly gyakran felvillanyozta borongó kedélyünket, a megtört szemek, melyeknek ragyogó tükrében a lángész csillogását a kedély és szív mélység megható kifejezése változtatá fel - Reviczky Szevér barátunké voltak. A kíséret egy tagja felvont pisztolyt illesztett a megholt ujjai közé - az ily esetekben szokásos öngyilkossági színt tüntetendő fel..."²⁵ A hajdani piarista papnövendéket az eset mélyen megrázta. "A mennyire én... általában a párba elkerülését egyesek részéről a lehetőségek körébe so

24. Elek Gusztáv nyírvidéki földbirtokos, honvédezredes és Reviczky Szevér

25. Virághalmi F.: Levelezés p.318.

(Clair V.: Párba-codex p.47., Kacziány G.: Párbaok pp.60-67.)

rozom, úgy annak mindenkori megakadályozhatásáról erős kétségeket látok felmerülni. Míg a becsületrőli tévfogalmakat a szenvedély salakos heve szítja, míg a megsértett bizonyos sérelmekért a társadalmi intézményekben nem kereshet s nem talál elégtételt, míg a közvélemény legnagyobb része a gyávaság bélyegét sűti arra, ki a véres, leggyakrabban semmis alapon nyugvó megtorlásnak - fegyveresen nem néz szemébe; addig e középkori sötét, véres kísértetnek, mely már annyi szülő, rokon s barát szívét brítá gyászba - alig lehetend nyakát szegni."²⁶ Reviczky Szevér halála után az "Anyagi Érdekeink" előzőleg szép reménnyel kecsegtető előfizetési felhívására az érdeklődés jelentősen visszaesett, így a lap csak több havi késéssel "Magyarország Anyagi Érdekei" címmel jelent meg. Virághalmi nem csatlakozott a vállalatához, mivel új, biztos ajánlatot kapott a Pesti Lloydtól²⁷, mely társulat az 1863. évi rendkívül gyenge termés miatt ínségbe került országban mozgalmat indított egy központi magyar földművelési és iparegyesület megalakítására. A nagyszabású terv - melynek kivitelezői Eötvös Józseffel és Csengery Antallal karonfogva Kochmeister Frigyes²⁸ és Vécsey

26. Virághalmi F.: Levelezés p.325.

27. A Pester Lloyd Gesellschaft 1853-ban alakult abból a célból, hogy Pesten Magyarország kereskedelmi központját kiépítse. Az első alapszabályok szerint feladata "a kereskedelem és ipar fejlődésének, élnkülésének és terjedésének előbbrevitele, azoknak és a termelés kölcsönhatásának a lehetőség szerint irányítása, föllendülésének közvetlen vagy közvetett előmozdítása." (Falk M.: Pesti Lloyd p.3.)

28. Kochmeister Frigyes, báró, nagykereskedő, főrendiházi tag (Magyar Életrajzi Lexikon I. p.944.)

Sándor²⁹ voltak - valójában Kern Jakab szellemi öröksége volt.

"E férfi a kereskedelmi, ipar s nemzetgazdasági körökben ernyedetlen kitartása - találékony s teremtmény elméje, nemes szíve s emberbaráti érzelmeiért általán tisztelt és becsült... volt. E férfiú nem egyedül a jelennek élt és alkotott, tervei, melyek nem csupán képzelőtehetségében születtek meg, hanem melyek létesítéséhez anyagi s szellemi erejével rögtön hozzá is fogott, egy távolabb jövőbe is kihatottak. Hogy egyebet ne említsek, e férfiú volt az, ki létrehozta izraelita hitsorsosi között a földművelő társulatot - hogy saját szavaiként - a zsidó munkaverejtéke is termékenyítse azon földet, melyen bölcsője ringott s mely egykor anyai nyugalmas keblébe fogadandja. E nembeli fáradozásának eredménye, hogy hitsorsosi életre való fiai már is távol pusztákon szántják, művelik a haza földjét, a helyett, hogy kóborolva házaljanak."³⁰ Virághalmi - ki Ferdinánd testvéreként vallotta, hogy "az igaz hazafiak... óhajtsák azt, hogy a nemzet vagyona oly férfiak kezei között legyen, melyek áldást hintenek a szegények közé, letörlik a keserűség könyűit, s a hit vigaszával egyetemben anyagi segílyt is visznek a szűkölködés és nyomor gunyhóiba"³¹ - őszintén csodálta Kern Jakabot. "E férfiú volt, kit gyakorta lát-

29. Vécsey (Weiss) Sándor kereskedő (Századunk névváltoztatásai p.245.; Deutsch A.: Pesti Lloyd)

1865 decemberében a Pesten tartózkodó Ferenc József udvari ebédjein Magyarországon először a kereskedelem képviselőiként Kochmeister és Vécsey is részt vehetett. (Deutsch A.: Pesti Lloyd pp.95-96.)

30. Virághalmi F.: Levelezés p.338.

31. Ld. p. , megj.

tunk viharos téli időkben - aláírási ívvel hóna alatt, kopogtatni a gazdagok ajtaján, hogy az éhező, öltözetlen nyomor számára kenyeret, ruhát s fűtőszert kolduljon; pedig sokszor kelle e ritka emberbarátnak kemény elutasítást tapasztalni, sokszor nagy ékes szólással s reá beszéléssel megnyitni a kemény szíveket; de erélye nagyobb volt, semhogy mindent ne túrt volna, s jutalmul mitsem várt egyebet, mint egy-egy könny letörülhetésének boldogságát. Elhunyt egy - a maga nemében pótolhatatlan-úrt hagyott hátra. Nagy szívek, nemes lelkek, nem igen sűrűen teremnek a mai világban... Temetésén roppant néptömeg jelent meg; tisztelőin kívül ott voltak azok is, kik nem barátai annak, mi fényes világával annál sötétebbé teszi önzésük nyomorú foltjait; de ott voltak, mert a világnak port kell a szemébe hinteni, mert a báránybőr koronkint előnyös és divatos viselet a farkasnak is..."³² Munkatársai-val³³ Kern, a Lloyd-társulat igazgatójaként bankokat alapított, megkísérelte a vasúti hálózat kibővítését, kezdeményezte áruraktárak építtetését, sőt iparvállalatok, részvénytársaságok létesítését is³⁴. Mindehhez az anyagi háttérrel az általuk felállított és kezdetben támogatott áru- és értéktőzsde, a kellő nyilvánosságot pedig az 1854-ben alapított "Pester Lloyd" napilap biztosított.

ta. Zuverlässig werden demnach sämtliche merkantilen, industriellen und landwirthschaftlichen Interessen Ungarns vom „Pester Lloyd“ ausführlich besprochen. Die Stellung der Gesellschaft, deren Namen das Blatt trägt, ermöglicht es, aus allen wichtigeren Handelsplätzen des Landes und ganz insbesondere vom hiesigen Orte, den strengsten Anforderungen des Kaufmanns entsprechende Geschäftsberichte, mit den nöthigen Daten über Zu- und Abfahren, Käufe und Verkäufe u. s. w. der Landesprodukte zu liefern. Die Herbeischaffung der Materialien wird von den bestun-

32. Virághalmi F.: Levelezés p.338.

33. Appiano József, dr. Bellaágh József, Dumtsa Ignác, Frankel Gábor, Grósz Károly, Jálics A. Ferenc, Oszwald Antal, Perger Ignác, báró Podmaniczky László, Pscherer Miklós, Ulmann Károly, Wahrmann Mór, Weizskircher Károly...

34. Deutsch A.: Pesti Lloyd pp.42-108.

terrichteten Geschäftshäusern auf den verschiedenen Plätzen besorgt. — Mit der Redaktion derselben wurde eine sehr geschäftskundige Feder betraut. — Ueberdies bietet der „Pester Lloyd“ seinen pl. t. Lesern **sämmtliche k. k. Regierungserlasse**, Beleuchtungen der wichtigeren von den hiesigen und anderen k. k. Handels- und Gewerbeämtern in Verhandlung genommenen Fragen, Mittheilungen und Kritiken der interessantesten literarischen Erscheinungen des In- und Auslandes auf dem Gebiete der National-Oekonomie; ferner **Kour- und Handelsberichte** aus Wien, — **alle in der Pest-Osner Zeitung enthaltenen amtlichen Anzeigen**, als: Lizitationen, Amortisationen, Konkurse, Konvokationen etc. im Auszuge, je wöchentlich ein vollständiges Verzeichniß der beim hiesigen k. k. Wechselgerichte neu protokollierten Firmen, Tagesneuigkeiten von Pest-Ofen und Wien, schließlich die genaue Liste der angekommenen Fremden.

Dem **politischen Theile** dieses Blattes wird die Redaktion alle den Zeitumständen entsprechende Aufmerksamkeit zuwenden, und sind namentlich bereits die nöthigen Einleitungen getroffen, damit die wichtigeren telegraphischen Depeschen und ebenso briefliche Mittheilungen „von der türkischen Grenze“ ihr auf direktem Wege zukommen, so daß der ungarische Leser von den bedeutenderen Ereignissen auf dem politischen Schauplatze durch den „Pester Lloyd“ um 12—24 Stunden früher Kunde erhält, als durch die Wiener Blätter. — Zahlreiche Korrespondenzen werden außerdem die hierauf bezüglichen Ansprüche der pl. t. Leser zu befriedigen suchen.

Im **Genilleton** werden populäre und gleichzeitig unterhaltende Darstellungen verschiedener Natur- und Kunstprodukte, die dem Gedeihen der Volkswirtschaft dienen, — Besprechungen der hierortigen Kunstleistungen auf der Bühne im Atelier und im Musiksaale, — Lesefrüchte der heimischen Literatur, statistische und geschichtliche Schilderungen der bedeutenderen ungarischen Städte, zeitweilig auch gelungene Darstellungen einzelner Geschichtsepochen unserer Vergangenheit einander abwechseln.

Inserate werden mit Rücksicht auf eine möglichst allgemeine Benützung des Journals zu diesem Zwecke ungewöhnlich billig, und zwar die erste Insertion mit 3 kr., die folgenden Insertionen mit 2 kr. für die 5-spaltige Petitzeile berechnet. Die Aufnahme der Inserate geschieht im Expeditions-Bureau, im 2. Stocke der Lloyd-Lokalitäten.

Der „Pester Lloyd“ erscheint täglich, mit Ausnahme der Montage, in Groß-Folio-Format.³⁵

A magyar társadalom termelő köreinek érdekét képviselő, szabadelvű eszmeiséget terjesztő s a német nyelvterület számára a magyar államiságot, kultúrát közvetítő Pester Lloyd szellemével Virágalmi azonosult. Újdonságok iránt fogékony kalandvágó lelke bámulattal hódolt a technika vívmányai előtt. "Ha egy pillanatot vetünk városunk al-dunapartjára, lehetetlen, hogy a legnagyobb mértékben fel ne költse figyelmünket a gépek zuhogása s ama zajgó munkás tömeg, melyek a minden tekintetben nagyszerű mű, az alsó rakpart körül bámulatos gyors sikerrel működnek. Midőn a tavasszal... 8-10 embererővel csigás kötelek segítségével hajtott sulyok működését szemléltük, önkénytelenül azon eredményt vontuk, miként az őszig alig lesz egyéb kész a külkarózatnál. De egyszerre Új-Pesten ed-

35. Pester Lloyd 1854/1 p.4.

dig nem látott gőzszerkezet kezdé felváltani az embererőt, s a pilóták meglepő gyorsasággal sorakoztak. Augusztus hóban, midőn a Duna leapadt, éjjel-nappal felváltva 36 kőfaragó, 50 kőműves, 13 ács és 460 napszámos dolgozott. Az idénre szánt karózási munkálatok 175 ölnyi hosszúságban bevégezvék, a közök is vízhatlanul ki levén töltve. A belső bélésfal alapja 100 ölön fölül hosszúságban le van rakva. Megemlítést érdemel... ama 200 öl hosszúságú felfogó-csatorna, mely a part hosszában s ezzel egyenközüleg készül s melynek célja azon hét csatorna felfogása, melyek eddig ugyanannyi ponton önték undok tartalmakat a Dunába, a nagy csatorna most mindezt egyesítve jóval a Redout-épületen alul ömlesztendi a folyamba. A vízépítészet e művel ismét fényesen bizonyítja haladását, a mennyiben a hatalmas folyamat szilárd partok közé szorítva, a város területét sok ezer öllel nagyobbítja... Szépészet tekintetében városunk csak nyerhet, ha a mostani monotón s minden styl nélküli házsor helyett az újabb kor ízlése s fényűzésével emelt paloták mosolyganak a Duna tükrebe, e mellett a Redouttól a Lloydépületig³⁶ tágas, szép utca nyeretik, mely annak idején aligha magához nem csábítandja a vácziucza mostani sétálóit. - A Pest-losonczi pálya indóháza is - a kőbányai vonal szomszédságában - csaknem egészen felépült, s ama elhagyott vidéket csaknem felismerhetetlenül varázsolta át. Hol a vasút a délkeleti pályát mintegy 1200 ölnyire az indóháztól keresztezi, ez utóbbi felett gyönyörű vasrácshíd van feszítve, mely alatt a délkeleti pálya vonalai kényelmesen elroboghatnak."³⁷ A Pester Lloyd napi-

36. "Nekem a szerény Lloyd-ház a maga kivilágított üveges erkélyével, mely ma csak hamupipőke a körülötte égne emelkedő paloták közt, tündérkastélynak tetszett." /1863-ban/ (Rákosi J.: Emlékezések I. p.111)

37. Virághalmi F.: Levelezés. p.369.

lap másik érdeme, hogy a Lloyd-Gesellschafttal kapcsolatban álló külföldi sajtóban nemcsak a kereskedelmi, politikai, hanem a kulturális rovatok állandó témafigyelését is végezte, így ismertetéseivel, novella- és regényfordításaiival, cáfolataival kedvezően alakíthatta az Európában kialakult magyarságképet. Színvonalas, főleg zsidó értelmiségi fiatalokból álló csapatához Virághalmi örömmel csatlakozott. Feladatát missziónak tekintette, hiszen ő "ezért" harcolt 48-ban: egy gazdaságilag és politikailag független, szabadon gondolkodó, felvilágosult, erős, önálló európai Magyarorszáért. Akarata ezen a ponton találkozott az emancipációért küzdő³⁸, zsidó vallásától már elszakadt "hontalan" feltörekvő értelmiségével, kiknek mára névtelenné váló, háttérben mozgó több kis csoportja "oly eszközökkel törekszik elérni ezt a célt, amelyekkel sem az egyház, sem az állam nem rendelkezik... Kiválasztott férfiak..., kik... jelképes formák alkalmazásával az emberiség jobb jövőjéért dolgoznak, amennyiben arra törekednek, hogy önmagukat és másokat erkölcsileg megnemesítve, ez által megteremthessék az általános emberszövetséget, melyet önmaguk között kicsiben már megalkottak."³⁹ Virághalmi része lett egy közösségnek⁴⁰, hol valóban átélhette azt, hogy "a gondolkodás, a tudomány is főleg az igazság feltalálásának élménye, az ismeret birtoklásának győ

38. V.ö. p. , megj.

39. Szabadkőműves kézikönyv p.4.

40. "Gemeinsinn bedeutet in der Ethik Sinn für das Gemeinschaftswesen, an das der einzelne sich uneigennützig hinzugeben hat. Der Gemeinsinn ist die seelische Grundlage des über das Du hinausreichenden Altruismus und unerlässliche charaktermäßige Voraussetzung zur Erfül-

nyőre révén vonz, nem pedig a gépies szillogizmusok, a logika fogaskerekei, a teória építése által. Minél mélyebb összefüggések tárulnak fel előttünk, minél távolabbfekvő valóságokba kapcsolódhatunk, minél élesebben láthatjuk meg az egységet a különbözőségeken, annál kielégítőbb tudásunk, annál boldogítóbb élményt⁴¹ jelent a kutatóra nézve."⁴² Az irodalom és a művészetek iránti fogékonysága, szeretete és a Pester Lloyd határtalan európai lehetőségei Virághalmit más dimenzióba röpítették; egy új, a kor embere

lung der obersten sittlichen Forderungen der Freimauerei durch den Logenbruder, mit denen die strengste, plichtgemäße Befolgung der vaterländischen Gesetze verknüpft wird." (Lennhoff-Posner: Freimaurerlexikon p.585.) Virághalmit kerestem mind a Jánosrendi szk Névjegyzékben, mind a Kizárt szk Névjegyzékben, de nem találtam. Ez viszont nem jelent semmit, hiszen - éppen a titkosság miatt - ezek a jegyzékek nem az összes tagot tüntetik fel, hanem csak bizonyos fokozatok fölöttiekét - és alattiakét.

41. "Proust írja Wagnerrel kapcsolatban: "Bármilyen nagy legyen a költő szomorúsága, megvigasztalódik, túlszárnyalja azt (vagyis szerencsétlenségre egy kicsit lerombolja) a fabrikáló vidámsága". És Julien Green, csodálva a Mesterdalnokok nyitányát: "Ez a zseni, csodálatos biztonságérzetével, csaknem ezt mondtam, szemtelenségével. Minthogy Wagner meghitt barátja vagyok, e megjegyzések igazsága segít abban, hogy megtisztítsam a teremtésről alkotott eszmémet." Isten "szomorúsága", amelynek jele Jézusé a Getszemáni kertben, nem olyan természetű, hogy valami fabrikáló-vidámság megvigasztalhatná vagy túlszárnyalhatná... Nem fabrikálhat az ember úgy, hogy ne tetszelegne magában. Mivel Isten nem fabrikálja az emberi szabadságot, azért sebezheti meg szívét ez az emberi szabadság... Wagner, a hatalmas zseni sebezhetetlen, annak tudja magát és az akar lenni: innen "szemtelensége". Ezzel hátat fordít Istennek." (F. Varillon: Isten p.107.)

42. Szabadkőműves lélektan pp.2-3.

számára felfoghatatlan, névtelensége⁴³ miatt felelősségre nem vonható, a világot manipulálni képes régióba, melynek aggasztó jelei ekkor kezdtek mutatkozni hazánkban.⁴⁴ A sajtó ízlést formáló, sőt diktáló ereje megtette hatását, s fordítások révén a német olvasóközönség legolvasottabb külföldi írójává⁴⁵ azt a Jókait tette, ki előzőleg így panaszkodott: "a... congressus megnyitó gyűlésére én is ~~komparealtam~~, magyar vitéznek maszkírozva; hogy többen legyünk a kik kétezzer okos ember között a szyttya ősembert képviseljük, a ki még nem félt a bacillustól... Egynéhány celebritással mingyárt meg is próbáltam ismerettséget kötni kölcsönös bemutatkozás alap

43. Virághalmi műfordításai valamint a külföldön megjelenő kortárs magyar irodalmat ismertető tanulmányai név nélkül jelentek meg.

44. 1867-től, miután a Pestr Lloyd szerkesztését Falk Miksa vette át, a kormány a miniszterelnökségi sajtóosztály útján közvetlenül befolyásolhatta a lapot. A Pressbureau-nál születtek a külpolitikai lépéseket előkészítő Lloyd- és Napló-cikkek, valamint a dementik (cáfolatok) - így a külföldi sajtó még inkább figyelemmel kísérte a Lloydot s a társaság haszna még nagyobb lett: 1871-ben 80 ezer forint. (Ez e gyedülállónan magas volt.) A korábbi szerkesztőség (melynek vezetője akkor Rothfeld Samu volt) a kiadóhivatallal együtt - mivel az új tendenciával nem értett egyet - kilépett a társulat kötelékéből és "Ungarischer Lloyd" néven önálló lapot alapított. 1867 után Virághalmi is itt publikált. (Bővebben Deutsch A.: Pesti Lloyd pp.189-226.; Sajtótörténet /mutató/)

A korabeli sajtó manipuláló veszélyeire hívja fel a figyelmet 1873-ban Lubrich Á.: Sajtó.

45. Jókai Mór regényeiből az első világháborúig kb. 1 millió példányt adtak el német fordításban, mintegy 300 kiadásban. (Ld. Helle F.: Kapcsolatok /mutató/)

ján... Az idegen tudós elnézett a fejem fölött, látszott a képén, hogy soha sem hallotta nevemet. A másik azt mondta "áh! áh!". Nagyon örült rajta, hogy egy ilyen híres vitézzel kezet szoríthat."⁴⁶

Ennek az általános európai szemléletnek hatására a Pester Lloyd számos akkor neves író⁴⁷ bízott meg⁴⁸ Jókai műveinek németre fordításával. Virághalmi keze alól feltehetően⁴⁹ a következő munkák jelentek meg a Pester Lloyd s különböző német napilapok hasábjain - álnéven⁵⁰:

46. Jókai M.: Nevem f.l.

47. Ludwig Wechsler, Glatz Ede, Kertbeny Károly, Bródy Zsigmond, Virághalmi Ferenc... (Ld. Demeter T.: Bibliographia 4.)

(A lap nevesebb munkatársainak névsorát ld. Deutsch A.: Pesti Lloyd pp.220-225.)

48. A megbízások alapján 1882 július 8-án Veigelsberg Leó (Ignotus édesapja) a Pester Lloyd nevében bizonyítványt adott ki Virághalmi Ferenc írói és fordítói tevékenységéről. (Lám F.: Virághalmi p.13.), A bizonyítvány sajnos elveszett.

49. Mindegyik Virághalmiról szóló irodalom, lexikon-szócikk csak annyit említ, hogy több Jókai regényt lefordított németre. Művet senki nem ír. Mivel igen nehéz egy, ugyan jó stílusú, de mégis középszerű műfordító - kinek egyetlen német fordítását sem ismerjük biztosan - stílusára pusztán magyar regényeiből következtetni, így kutatásomat nem stilisztikai, hanem életrajzi adatokból kikövetkeztetve végeztem

50. Demeter Tibor Bibliographia-jában 106 ismeretlen német Jókai fordítást számoltam össze. A kört a megjelenési hellyel és évvel tovább szűkítve egy álnévre figyeltem fel: "Ein Landsmann und Jugendfreund des Verfassers". Gulyás Kertbenynek tulajdonítja az álnévet, de ő is kérdőjellel, Demeter viszont megoldatlannak véli a kérdést. A Landsmann és a Jugendfreund mindenképpen életrajzi elemeket tükröz, így nem tartom valószínűnek, hogy Kertbeny (Benkert) lenne. Jókai ugyanis 1825-ben, Virághalmi pedig 1826-ban született Komáromban. Mind-

ketten igen fiatalon kerültek el onnan, majd évek múlva ugyanabban az évben kerültek vissza, s Jókai betegsége miatt - ugyan másik gimnáziumban- de évfolyamtársak voltak. Kecskeméten egy évig együtt voltak, majd mindketten harcoltak a szabadságharcban, s bujdokoltak. Később Jókai mutatta be az olvasóközönségnek Virághalmit, ki rendszeresen publikált Jókai lapjában, az Üstökösben. Politikai gyűléseken nyilvánosan együtt szerepeltek... A "Landsmann" szó pedig nemcsak azonos tájegységről való származást, hanem közös sorsot is jelent.

Tovább vizsgálva észrevettem, hogy "Az aranyember" fordításban először a Pester Lloydban jelent meg név nélkül, majd ugyanez a fordítás "Ein Landsmann und Jugendfreund des Verfassers" álnéven Berlinben, Otto Janke kiadásában. Ugyanazzal a címmel, de Kertbeny neve alatt került egy év múlva más fordításban a lipcsei Philip Reclamnál kiadásra ez a regény. Ez téveszthette meg Gulyást, az azonos cím - de ugyanakkor éppen ez a mű szolgál bizonyítékkul arra, hogy nem Kertbeny a

"Landsmann". Hasonló címazonosság fordult elő a "Szerelem bolondjai"-nál. Jókai 1870 február 9-én Kertbenynek írott levelében (OSZK Kézirattár) így panaszodik: regényeimnek "nagy része megjelent németben is, kitűnő rossz fordításokban, kivéve a két utóbbit "Die Narren der Liebe" und "Die Söhne des Steinherzigen", miket Glatz fordított igen jól." Elképzelhető, hogy a jól sikerült fordítás címét vette át a két másik fordító: "Landsmann" és A. Holst, kiknek munkái Berlinben kerültek kiadásra. Ha viszont esetleg Glatz a korábbi jól sikerült, neve alatt megjelent fordítást dolgozta volna át a "Berliner Tageblatt" részére, miért tette volna ezt olyan álnéven, mely sokkal kevésbé illik rá, mint Virághalmira?

Bibliográfiámat további olyan művekkel egészítettem ki, melyek név nélkül jelentek meg a kérdéses időszakban akár a Pester Lloydban, akár olyan német lapokban, melyeknek kapcsolata volt a társasággal. Az is elképzelhető, hogy a 60-as években Virághalmit több regény lefordításával bízták meg, melyeket csak később, a folytatásos megjelentetés miatt csak évek múlva tudtak közölni. A Pester Lloyd iratai is megsemmisültek, így csak találgatni tudunk.

- Achtzehn humoristische Erzählungen
(Mit Portrait und Biographii übersetzt von e. Landsmann und Jugendfreund des Dichters)
Bremen, 1872. Kühnemann and Co. 8° 2 Bde.
- Kunterbunt (Tarkabarka - válogatott írások)
(Übersetzt von einer Landsmann und Jugendfreund des Dichters)
Dresden, 1875. Baensch Verlag 8° 3 Bde.
- Der Roman des künftigen Jahrhunderts (A jövő század regénye)
(Übersetzer nicht angegeben)
Budapest, 1873. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Der Mann mit dem steinernen Herzen (A kőszívű ember fiai)
(Übersetzer nicht angegeben)
Pest, 1869. Pester Tagblatt. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Pest, 1869. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Der Goldmensch (Az aranyember)
(Übersetzer nicht angegeben)
Budapest, 1873. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, übersetzt von e. Landsmann und Jugendfreund des Verf.
Berlin, 1873. Verlag Otto Janke. 8° 5 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1875. Verlag Otto Janke (2. Aufl.) 8° 5 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1880. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 8° 399 S.
- Dasselbe, Berlin 1882. Verlag Otto Janke (4. Aufl.) 8°
- Dasselbe, Berlin 1890. Verlag Otto Janke (5. Aufl.) 8°
- Die Komödianten des Lebens (Az élet komédiásai)
(Übersetzer nicht angegeben)
Budapest, 1875. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.

- Bis zum Nordpol (Egész az északi pólusig)
(Übersetzer unbekannt)
Budapest, 1875. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Eppur si mouve (És mégis mozog a Föld)
(Übersetzer unbekannt)
Budapest, 1871. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Tollhaeuslerwirtschaft (Felfordult világ)
(Übersetzt von e. Landsmann und Jugendfreund des Verfassers.)
Budapest, 1873. Magazin des Auslandes. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Berlin 1873. Verlag Otto Janke 8° 2 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1876. Verlag Otto Janke (2. Aufl.) 8°
- Dasselbe, Berlin 1876. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 8° 196 S.
- Gebrochene Farben (Mire megvénülünk)
(Übersetzer nicht angegeben)
Blaetter für Unterhaltung, 1872. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, übersetzt von e. Landsmann und Jugendfreund des Verf.
Dresden, 1874. Baensch 8° 4 Bde.
- Dasselbe, Leipzig, 1874. Sonnenfels Verlag.
- Die armen Reichen (Szegény gazdagok)
(Ohne Angabe des Übersetzers)
Berlin, 1872. Berliner Roman-Zeitung. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, übersetzt von e. Landsmann und Jugendfreund des Verf.
Berlin, 1873. Verlag Otto Janke 8° 3 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1876. Verlag Otto Janke (2. Aufl.) 286 S.
- Dasselbe, Berlin 1879. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 286 S.
- Dasselbe, Berlin 1884. Verlag Otto Janke (4. Aufl.) 287 S.

- Die Narren der Liebe (Szerelem bolondjai)
Pest, 1868. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
(Übersetzer unbekannt)
- Dasselbe, Pest, 1869. Pester Buchdruckerei 8° 3 Bde.
(Ohne Angabe des Übersetzers.)
- Dasselbe, ohne Angabe des Übersetzers.
Berlin, 1874. Berliner Tageblatt. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, übersetzt von e. Landsmann und Jugendfreund des Verf.
Berlin, 1874, Verlag Otto Janke 8° 3 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1881. Verlag Otto Janke 8° 320 S. (2. Aufl.)
- Dasselbe, Berlin, 1884. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 8° 352 S.
- Dasselbe, Berlin, 1891. Verlag Otto Janke (4. Aufl.) 8° 292 S.

Virághalmi pesti évei alatt magánéletében nagy változás történt - "midőn... kaczer villámú szemek szórták öldöklő nyilait a lágyra hangolt, óvatlan férfi keble felé"⁵¹. Ubrankovics Konstantina "a nők jelesbjei közé tartozott... Szerelme nem földi boldogságot hajhászó önzés szülte vágy volt; hanem hivatás. Az ő szíve is, mint minden nőé, hivatva volt a szerelemre. E hivatása szívéhez nőtt s azzal egygyé lőn, hogy általa boldogítsa azt, kit a végzet csalhatlan ujjával kimutatott földi pályája társaul."⁵²

51. Virághalmi F.: Levelezés p.362

52. Virághalmi F.: Törökvilág II. pp.56-57.

A művészetek iránt fogékony Konstantina a csekély földtulajdonnal is bíró, a veresegyházi⁵³ húsvágószéket bérlő református Ubrankovics Dánielnek és a szatmár megyei Melegh Dániel esperes-lelkész⁵⁴ hugának, Zsuzsannának volt legidősebb leánya. Virághalmi - a kor illendő szokásának megfelelően - kérésével az atyához fordult:

"Tisztelt uram!

A szíves fogadtatás, melyben... házánál mindenkor részesülni szerencsés voltam, valamint az Ön jó indulatának reám nézve megtisztelő nyilatkozatai, s a benső tisztelet és vonzalom, melyet én Ön bájos leánya Konstantina kisasszony iránt érzek, bátorítanak ezen sorok írására s egyszersmind azon reményre, hogy azok rosszul magyaráztatni nem fognak. Minden leplezés nélkül bátor vagyok tehát nyilvánítani tiszteletteljes kérésemet szeretetreméltó leánya kezéért, mert az életben egyedül az ő bírása boldogíthat engemet. Körülményeim olyanok, hogy ha nem is fényes, de tisztességes nyugodt sorsot merek ígérni szívem imádottjának. Egyszersmind kérem, hogy kedves leányát mellékelt levelemmel nyílt szándékomról értesíteni szíveskedjék.

Mély tisztelettel:

Virághalmi⁵⁵

53. A pest megyei Veresegyház község Vác és Gödöllő között található.

Ld. B. Virághalmy L.: Veresegyház

54. Szinnyei J.: Írók VIII. pp. 1041-1042.

Melegh Dániel (1804-1874) a magyar protestáns egyház anyagához gyűjtött anyagokat. Fia Melegh Gyula, ev. ref. főgimnáziumi tanár, a jénai egyetemen tanult bölcseletet és történelmet, de jogbölcselettel és alkotmánytörténettel is foglalkozott.

55. Díszes Társalkodó pp. 388-389.

"Szeretve tisztelt kisasszony!

Önnek bájai s nemes szívtulajdonai egyaránt megindították szívemet, s ha nem csalódom, ön sem viseltetik irántam közönyösen. Ez okok bátorítanak, hogy önnek kezemet és szívemet felajánljam, azon kijelentéssel, hogy csak ön által leszek boldog. Édes atyjának, kinek kezéből e sorokat veszi, szintén előadtam kérésemet. Várva várom becses válaszukat, mert önök sorsom felett fognak határozni. Engedje addig is hinnem, hogy hű szívem szerelme hasonló vonzalommal viszonzottatik.

Örökre híve

Virághalmi⁵⁶

A válasz nem késett.

"Kedves uram öcsém!

Megtiszteltetve érezzük magunkat egy oly szép törekvésű férfiú házassági ajánlata által, mint aminőnek önt ismerni szerencsém van. Leányom az ön szép tulajdonainak becsüléséből származott bizalommal kész önnel az élet örömeit és gondjait elviselni. Jöjjön ön személyesen, hogy igen szavát fogadhassa. Mindenkor szívesen látja:

Ubrankovics Dániel⁵⁷

Míg Konstantina édesanyjával és hugaival kelengyéjét⁵⁸ rendezgette, a kánonjogban képzett Virághalmi - XVI. Gergely pápa "Quas vestro" brévéje⁵⁹ értelmében - tovább levelezett. Mivel az Ubrankovics család reverzálist nem adott⁶⁰, ezért el kellett intéznie,

56. I.m. p.389.

57. I.m. p.390.

58. Ld. F.Dózsa K.: Kelengye pp.100-103. (Tehetős középosztálybelieknél)

59. Részletesen: Csáky A.: Vegyes házasságokról pp.77-97.; Kováts Gy.: Házasságkötés pp.91-126.

60. Vagyis nem biztosította a születendő gyermekek r. kat. vallásban való neveltetését.

hogy a háromszori hirdetés után "valami tisztességes helyen"⁶¹, de nem a templomban passiva assistencia mellett"⁶² kelhessenek egybe⁶³. Ez meg is történt Pesten, 1864 április 10-én.⁶⁴ A baráti kör meleg szívvel gratulált: "☐ * D ^ - + = Δ . . ☼ ♂ ☐ + ♂ * ♀"⁶⁵ Virághalmi boldogan fogadta a köszöntéseket, s biztos volt benne, hogy jól választott. Szerinte "nem szükséges, hogy a hölgy valami kitűnő bölcsészeti műveltséggel bírjon, elég, ha saját lelkébe tud belepillantani, elég, ha ismeri női hivatását, s ezen ismeretek megszerzéséhez nem kell egész bölcsészeti tanfolyamot végezni,

61. "Pesten három olyan vegyes házasságot kötöttek, melynél a prot. fél nem adott reverzálist, s így az áldás megtagadtatott... A harmadik Wohldran János terézvárosi plébános. Ez... elvégezte ugyan a szertartásokat, de nem a templomban, hanem a sekrestyében." Gáspár P.: Vegyesházasságjog f.33.

62. Csáky A.: Vegyes házasságokról p.85.

63. Virághalmi esküvője tehát hasonló volt Kossuth Lajos és Meszlényi Teréz egybekelésével: "Ez alkalommal Fleitinger prépost, a belvárosi plébános, a vőlegény kérelmének ellenére, megtagadta mind a templombeli, mindpediglen a menyasszony házában való esketést. Estvéli 7 órakor a nászsereg az említett prépost parochialis házához hajtatott, ahol a prépost úr, káplánjaitól környezetten egy oldalszobában levő terített asztal elé állt. Erre a nősző pár a prépost úr előtt vőn állást. A prépost pedig áldás, imádság, sőt keresztvetés nélkül, ünnepélytelen, egykedvű hanyagsággal jelentette ki a nászsereg előtt, hogy a kihirdetés megtörtént, házassági akadályról nincsen tudomása; majd pedig - rövid esketés után - hogy az előtte történt házasság valóságosnak s mind a házasság, mind pedig a netán születendő magzatok törvényesnek tekintendők." (Gáspár P.: Vegyesházasságjog f.38.)

64. Nádasdy L.: Virághalmi p.170.

65. Nagy Endre (a Győri Közlöny szerkesztője) és Peregi Etelka esküvője alkalmából írott köszöntő bevezető sorai (Győri Közlöny 1862/34 p.134.)

A kör nagyon kedvelte a különböző titkosírásokat. Ezt érdekes egybevetni A. Engel: Freimaurerische Geheimschrift.

fől lehet találni azokat egyes művekben, melyeknek becse nem áll a tudós, homályos szavakban s zavart kifejezésekben."⁶⁶ "A nőnek, mint a férfinak, éppen úgy van egy bizonyos kötelességköre, mit ha betölt, csak akkor tarthat jogot az élet magasabb élvezeteire, s hogy e kört betöltse, oda szellemi és gyakorlati képzettség, a társasélet követelményeinek s a házi kör igazgatásának ismerete egyaránt szükséges. Az anyagot a szellemtől egészen elkülönözní lehetetlen, s aki erre ügyekszik, az szétszakítja mintegy önmagát, s elveszti a talizmánt, mely megmenthetné számára a boldogságot, mit az élet adni képes. Bölcs az, ki úgy veszi a világot, amint van, s míg természetes törvényeinek meghajol, szellemének szabadságot szerez; s bohó, ki mindig a világ anyagisága felett panaszkodva, azon változtatni akar, s talán csak jobban elősegíti. Ez áll általában, s annál inkább a nőknél, kiknek egyik legszebb rendeltetésök az, hogy a külvilágtól távol, egy kisebb, boldogabb kört teremtsenek, s itt a szellem zománczával vonják be az anyagi élet követelményeit, s ezekkel gyámolítsák a lankadó szellemet - azaz, hogy a szellemi műveltség háziassággal, a háztartás és házi-kör igényeinek megfelelő ismeretek- és munkássággal járjon... Az a nő, ki nem érzi magában, hogy e kötelmeknek meg fog felelhetni, inkább ne menjen férjhez soha, mert boldogságot nem fog teremteni. Az ily nő örökké vétkezni fog családjá s a társadalom ellen. Szép az, ki ragyogni tud szellemével a társaságok fénykörében, ki varázsló beszédével, tartalomdús szavaival figyelemre méltán tarthat igényt, de, aki csak ezen oldalról művelt, hasonló az aranynyal

66. Győri Közlöny 1861/77 p.305

megfuttatott érczhez, melynek nincs valódi belbecse, s az oly háztartás, mely csak a cselédség belátására, kényére van bízva, olyan, mint a viharos tengerre kiteszített hajó, melynek nem lévén kormányosa - nagyon gyakran ütközik sziklába."⁶⁷ Virághalmi Ferencné⁶⁸ jó kormányos lett. Lakásuk, mely "kedvelt találkozóhelye volt a fiatalabb íróknak"⁶⁹, "nagy volt, tágas, magas szobák, sűrű sorabakkal, s valahogy mégis úgy él emlékemben, mintha homályos lett volna... Öt szoba⁷⁰ sorakozott itt, lóugrásban, három utcai és két udvari."⁷¹ "Az udvar téglalakú volt s rendkívüli kiterjedésű. Közepén nagyméretű poroló állott, mint valamilyen többszemélyes akasztófa s egy kerek kút... A vízvezetékét akkor még nem ismerték a városban... A lépcsőházból lakószoba méretű előszobába nyílt az ajtó, tükrös szekrény állott itt, a falon hímezett kefetartó lógott és szarvasagancs, s ez a szoba borzongatóan hideg volt télen..., s a vendégek bundái jegesre fagytak a fogason. Tulajdonképpen ez lett volna a "főbejárat" a lépcsőházból, de itt csak a megbecsült vendégeknek nyitottak ajtót. A cselédek, a családtagok, a szülők is a folyosóról jártak be a lakásba, a konyha mellett

67. I.m. 1865/72 p.375.

68. A -né, illetve a -nő képző használatát a magas, mély és vegyes hangrend határozta meg.

69. Nádasdy L.: Virághalmi p.170.

70. A középpolgárság két rétegét lakásuk szobáinak száma különítette el. A három-négy szobás lakás állt: nappaliból, ebédlőből, gyerekszobából és hálósobából - valamint ehhez tartozott még az előszoba, a kamra, a konyha és a középpolgársághoz tartozás kritériuma, a külön cselédszoba. Az öt-hat szobás tehetősebb középpolgároknál már a külön dolgozószoba is megjelent.

71. Márai S.: Polgár pp.29-30.

nyílt egy kis üveges ajtó, csengőt sem szereltek ide, kopogtatni kellett a konyhaablakon. A család barátai is erre jártak be a lakásba. A "főbejáratot", az előszobát az agancsokkal, kétszer-háromszor használtuk csak az esztendőben."⁷² A folyosói "bejárattól balra nyílik a kamra, több tucat üres borosüveggel s befőttökkel a polcokon... A főajtó az ebédlőbe vezet. Ha megállunk az ebédlő ajtajában s egy pillantást vetünk jobbra, a hálósobát látjuk, magas, vörösfüggönyös ablakaival s két ablak között az empire-szekrényt, melyet, beleértve összes titkos fiókjait, a világon semmi-re nem lehet használni... Az ebédlőben... látunk asztalt, székeket, egy kályhát. A kályhát minden nyáron ki kell tapasztani, különben nem füstöl. A falon barokk-faragású relief lóg... Kép nincsen a szobában. A mennyezetről udvari bálók dísztermét is kielégítően megvilágító, nagyobb méretű aranyozott facsillár lóg le, Mária Terézia idejéből, korabeli, tizenhat lánggal... A szoba mérete 4X5 m, magassága 3,20 m. A falak színe... piszkosbarna. Az ebédlő közepét az asztal foglalja el, mely huszonnégy személynek nyújt kényelmes lehetőséget az étkezéshez; de a két személyt, kik általában ülnek körülötte, akadályozza a lakáson keresztül való szabad mozgásukban. Az asztalt takaró borítja, közepén egy vázával... Ha egy pillantást vetünk balra, megpillantjuk a nyitott, szárnyas ajtón át az úriszobát. Ezt a szobát azért nevezik így, mert a nap túlnyomó részében én tartózkodom itt, aki úr vagyok... Székek, karosszékek és egy kerevet csábítják pihenésre a belépőt. Erre a célra többé-kevésbé alkalmasak is, annak az egyetlen velleencei bőrszéknek kivételével, mely az íróasztal mögött áll, s

72. I.m. pp.8-9.

melyben naponta hat-nyolc órát szoktam ülni... A fal mellett hosszú polcokon sorakoznak a könyvek, ezek a legjobb barátok."⁷³ Itt élt Virághalmi boldogan, a kora és köre által megszabott keretek között. "A karácsonfák gyertyácskái, a gyermekvilág ez áhítva várt s megbámult tündércsillagai kialudtak, sok édes, czukros emléket hagyva maguk után, s ez emlékekkel megrabolva a komolyabb jelentőségű Szilveszter-éj varázsát, mely ünnep egyébiránt inkább a felnőtteké már, mint a gyermekeké. Ez éj itt áll a küszöb előtt, titokteljes forduló pontja a röpke szárnyú időnek. Mily különböző gondolatokat költ e komoly válpont a különböző életkorú keblekben. Az ifjú úgy tekinti azt, mint ama lépcső egy meghaladott fokát, mely őt közelebb viszi álmodott fellegvára arany zománczú kapujához, melyen belül számára a hír, dicsőség örökzöld babérai virulnak, vagy szívéletének tündér mennyországa nyílik; a férfi - kit ama boldog kor röpke álmaiból - a kímélytelen való vasmarkai felráztanak, a vérmes reményekre írt évi gúnyvers zárpontjaul veszi - míg a hajlott kor az elmaradhatatlan véghez rohanó pálya ez utóbbi állomásánál önkénytelenül felsóhajt: valjon nem szakad-e meg a pálya, mielőtt legközelebbi forduló pontjához érne... Az élet amaz örök küzdelme az idő változatos esetlegeivel teszi, hogy annak e fontos mozzanatát az emberek ébren szeretik tölteni, mint táborzó katonák a csata előtti éjt; ki tudja, nem hoz-e a küszöbön álló küzdelem örök éjszakát - melyet csak a túlvilági rejtélyes hajnal pirítand fel!"⁷⁴ - merengett Virághalmi 1864 december 30-án felesége mellett. De Konstantinárára nézve más is elgondolkoz-

73. Márai S.: Bolhapiac pp.36-39.

74. Virághalmi F.: Levelezés p.2.

tatta: "ésszerű diaetetikai szabályok azt javallják az anyává leendő nőnek, hogy várandósága ideje alatt a vérforgás szabályozása s az anyai s magzati test erősítése tekintetéből naponként mérsékelt testmozgást tegyen, mely célra az egyszersmind kellemes szórakozást nyújtó apró házi és konyhai foglalkozások igen jó alkalmul szolgálhatnak: ellenben minden szellemi erőfeszítést s kedélyizgalmat óvatosan kerüljön. Mai művelt szokásaink ezzel ellenkezőleg ily állapotban azt követelik - művelt névre való igényei elvesztésének terhe alatt - a nőtől, hogy testileg tökéletesen passzív állapotba helyezvén magát, folytonosan díványozzon: ellenben a szellemi erőlködéseket, érzék-csiklandó költemények olvasását, kedélyháborító látványok s színi előadások szemlélését, hevélyes társalgást, estélyezést, éjszakázást, piperéskedést, sőt még a gyermek-gyilkos vállfűzők viseletét is nemhogy megengedik, de még műveltségi kíváncsalmak gyanánt szorgalmazzák. Hogy aztán az ily művelt viselkedésnek mily finom következményei vannak a magzat életére: mutatják azon számos kora szülések, melyek művelt korunkban divattá látszanak válni. De ha ily körülmények között történetesen életben s tűrhető egészségben megszületik is az új világpolgár: az anyák, nem lévén helyes fogalmuk az anyai hivatásról, ritkán tudják, mit csinálnak, hogy bánjanak vele, mert az anyai kötelmek s teendőkről sem a szülői háznál, sem a nevelő intézetekben nem nyertek legkevesebb előleges oktatást sem... Azt, hogy a kisdédnek veleszületett gyengeségei s veszélyes testi s lelki hajlamai vannak, melyeket mindjárt a születés után fogamatba vett gondos ápo-

lás, erőfejlesztés s tapintatos bánásmód által csírájokban elfojtani lehet és kell: nem minden anya látszik tudni s még kevésbé tenni akarni... Különböző korszellem diktálta tilalmak mellett tehát nem tehetnek egyebet az anyák gyermekeik ápolása körül, mint hogy azokat gondosan bepólyázva, folytonosan a szoba-falak védelme alatt tartóztatják, nehogy a szellő vagy napsugár megártson nekik; hogy pedig netán lappangó rossz lelki hajlamaik ki ne fejlődessenek, azt az által igyekeznek elkerülni, hogy a kisdéd szájacs-káját különféle édes szopogvánnyal tele tömők, mi által minden indulat-nyilvánítás lehetőségének forrása igen tapintatos módon a legilletékesebb helyen elfojtatik. Ezen nevelési módszernek tehát meg van az a hasznos oldala, hogy gondot nem igényel, de azon veszedelmes következményei is vannak, hogy a gyermek általa testileg és lelkileg elkényeztetik, s a nem természetéhez alkalmazott ápolás s táplálás folytán elgyengül, arcza elhalványodik, szemei beesnek, kezei s lábai finomul megvékonyodnak s hasacskája szellemdúsan felfuvalkodik."⁷⁵ Hiába óvta Virághalmi feleségét és a csöcsemő⁷⁶ kis Árpádot, Konstantina a szülés után súlyosan megbetegedett. Dajkát kellett Árpinak keresni, vékony barnát, "mert tapasztalásból tudjuk, hogy gyenge alkotású dajkák gyakran jobb vegyítékű tejjel bírnak... A barna nő a rendes vegyítékű tejhez hasonlóbb tejjel bír, mint a szőke."⁷⁷ Hiába volt minden ápolás, Konstantina veresegyházi jó levegőhöz szokott, a nagyvárosi zajt,

75. Győri Közlöny 1865/ pp.205-206.

76. Loev M.: A csöcsemő

77. I.m. p.319.

piszkot és elhanyagolt higiéniát⁷⁸ nem tűrő szervezete 1866 tavaszára végleg legyöngült, s "Virághalmi Ferenczet nagy csapás érte. Nyugodjanak a szép lelkű nőnek s anyának porai békével!"⁷⁹

Néhány hónap múlva Virághalmi - a kis Árpit nagyszülei-nél Veresegyházon hagyva - "hazalátogatott" Győrbe. Ott élte át azt az újabb kolerajárványt⁸⁰, melyben számos régi ismerőse, köztük Czuczor Gergely is meghalt. "Szobám hideg. Kedélyhangulatom nem javul, fiúk között túlságosan víg vagyok, nőknél éppen ellenkező... Egy elkeseredett percemben szerelmet vallottam egy kis gyereklánynak, aki komolyan vette a szívemből jött csábos szavakat, és szerelmével megajándékozott, e szerelem életem ajándéka, nem érdemlem, mert viszonzni nem tudom. Furdal a lelkiismeretem. Szerintem mi virtus van egy fiatal tapasztalatlan gyereklány fejének megzavarásában - semmi."⁸¹ A bajor származású, de a felső-ausztriai Schärding melletti Mayerhofban élő Maria Reiseneggert⁸² 1866 november 11-én vette feleségül Virághalmi a győr-belvárosi

78. A XIX. század második felében Pest egyes kerületeiben szörnyű közegészségi állapotok uralkodtak. A Ferencváros nyomortelepein az állatokat, főleg a tehenet úgy tartották, hogy kisborjú korában bevonszolták a szűk pince még szűkebb bejáratán, ahonnan felnőve már soha többé nem tudott kijönni. (Ezért nem is tudták ellopni.) Trágyáját az utcára kidobták, tejét forralatlanul itták.

79. Győri Közlöny 1866/32 p.127.

80. V.ö. pp.

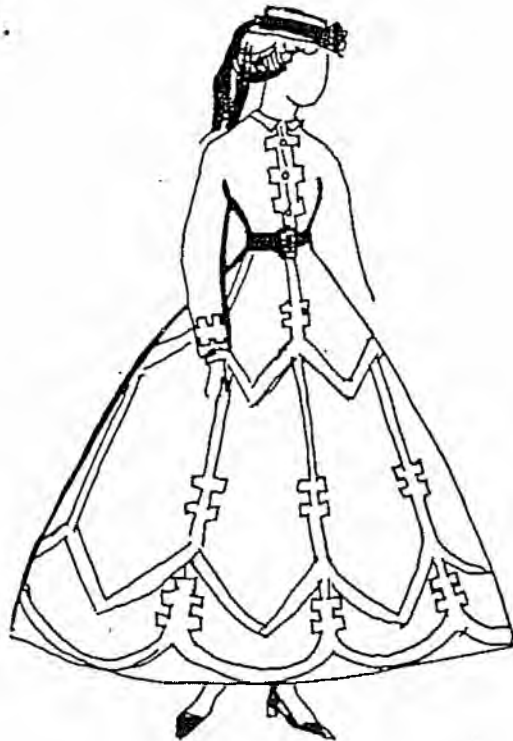
81. Szabó M.: Régimódi p.97. (Jablonczay Kálmán naplójából)

82. Az egyházi anyakönyv által feltüntetett "Reissegger" névforma hibás, vagy névtöréssel keletkezett. Az 1819 július 27-én nemességükben megerősített stephanskircheni és schönstädti birtokos család (Siebmacher VI/1 p.106, Taf.105.) egyik Felső Ausztriába (Ritters Lexikon II. p. 209.) szakadt ágában született Maria Reisenegger.

plébániatemplomban. De "fájdalom..., hogy a férfiak nagy része csak a külsőre tekint"⁸³. Virághalmi, ki az elmúlt évtizedekben megszokta, hogy a nőknek "nincsen lába", s legfeljebb kecses cipőcskéjük orra dobogtathatja meg rajongó szívét, nem tudott mit kezdeni a Kaméliás hölgy ihlette demimonde genre canaille⁸⁴ bokamutogató stílusába öltözött, de még szeleburdi biedermeier leánnyal. Nehéz idők következtek Virághalmi életében. A Pester Lloyd Gesellschaftnál bekövetkezett változások⁸⁵ arra késztették, hogy megváljék mind a társaságtól, mind a laptól, s az Ungarischer Lloydhoz csatlakozzék. 1867 elejétől már "kitűnt, hogy a balközéppárt állása nem nyugszik egészséges alapon... Ily viszonyok között szüksége mutatkozott annak, hogy egy olyan pártorganum

83. Virághalmi F.: Pezsgőpalaczk p.259.

84. F.Dózsa K.: Divat p.142.

85. V.ö. p. , megj.

szerveztessék, a mely a "Hon" és "Ellenőr" irányától eltérőleg a mérsékelt elemekkel tartson "Fühlungot", s ez által a pártunkban lábra kapó, a szélső ballal való coquettirozást némileg ellensúlyozza. Így keletkezett a "Hazánk"... E lap nem volt rosszul szerkesztve, illetőleg írva, egy bizonyos művelt józan irány vonult végig hasábjain; - de mint minden oly lap, melynek feladata mérsékelni s nem tüzelni, egyhangúvá kelle válnia gyakori esetekben.

Lapvezérek valának: Ivánka Imre, Szontagh Pál, Várady Gábor, báró Podmaniczky Frigyes... Dolgozó társaink az itt nevezetteken kívül: Tisza Kálmán, gróf Károlyi Ede, P.Szathmáry Károly, Móricz Pál, Kápolnai, Vetter tábornok, Türr tábornok,... Ghyczy Kálmán... A tárcza számára dolgoztak: ifj. Ábrányi Kornél, Frankenburg Adolf, Szana Tamás, Langer Viktor, Füredy Mihály, Virághalmy, Bakody Lajos."⁸⁶ A nem is annyira a politikai, hanem inkább az irodalmi ellenzékhez⁸⁷ tartozó Virághalmi újra könyvkiadáshoz készült. Átdolgozta kissé a Győri Közlönyben 1861-ben már folytatásban megjelent önéletrajzi regényét, az "Egy cserepár naplójá"-t. Ezt a művet⁸⁸, melyet "a romantika mellett az izzó hevület, a rideg valóság és nevetségessé tevő gúny jellemez"⁸⁹ kétéves itáliai kényszerkatonasága alatt is gondosan vezetett naplója alapján írta. Az 1945-ben elveszett több kis füzetből álló, hol tintával, hol ceru-

86. Podmaniczky F.: Napló III. pp.246, 248-249.

87. Ld. Bikácsi L.: Korszak

88. Az "Egy cserepár naplójá"-ból disszertációmban már több helyen idéztem. Ez a regény kizárólag az 1849 és 1851 közötti eseményeket tárgyalja regényalakban.

89. Nádasdy L.: Virághalmi p.169.

zával vezetett naplót már gazdája életében is érdeklődéssel forgatták. "1851-ben... Olaszhonból Illírián keresztül hazafelé... utaztunkkor minden iratom Bécsben maradt s csak másfél hónap múlva kaptam vissza naplómat, mellyből azonban három rajz... hiányzott."⁹⁰ Így Worafka rendőrfőnök és a pesti cenzúrahivatal, ismerve a magánnaplóból a megtörtént eseményeket, valamint "A király védenczei"-ből Virághalmi stílusát, intézkedett:⁹¹

Pest Február 15. 1867.

Kedves barátom Kari! ⁹²

"

...

Cseréjáromat a múlt héten 600. példányban eljuttattam a policiának. Készen áll a numerálás aláírás alá, ipar-kodni fogok bárhol is egy példányt percről tartani a legmegbízhatóbban.

Jelenleg legfőbb feladatunk a rendőrség által lefoglalt példányok eljuttatása a cenzúrához.

Özönle barátom

Virághalmi ~~1867~~ " ⁹³

90. Virághalmi F.: Emlék p.135.

91. A cenzúra még a nyomdában lefoglaltatta és megsemmisítette. Ma egyetlen egy példánya ismert ennek az 1866-os kiadásnak az Országos Széchényi Könyvtárban "A rendőrség által lefoglaltatott példány. 1867" bejegyzéssel.

92. Ráth Károly

93. M. Irod. Lev. 4° 163/II. MTA Kézirattár

Abban az időben, mikor a toborzó dallammal énekelt nótáért

("Szivárványos, szivárványos, szivárványos az ég alja,

Nem jól van a, nem jól van a, nem jól van a fejem alja;

Gyere rózsám, igazítsd meg,

A jó Isten majd úgy áld meg..."⁹⁴)

is büntetés járt - mivel ez a szivárvány egyértelműen "a szeretet, hit s remény három színében ragyogott"⁹⁵ - , Virághalmi regényére sajnos más sors nem is várhatott. "Az egész szerencsétlen hon felett, mint Damocles kardja, függ egy vérszomjú bűsz ember⁹⁶ bosszúja. Kire ez ujjával mutat, menthetetlenül a halál fia! ... Szegény hazám, vajjon meg fogsz-e halni a reád octroyált halállal?!...

Nem, nem... Kilencedfél század viharait állottad ki, neked meghalnod nem szabad, nem lehet; mert ím az éretted elhullottak minden egyes vércseppjét a megmaradtak öröklék, hogy kettőzött életerővel küzdjenek fennmaradásodért... Talán tetszhalott lélsz egy ideig; - merev tetemeidet undok, emésztő férgek serege lependi el; de megzendülend egykor a feltámadás harsonája - tetszhalott megrendül merev valójában s az undok féreghad vést sejtve összeborzad s részint tova iramodik, részint a feléledt test árnyékában csúsz magának menedéket."⁹⁷ Új életet lehelni a régi vármegyékbe - talán ez volt az 1867-es kiegyezés egyik legkényesebb pontja. Világos volt, az új felelős minisztériummal és a parlamentarizmussal a nobile officium nem egyeztethető össze. Sürgős reformok-

94. Móricz P.: Honvéd p.16.

95. Virághalmi F.: Cserepár p.36.

96. Haynau

97. Virághalmi F.: Cserepár p.28.

ra volt szükség, de a közjogi, pénzügyi és más viták, valamint a gyakori kormányválságok miatt ez egyre késett. Az oppozíciók hagyományos fészkei nem akarták tudomásul venni, hogy a kormány működésüket csak a közigazgatásra kívánja szorítani, s a tisztújítások során kinevezett, a szabadságharc alatt érdemeket szerzett, fizetett adminisztratív tisztviselők a munka helyett inkább a parádéra hajolva a régi avitikus állapotba süllyesztették vissza rendszerét. "Vásonkői Gr. Zichy-Ferraris Bódog... főispán úr Ő Méltósága Oroszvárról... april 28-ik napján, azaz vasárnap a déli vasútvonattal lévén megérkezendő: 1. A megyei bizottmány, Győr sz. k. város küldöttsége s a csatlakozni kívánó egyéb tisztelgők e napon már délelőtti fél 11 órakor úrifogatjaikkal a megyeháznál fognak összegyülekezni, - a honnét 11 órakor díszes rendben fognak a vasúti pályafőhöz kivonulni, ahol Ő Méltóságát bevárni fogják. 2. Megérkezvén Főispán úr Ő Méltósága: az indóháznál ünnepélyesen fogadtatik, s sz. kir. Győrvárosa hatósága nevében rövid szónoklattal üdvözöltetik. 3. Ezután a vonat a pályafőtől a megyeházához a tűztorony utcán fog megindulni, - azt vezetni fogja két megyei lovas-huszar, kik után a nemzeti lobogót több úrilovasoktól környezve egy díszlovag viendi, - ezután fognak vonulni sorban az úrifogatok, köztük Főispán úr Ő Méltóságáé, - hasonlóképp úrilovasok által környezve. 4. Megérkezvén a megyeházához: itt a kapu alatt Ő Méltóságát a megye tisztelgő-küldöttsége rövid szónoklattal fogja üdvözölni. - És végre 5. Ő Méltóságát a megye nagytermében a megyei bizottmány és az 1861-ki tisztikar fogja ünnepélyesen fo-

gadni, s szónoklatokkal üdvözölni."⁹⁸ Az 1867 május elsejére kitűzött választás Győr megyében a következő eredménnyel végződött⁹⁹: alispán Szabó Kálmán¹⁰⁰ és Gyapay Dénes; főjegyző Kiss Sándor; aljegyzők Enessey Kálmán, Virághalmy Ferenc, Bodroghy Gyula; levéltárnok Ráth Károly. "A megye többi kitűnőségei, a Matkovichok, Bezérediek, Lippay Sándor, a régi táblabírói kar kitűnő veteránjai annyira tipikus alakok, hogy ránk maradt egykorú jellemzéseikből alig lehet bármi csekély egyéni vonást megkülönböztetni. Innen van az, hogy csak a tárgy új; de a hang ugyanaz, a mely az 1848 előtti megyegyűléseinken uralkodott. Csak a fiatalok érdeklődése csappant meg, a kik annyira tűntettek távollétükkel, hogy szabályrendeleteket kellett alkotni és eszközökről gondoskodni, hogy a megyegyűléseket szorgalmasabban látogassák."¹⁰¹ Virághalmy Ferenc - ki ettől az időszaktól kezdve nevét következetesen Y-nal írta - részben eme megyei semmittevés, részben a kiegyezés eredményeként létrejött közös hadsereg iránti ellenszenv¹⁰², részben Erzsébet királyné és az uralkodó iránt érzett hála¹⁰³ miatt, valamint azért, mert a kis Virághalmy Dénes születése után Maria elhagyta

98. Győri Közlöny 1867/34 p.135.

99. Borovszky S.: Győr pp.406-407. (Érdekesség: Szabó D.: Alkotmányosság)

100. Ld. p. , megj.

101. Borovszky S.: Győr p.407.

102. A balközép számára elfogadhatatlan volt a kiegyezés eredményeképpen létrejött közös hadsereg, a közös külügyi apparátus és a két törvényhozás érintkezésére létrehozott küldöttségek, az ún. delegációk.

103. "A győrvidéki honvédegylet... ez új alkotmányos idénybeli első értekezletén... élénk vita tárgya lőn..., hogy az egylet mi módon fejezze ki háláját a fölséges királyi párnak azon magas kegyelmeért, mely-nél fogva koronáztatásuk alkalmával a nemzet által nekik fölaajánlott 100,000 aranyat a honvédek segélyezésére a nemzetnek ajándékozáék."
(Győri Közlöny 1867/51 p.203.)

őt - 1867 július elején "leköszönését jelentvén ki"¹⁰⁴, átlépett a honvédséghez¹⁰⁵.

"A honvédség kötelékébe való második belépésem volt életem utolsó, függetlenségem önérzetében megfogamzott, aggályoktól ment lelkesedés felidézte, a jövőt rózsás színben élémbe varázsló elhatározása. A mi azontúl következett éveken át, az sötét homályba burkolt ködképek felé való tapogatódzásnál egyébnek nem mondható, mert sorsom sivárrá s aggályteljessé változott át... Életben csak azon jó tulajdonságom tartott meg, melynél fogva a legaggasztóbb viszonyok s a legkétségbeejtőbb körülmények daczára is kedélyem frissesége, e nekem jutott megbecsülhetetlen kincs, megóvta lelke­met az elkeseredéstől. - Azzal bíztatám magam mindig: hogy az, a ki a végzet által reája mért kötelességeket és csapásokat híven teljesíti s zúgolódás nélkül eltűri, elveszhet ugyan, de el nem merülhet soha!"¹⁰⁶ Virághalmy a honvédség 1868-as végleges megalakításáig a feloszlatott helytartótanács két katonai ügyosztálya helyett felállított ideiglenes jellegű Honvédelmi Minisztériumban¹⁰⁷ dolgozott tisztviselői munkakörben, majd a honvédségi törvény szentesítése után¹⁰⁸ az 1. sz. Pesti honvédszászlóaljhoz került gyalogsági I. osztályú századosként. A IX. fizetési osz-

104. Győri Közlöny 1867/53 p.210.

105. A honvédséget csak egy év múlva az 1868:XLI. törvény hívta életre, melyet az uralkodó december 5-én szentesített. Az addig eltelt mintegy másfél év alatt Virághalmi annak megszervezésében dolgozott. (Erre kezdeményezés indult már 1864-ben Genfben is.)

106. Podmaniczky F.: Napló III. p.293.

107. V.ö. Spáczay H.: Minisztérium pp.274-275.

108. 1868 december 5.

tályba tartozó tisztek éves zsoldja 1200 forint volt¹⁰⁹ - Virághalmy tehát anyagilag rosszabbul járt, mint ha a magasabb fizetési osztályba tartozó vármegyei aljegyzősnél maradt volna. Mivel "béke idején a törzseknél beosztott... s az álló századoknál tényleg szolgáló egyének kivételével valamennyi honvédkötelezettek szabadságra bocsátvák s háborítatlanul járhatnak polgári foglalatosságaik után"¹¹⁰, a szabadságolt állományba vett Virághalmy (anyagi helyzetén is javítandó¹¹¹) szintén "polgári foglalatossága" után nézett. "A pesti népkör szombat estéjén jó hangulatba hozta a közönséget Virághalmy Ferenc Huszár-Legendája, melyet a szerző maga olvasott fel... Ez az egyik legkedélyesebb műve Virághalmynak, ki Olaszországban, mint besorozott szorgalmasan gyűjtötte az emlékeket s több érdekes művet alkotott össze belőlök... A felolvasások után szokás szerint rögtönzött táncz következett, melynek csak a reggel vetett véget."¹¹² Pödörgette is tánc közben Virághalmy pedróvel bekent nagy bajuszát¹¹³ új fiatal felesége ol-

109. Magyar katonatiszt p.27.

110. Törvénytár (1836-1868) p.481. (XLI.tc. 12§)

111. Jókai Mórnak bátyjához, Jókai Károlyhoz írott sorai: "Rád nézve ez a pálya út a vagyoni elpusztulásra, a melyen megállni nem lehet. Ha pártod előteremti a legszükségesebb kiadásokat, ha tisztán, költekezés nélkül megválasztanak, azt mondom, fogadd el a megbízást. Ha van fölösleges pénzed, s azt egy alkotmányos mulatságra el akarod csapni, arról sem beszéllek le; de hogy kölcsönvett pénzzel kezdj el a választási küzdelembe merülni, ahhoz a testvérgyilkossághoz én nem adom a kezemet. 1869 február." (Szabó D.: Alkotmányosság p.3.)

112. A Hon 1870/42 p.2R.

113. Ld. p.24.

"Hogy ki milyen bajuszt viselt, az életkort, foglalkozást, nemzeti-ségi hovatartozást egyaránt jelenthetett." (Fogarasi K.: Bajusz pp.30-32.)

dalán. Irma, a krisztinavárosi Városmajor utcában ¹¹⁴ lakást bérlő Reischer Aurél gimnáziumi tanárnak ¹¹⁵ ambíciózus leánya, egy volt a balközéphez tartozó "fiatal, szép, elegans nők közül. Mivel a balközép rendelkezett a legfényesebb salonokkal, az... vett részt s tartotta fenn és istápolta mindazt, a mi élénkséget, fényt, bájt és könnyűdséget kölcsönözvén a társas életnek, pártpolitikánknak s céljainknak egyszersmind fő segédeszköze gyanánt használtatott

114. "A budai Krisztinavároshoz tartozó Városmajornak címzett utca állandó színhelyévé kezd válni a naplopók és iparlovagok zaklatásainak. Mindenféle gyanús egyének szokták azt példás szentelenséggel bebarangolni: nappal, hogy színlett ürügyek alatt követelő hangon sürressenek pénzsegélyt - éjjel, hogy a kamrák, padlások és lakszobák ajtajait feltörjék, ruhát, élelemszereket stb. elraboljanak. Az említett ronda legények jól tudva, hogy városi nép szokta azon utca nyárilakait kibérelni, ez alkalmat fölhasználándók, gondosan tudakozódnak szomszédoknál és cselédeknel, ki bérelte ki e vagy ama lakást, van-e férfi a háznál stb. s ez értesülések szerint intézkednek az éjjeli magányban. Legalább kilencz tolvajlási esetről emlékezünk, melyek kisebb vagy nagyobb sikerrel az utolsó hetekben egyedül a városmajori utczában történtek. Tegnapelőtt éjjel 12-1 óra közt 3 rabló felszaggatta a szoba ajtaját a felső soron, s miután a háznép fölserkent és zajt ütött, kényelmesen visszavonult a kerten; 2 és 3 óra közt pedig ordítás hallatatszott az utcán - a zaklatott egyén - hallomás szerint - azt tudatta az odacsődült néppel, hogy valaki által leütetett. - Valóban kíváncsú, hogy gyors sikere legyen a fölszólításoknak s kérelmeknek, melyek a budai t. rendőrséghez intéztettek, s erőlyes intézkedések történjenek, hogy a vagyon - és személybátorság a főváros ez egyik utcáján helyreállíttassék. A czirkáló csendőrök szerfölött nagy rayonnal bíztatva meg, rendesen mitsem tudnak arról, mi távollétük alatt hátuk mögött történik." (Magyar Hírlap 1851/497 p. 2261.) ld. még: Budapest műemlékei II. pp.572-577.

115. Pester Lloyd Kalender p.620. (Reischer Aurel Lehrer O.Kr. Stadtmeierhofg. 347.)

ki. E... tagadhatatlanul kellemes s a fiatalságra szédtőleg ható életmód... a mily dicsőségteljes, éppen oly költségesnek bizonyult."¹¹⁶ Virághalmy szerint "sokaktól hallám már és sokszor e szavakat: a nő ne avatkozzék politikába, ne terjeszkedjék házikörén túl stb., de éppen a nőnek háziköre az, hol ha józan politikai elvekkal, s a közügy helyes elfogulatlan ismeretével s felfogásával bír, ez utóbbinak többet használhat, mint egy egész serege ama szájhősöknek, kik életökkel szemtelenül hazudtolják meg zengzetes nagy szavaikat, s ez által a nő, házikörét oda sem hagyva, mégis túlterjeszkedett azon, anélkül azonban, hogy a nőiség fogalmain a legparányibb csorbát is ejtette volna. Ki mondaná például az anyai fogalmakkal össze nem férőnek, ha a nő gyermekét már zsenge korában tanítja hazáját szeretni, vagy ifjú korában helyes irányt ad gondolkozásának, melyet követve, egykor a politikai téren ott állhasson, hol minden becsületes honfinak állnia kell... Hány ifjút láttam és ismertem, kit egy hölgy szava térített vissza a rossz útról s vezetett a jó ügy zászlai alá. Hány politikai halottat, kit a nő varázshangja támasztott fel új életre. S történt volna-e ez, ha a nő nem foglalkozott volna kissé politikával?"¹¹⁷ 1870 februárjában nagy viták zajlottak a vallás és közoktatási minisztérium költségvetéséről. A képviselők nagy része (köztük Jókai Mór is) bírálta a kormánynak egyes, a magyarországi zsidóságot érintő lépéseit, s a teljes vallásszabadság mellett tették le voksukat. "Egy bizottmány arról értesíti a lapokat, hogy a főváros azon lakosai, párt- és valláskülönbség nélkül, kik a

116. Podmaniczky F.: Napló III. p.331.

117. Virághalmi F.: Cserepár pp.126-127.

vallásügyi vitában Ghyczy Kálmán, Jókai és Zsedényi Ede képviselőházi beszédeikkel egyetértének, szerdán este a nevezetteknek fáklya zenét adnak."¹¹⁸ "Ovatio a szabad eszmének! Szerdán este hét óra tájon több ezerre menő néptömeg indult az István térről¹¹⁹ a belváros felé. Elől harsogó zene, két sorban égő fáklya, középett zászlók, polgári küzdelmek emlékei, s köröskörül lelkesült nép... A visszatarthatatlan rokonérzet hangos nyilvánulásainak Horn Ede nem állíthatván ellent, egy küldöttség hívására megjelent a tömeg közt, melynek nevében Virághalmi Ferencz emelt szót a szabadelvűek köszönetét fejezve ki eseménydús működéséért a lelkiismereti és sajtószabadság érdekében... Innen a menet a Barátok terére vonult, hol a baloldali körből odahívott Jókai Mórt az Athenaeum kapujában Virághalmi Ferencz üdvözölte¹²⁰, melyre Jókai következő beszéddel válaszolt: "Megható, mert szokatlan rám nézve e kitüntetés. Ovatiót hozni azoknak szoktak, kik a győztesek élén jártak, s én azok közé tartozom, kik a leggyőzötteket védték. Soha sem a hatalmasnak, az elnyomónak; mindig a gyengébbnek, az elnyomottnak oldalán álltam, s különösen ott, a hol szabadságról és legkülönösebben, a hol a vallás szabadságáról volt szó... Mert hit dolgában csak egy jogot ismerek, azt, amit az angol családi lakhelye jogának nevez: "my house is my castle" az én házam az én váram! - éppen úgy az én hitem az én házi oltárom, s azon nincs joga sem kormánynak, sem királynak, sem papi fejedelemnek, sem polgártársaim többségének más tüzet szítani, mint amelyet én meggyújtok.

118. A Hon 1870/41 p.1E.

119. Ld pp.

120. Sajnos Virághalmi beszédét nem ismerjük, csak a válaszból lehet következtetni arra, mit mondott.

És nekem bizonyára éppen olyan kevés közöm van ahhoz, hogy mit határozott a pesti izraelita congressus, mint ahhoz, hogy Rómában nyolczszáz bíboros ember mint csinál egy emberből Istent, mert hiheti miattam mindenki, amit akar; mind addig, míg a mást hívőkre azt nem kiáltja "anathema esto!" mert akkor állok az anathema elé a szónak és tollnak minden fegyverével... Ha akadna olyan bolond, aki egymás mellé állítaná a bibliát, a talmudot, az alkoránt és a zendavesztát s felhívna egy bölcsöt, hozzon ítéletet benne, melyik mondja a leghihetőbbet? s a bölcs felelne rá, - bizony mondom a bölcs volna a nagyobb bolond."¹²¹ Sajnos Jókainak mind ebből a beszédéből, mind parlamenti felszólalásából kiderül, hogy "valójában nem ismerte a helyzetet"¹²². A VKM költségvetési vitájában ki pattanó igen kényes részletkérdésben nem a lelkiismereti szabadság volt a lényeg (bár annak ügyében készített törvényjavaslatot is előrevetítette), hanem az, hogy "az orthodox zsidók a közös iskolákért azért lelkesedtek, hogy szabaduljanak az iskolafentartás terheitől s hogy annál ellenőrizhetetlenebbül burjánóztassák vallástanfolyam címén a zúgiskolákat (chédereket), holott a zsidó kongresszusi községek a legnagyobb áldozatokat hozták azért, hogy az állam iskolafentartási terhén könnyítsenek s főleg azért, hogy olyan felekezeti életre neveljék a zsidó ifjúságot, mely a magyar nemzeti kultúrán alapul."¹²³ A magyarországi zsidóság egyik (éppen a Pester Lloyd Gesellschaft körül csoportosuló) vezető rétegének

121. A Hon 1870/44 p.1E.

122. Venetianer L.: Zsidóság p.299.

123. I.m. pp.299-300.

komoly asszimilációs igényét nyilvánította ki Wahrmann Mór¹²⁴ az országgyűlésben tehát - abban a helyzetben, mikor a magyar kultúra, a magyar hagyomány és a magyar nyelv terjesztéséért egyre többen emeltek szót. Ezek közül "külön felemlítésre méltó az a honvédtiszti búcsúestély, amelyet 1871 július 22-én a Városliget melletti Amerika-vendéglőben rendeztek. Terstyánszky ezredest, a budai 63-ik zászlóalj népszerű parancsnokát búcsúztatták dandárnokká történt kineveztetése és Kassára áthelyeztetése alkalmából... A gyűjtő felköszöntőket és megható búcsúztatást érdekes nyilatkozat aláírásával koronázták be. Az összes jelen volt honvéd törzstisztek és főtisztek aláírták ugyanis a volt 48-as honvédtiszt, regényes életű, izzó magyar hazafiségű, irodalmi munkásságával is feltűnt Virághalmy százados úr által bemutatott, a magyar nyelv terjesztésére vonatkozó nyilatkozatot: - "erkölcsi kötelezettséget vállalván"arra nézve az aláírók, hogy "bárhol és bárminő alkalmmal e városban és e hazában a magyar nyelvnek fog előnyt adni és csak azokhoz fog idegen nyelven szólni, aki - külföldi lévén - anyanyelvünket nem érti!"¹²⁵ Virághalmy 1871-ben tettleges állományba került az 1. sz. Pesti honvédzászlóaljnál, de szerencséje volt, mert egyenesen a honvédelmi minisztériumba vezényelték, így

124. Hóman - Szekfű: Történet V. pp.551-555.

Wahrmann Mór pesti bankár, országgyűlési képviselő a kor híres egyénisége volt. Leánya, a vörös hajú Renée ünnepelt szépségként az aranyifjúság vezére lett (Kacziány G.: Párbaj), majd Beretvás főrendiházi tag feleségeként rokonságba került a Virághalmyakkal. (Az egyik Virághalmy fiú nagykörösi református Beretvás lányt vett feleségül.)

125. Móricz P.: Honvéd p.52.

nem kellett a laktanyában laknia. Ugyanis "ahol most a Szent István-kórház épülettömegei emelkednek a régi temető helyén, az Orczy-kerttel szemben az Üllői-útra sarkallik a városi nagy bérház, 1869-ben még igazi koldús-sor volt. Ennek a modern, nagy városi bérháznak a helyén dülöngött a "barákának" nevezett deszkahodály-csoport, amely a pesti 1-es honvédek legelső szellős laktanyája volt."¹²⁶ A Honvédelmi Minisztérium ezzel szemben igen szép helyen, a budai várban kapott helyet, a Bécsikapu utca 184. alatti királyi postaépületben¹²⁷. Az elnöki osztály¹²⁸ tisztán katonai I. csoportjának első osztályán - hol egy alezredes, két százados, egy főhadnagy és két alhadnagy dolgozott - ment végig "minden, a honvédség harczképességére, gyors mozgósítására és meneteire vonatkozó rendelkezés. Az országnak védállapotba való helyezése körüli hatályos intézkedés illetőleg közreműködés, mihelyt a honvédelmi ministerium ez iránt a hadsereg főparancsnoksága által megkeresetik. A honvédséget érdeklő és a közös hadügyministeriummal közlendő minden beadvány, időszak kiutatás és közlés. A honvédség összes létszámának nyilvántartása. A honvédség időszaki fegyvergyakorlatai és különösen a honvédség kiképeztetése feletti rendel-

126. I.m. p.43.

127. Vagyis a mai Országos Levéltár helyén.

Székely V.: Minisztérium p.9.

128. Az elnöki osztály vezetője ebben az időszakban Hollán Ernő volt, osztályvezető titkára pedig 1870-től Virághalmi barátja, Thaly Kálmán.

(Az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő "A fegyverkovács" című regény dedikációja a következő: "Thaly Kálmán barátomnak emlékül Virághalmi") /Mikár Zs.: Schematismus p.1; Asbóth J.: Ministerium pp.222-223.

kezés. A honvédségnek bárminemű szolgálatra való rendelése és alkalmazása. Végre szervezeti előmunkálatok."¹²⁹ Hatáskörükbe tartozott még a VKM I. ügyosztályával együttműködve a tábori lelkeszet honvédségi része is.¹³⁰ 1871 különösen nehéz év volt számukra - mivel az első, bemutatkozó "királygyakorlatra" készültek a közös hadsereggel együtt. "A váczi nagy hadgyakorlatokra, melyek ősszel szept. 22-étől 27-ig fognak tartani 70,000 honvéd fog behívatva, kik szabadban fognak táborozni."¹³¹ A "manőveren" a királyt Kuhn közös hadügyminiszter kísérte. Ítélobírákul báró Boxberg tábornagyot, gróf Szapáry László lovassági tábornokot és Bolberitz Lajos őrnagyot kérték fel.¹³² "Poroszország részéről jelen voltak: Brozowski alezredes..., b. Buddenbrock őrnagy..., Lindequist százados; Svájc részéről: Vögeli és Sinner ezredesek s Hallwyl őrnagy; Belgium részéről: Goetthal tábornok; Anglia részéről: Goode-nough ezredes; Olaszország részéről: Mocerri lovag, törzskari őrnagy."¹³³ Minden a tervek¹³⁴ szerint haladt, mely szerint "a nagy hadgyakorlatok Vác környékén két hadtest által fognak véghezviteni. A keleti hadtest, melynek főparancsnoka Gablencz b. főhadparancsnok lesz, összesen 16 gyalogzászlóaljból, 2 sorhadi és 1 honvéddandár és 10 lovasszázadból álland, 32 cső és 4 darab szór-

129. Asbóth J.: Ministerium p.24.

130. 1872-ben a minisztériumban jelentős változtatásokat hajtottak végre.

Így átszervezésre került az 1. sz. ügyosztály is. Ld. I.m. pp.210-211.

131. Magyarország és a Nagyvilág 1871/35 p.471.

132. Móricz P.: Honvéd p.145.

133. Harci Világ 1871/40 p.177.

134. Harczi Világ 1871/35 p.157.

H a r c z r e n d

1871-ik évi szeptember hó 24- és 25-ikre.

						Képeznek						
Hadtest- beszám.	Hadtest- parancsnok	Hadosztály- parancsnok	Dandárnök,			száma	váltóalaj	gyalog század	lovas század	előőrség	darab szülőőrség	
H a d e s a p a t .												
K E L E T I H A D T E S T .	Híró Gablenz táborsernagy	bíró Pirst alábornagy	bíró Düppner tábor- bírók not	sorgyalog	Főherczeg József	37.	3	—	—	—	—	
				bíró Székely táborbírók	bíró Alemann	43.	3	—	—	—	—	
			ezred	lovag Molldörny	38.	3	—	—	—	—		
				főherczeg Lajos Victor	65.	3	—	—	—	—		
			cs. kir. tüzérség		—	—	—	—	24	—		
			a 2. dandár összesen					12	—	—	24	—
			Fényes százados	magyar királyi honvéd-tüzészlőhaj	63.	1	—	—	—	—		
					64.	1	—	—	—	—		
					65.	1	—	—	—	—		
					71.	1	—	—	—	—		
			magyar királyi szülőőrség-szertag		—	—	—	—	—	4		
			a honvéd-dandár összesen					4	—	—	—	4
			Follack ezredes	Porosz király huszár-ezred	10.	—	—	6	—	—		
				magyar királyi honvéd lovas század	17.	—	—	1	—	—		
					18.	—	—	1	—	—		
					23.	—	—	1	—	—		
				cs. kir. tüzérség	24.	—	—	1	—	—		
			a lovas dandár összesen					—	—	10	3	—
			a Keleti hadtest összesen					16	—	10	32	4
			N Y U G A T I H A D T E S T .	Ó cs. kir. fennévez József főherczeg alábornagy	Fongrácz Bänder ezredes	Fongrácz aláezredes	magyar királyi honvéd-tüzészlőhaj	52.	1	—	—	—
59.	1	—						—	—	—		
61.	1	—				—		—	—			
62.	1	—				—		—	—			
1.	1	—				—		—	—			
47.	1	—				—		—	—			
49.	1	—				—		—	—			
50.	1	—				—		—	—			
magyar királyi szülőőrség-szertag		—				—		—	—	8		
Horváth ezredes	magyar királyi honvéd lovas század	1.				—	—	1	—	—		
		19.				—	—	1	—	—		
		20.				—	—	1	—	—		
		21.				—	—	1	—	—		
cs. kir. tüzérség		—				—	—	8	—			
a 3-ik honvéd dandár összesen						8	—	4	8	8		
bíró Szűcsfeld táborbírók	cs. kir vadász-tüzészlőhaj	51.				1	—	—	—			
	bíró Alroldi sor gyalog ezred	23.				3	—	—	—			
	herczeg Montenuovo dandár-ezred	9.				—	—	6	—			
	cs. kir tüzérség	—				—	—	8	—			
e dandár összesen						4	—	6	8	—		
a nyugati hadtest összesen					18	—	10	16	12			

Megjegyzés. 25-én este Serinny tábornoknak 6 zászlóaljból és 16 lövegből álló dandára a keleti hadtesttől a nyugatihoz, — Terstyanszky ezredesnek 4 honvéd zászlóaljból és 4 szörlövegből álló dandára pedig Gödöllőről jöve, a keleti hadtesthez állít be.

1871-ik évi szeptember hó 26- és 27-én.

[illegible]

K. K.

lőveggel. - A "nyugati hadtest" parancsnoka József főherczeg lesz. E hadtest összesen 12 zászlóaljból (ebből 4 sorhadbeli, a többi honvéd) és hat lovasszázadból fog állani, 16 csőlőveggel s 8 darab szórlőveggel. A nagy gyakorlat alkalmával megoldandó feladat a következő lesz: Egy Pestről a Tiszához visszavonulni készülő sereg vezére erős hadosztályt (keleti hadtest) küld Vác felé oly célból, hogy ez a Vác alá érkezett ellenséges haderőt (nyugoti hadtest) visszavonulásra kényszerítvén, serege számára a háborítatlan hátramenetet biztosítsa. - Szeptember 24-én délután a keleti hadtest Dunakeszire, a nyugoti hadtest pedig egyidejűleg Sződre és Éltesházra érkezik. Az előőrsök egymással szemben állíttatnak fel. Szeptember 25. reggel mindkét hadtest folytatja előrenyomulását. A gödi pusztán történő összecsapás folytán a nyugati hadtest a sződ-rákosi patak mögé vonul vissza, annál is inkább, mert eme hadtest vezére az ütközet folyama alatt ama tudósítást veszi, hogy az ellenség Gödöllő felől erősítést kap. A nyugoti hadtest előbbeni hadállásába térvén, azt megtartja. Az e napon Gödöllőről erősítést nyert keleti hadtest a gödi csárda és gödi pusztánál táboroz, honnan azonban még azon este haderejének egy részét saját serege zöméhez kell menesztenie. Szeptember 26. az időközben tetemesen megerősült nyugati hadtest támadólag lép fel; a keleti hadtest, mely a Csomádtól délre fekvő magaslatokra vonult, védelmi ütközetben törekszik időt nyerni. Mindkét rész a harcztér közelében táboroz. Szeptember 27-én a nyugoti hadtest folytatja előnyomulását. A Mogyoród körüli magaslatok támadásával és védelmével a hadozat

bevégeződik."¹³⁵ "Azok után, miket eddig katonai körökben hallani, e hadműveletek nagyszerű katonai látványt fognak nyújtani, melyre annál is inkább jelentkezendnek számos kíváncsiak, mivel, mint a "Loc. Corr." értesül, mind a gőzhajózási, mind pedig a vasúti társulatok ez alkalomból külön meneteket fognak megindítani."¹³⁶ Az alig néhány éves fiatal magyar honvédsereg további sorsa szempontjából döntő volt ez a bemutatkozás, mind a hazai, mind a külföldi közvélemény előtt. De a Bécsben "Paradeisflaschler"-nek, Pesten pedig paprikajancsinak csúfolt, "piros tábori sapkából, magyar címeres vörös csákóból, cseresznyepiros zsinórzatú - tiszteknél arany- és pirosfonatú zsinórzattal - kék atillából zsinórzott fesszes vörös nadrágból"¹³⁷ álló egyenruhába bújt honvédek kitettek magukért. Pedig a keleti hadtest honvédei súlyos helyzetbe kerültek: Weisz Ábrahám szállító hanyagságból a megrendelt élelmet nem továbbította számukra, így az első nap koplalással telt. Második nap jó hangulatot teremtett Fehér István gödi esperes gyors-segélyként felajánlott hat akó bora, néhány "futtában elfogott nyúl"¹³⁸ s a letarolt kukoricatáblák. "Ily ellátás mellett aztán nem csoda, ha a táborban az adoma kering, hogy hétfőre (szeptember 25) virradóra valami megszomjazott és megéhezett honvédek a táborban volt markotányosnő gyermekét ellopták. Ez úgy történt volna, hogy elébb a boros hordót szerzik meg; azután tapogatózva, kosarat találtak, melyben húsнемűre gyanítván, elvitték, de midőn fölbontották, ré-

135. Pestí Napló 1871/192 p.2.

136. Magyarország és a Nagyvilág 1871/35 p.471.

137. Móricz P.: Honvéd p.23.

138. I.m. p.147.

műlve vették észre a síró találmányt. Nem volt más mód, mint a gyermekes kosarat visszalopni."¹³⁹ Főhetett a feje többek között Virághalmynak is, s az Üstökös így élcelődött: "ha a honvéd csapat három nap éhezik, negyedik nap megkapja a kárpótlást a minisztérium"¹⁴⁰. A helyzetet a rekvirálási parancs mentette meg végül.

A Times elgondolkozva tudósított. "Ausztria-Magyarország katonai szervezete oly sajátzerű, s a másutt létezőktől annyira különböző vonásokat tüntet föl, hogy még azoknak is, kik azokat naponkint szemeik előtt látják, néha azt kell kérdezniök magukban: miként lehetséges ily sajátzerűleg összeállított gépezetnek működnie... A sorokon végig tekintve, az első dolog, a mi feltűnt előttünk, a legénység fiatal kinézése volt. Ugyanis a honvéd haderő nagy zöme 21-24 éves ifjakkból áll. Fiatalságuk daczára a legénység igen kitűnő anyagszer gyanánt tűnt föl hadi célokra. Az éjszakibb fajokat jellemző izmos s csontos testalkat hiányát bőven kipótolja a mozdulatokban való nagyobb rugalmasság. Lehetetlen volt nem csodálkozni e népnek katonai célokra való alkalmazhatósága, s mindenek fölött egy oly szervezet sikere fölött, mely azt oly rövid idő alatt tudá kifejteni. Ennek titka hihetően főleg a mívelt elemnek a sorokba való infúziójában áll, s nagyrészen az altiszteknek tulajdonítható, kik többnyire vagyonos kézművesek s bérlők gyermekei. Ezen egyének közvetlen érintkezésben lévén a közkatonákkal,

139. Magyar Néplap 1871/78 p.311.

140. Móricz P.: Honvéd p.147.

többet tehetnek a csapatok kiképzésére mint a tisztek, s inkább feléleszthetik azokban az önértéket s a versenyzési szellemet. Itt is, mint minden új alakításnál, legnehezebb föladat volt elegendő számú jó tiszteket szerezni. Lehetett volna ugyan a rendes seregből venni át tiszteket, mivel a honvédek rangra s fizetésre nézve ugyanazon állásba voltak helyezve mint a rendes sereg tisztjei... Így azonban a honvédség soha nem lesz valóban nemzeti haderő. Az intézmény ezen jellemére való tekintetből, az 1848-ki régi honvédsereg azon tisztjei, kik még szolgálatképeseknek tartattak, gondosan kiválogattak s kinevezettek, ezenkívül tisztségekre kilátás nyújtott a kiszabott vizsgálatokon sikerrel keresztülment ifjaknak is. Ily módon egy a maga nemében páratlan tisztikar lőn alakítva; némileg a rendes sereg, a régi honvéd-hagyományok s a fiatal nemzeti elem amalgamizációja... Egészben véve el lehet mondani, hogy a föladat sikeresen van megoldva. A csapatok hadgyakorlatai ez iránt minden kétséget eloszlattak; s nemcsak ő Felsége, hanem a kíséretében volt személyek is, úgy látszik, meg voltak lepve a haderő haladásai által."¹⁴¹ A honvédség a világ elismerését kivívta - s valódi hivatásos sereggé vált, így egyre kevésbé felelt meg a hatvanas évek közepén felállított ideának: "a honvéd nem egy kényúr akarattalan szolgája, nem egy zsarnok gépies poroszlója: a honvéd, miként neve is mutatja, őre, védje, előharczo sa annak, minek minden ember s polgár előtt ez életben legszentebbnek kell lenni, a haza épségének, függetlenségének és szabadságának."¹⁴² Virághalmy nehezen tűrte, hogy huzamosabb ideig megszab-

141. A Honvéd 1871/41 pp.165-166.

142. Magyar honvéd p.5. (Ezt a művet 1864-ben Genfben adták ki.)

ják neki, mit csináljon, azonkívül "Irma asszony... kémpillanati-
val szüntelen... léptei, mozdulatai után ordinánczосkodott, s így
Virághalmynak nolle velle le kelle magában küzdeni a sátánt, mely
ordító oroszlánként fenyegette elnyeléssel szívének azon kamará-
ját - melynek a házasság törvényei szerint - tisztán és egyedül
Irma asszony képét kell vala rejteni."¹⁴³ A fiatal 23 éves Irma
kislányuk, Aranka születése után sem tanulta meg, hogy 47 éves fér-
je "olyan, mint a pipa, mert mint annak, neki is meg vannak a ma-
ga rejtett hibái, melyek csak idővel nyilvánulnak; mindkettőnek
megvan szakála, csak hogy a pipa szakál nélkül, a férfi pedig sza-
kállal értékes! - Férfi és pipa már elejétől fogva nagy gondot i-
gényelnek, hogy el ne romoljanak; tartalma mindkettőnek a birto-
kostól függ s így vagy közönséges, vagy közép értékű, vagy külö-
nös finomságú. Tűzes férfifej és pipa könnyen elrepedhet!"¹⁴⁴ Vi-
rághalmi rejtett bogarai pedig egyre gyakrabban nyilvánultak meg.
"Ordonánczom... vastag szeletekre kezdé aprítani a hagymát... A
gondolatra, hogy a borzasztó zagyvalékot meg kellene ennem, oly
formán kezdém érezni magamat, mint kit a legdühösebb tengeri be-
tegség kerülget... Elfordultam, hogy ne lássam az étkezőt, elfe-
ledvén, hogy füle is van az embernek, a melylyel meglehet hallani
amaz éktelen csikorgást, melyet az emberi fogak által őrlött nyers
vereshagyma okoz."¹⁴⁵ "Hát elment a nő... Igen, ez fájdalmas. Nem
szabadott volna elmennie... Ó néma bútorok és ketyegő órák, ti fi-

143. Virághalmi F.: Képek p.14.

144. Művelt Társalgó p.290.

145. Virághalmi F.: Cserepár pp.57-58.

gyelitek a magánost és a lélek csendes borzongását... Milyen furcsa itt minden. Még nyolc órákor nem láttam a szobámat, - egészen más. Körülnézek és egy képet fedezek fel, észre sem vettem eddig, mert szemben van az ágyammal... Leülök, magam elé teszem a papírt. Hé... egy feketét... Azaz, pardon... Az embert ez a léha, ostoba, kávéházi élet teszi tönkre... Azok most is ott ülnek és beszélgetnek... új könyvekről, emberekről... Valószínűleg rólam beszélnek most... Magány? Majd a sírban! Ott elég időm lesz. Gyerünk!"¹⁴⁶

Virághalmy 1873-ban áthelyezését kérte az Észak-pozsonyi 57. honvédszászlóaljhoz, melynek állomáshelye Nagy-Szombatban volt.¹⁴⁷ Állandósított századparancsnokként végzett munkáját őrnagya, bibithi Horváth Pál¹⁴⁸ így jellemezte: "Hatáskörében nincs elegendő ismerete és nem bír kellő ügyességgel úgy a gyakorlat, valamint a szolgálat körében. Önállósága csekély, nincs jártassága sem a vezénylés, sem a parancsnoksági teendőkre nézve, azért kevés használhatóságú... Szolgálati buzgósága ki nem elégítő, azért eredménytelen. Csapata rendbetartása körüli intézkedése nem beható. Gyakorlati feladat kivitelében nem pontos, figyelmeztetést érdemel, magasb kiképzésrei törekedése nem tapasztaltatott. Föllebbvalói iránt engedelmes és előzékeny. Rangtársai irányában nyílt és szívélyes. Alárendeltjei irányában gyenge elnéző. Úgy föllebbvalói, valamint rangtársai és alárendeltei irányában jó bajtárs, magán körökben olykor túlságos vidám magatartású... ELŐLEPTETÉSRE NEM ALKALMAS."¹⁴⁹

146. Karinthy F.: Emlék pp.46-48.

147. Honvédtiszti Névkönyv 1873 pp.19, 87; 1874 pp.37, 112-113.

148. Egervári Ö.: Album pp.119-122.

149. Régi-AKVI HM Lt

A halál éve?

(1875)

Virághalmy százados úr 1874-ben kérte nyugdíjazását, s végleg szeretett Dunántúljára, a Somló-hegy jenei oldalába, Tüskevár¹ közelébe költözött, hol még a 60-as évek végén vásárolt házat. (Szomszéd kis- és középbirtokosai közül kiemelném a Bezerédi, Botka, a régi jó ismerős Szabadhegyi, Antall, Noszlopy és Saáry családokat².) Ez a környezet, a csend, a közelben lévő lepusztult, hajdan remekműű barokk pálos templom³, a - Mikszáthot pápai tiarára emlékeztető⁴ - Somlyó sziklaormára nehezedő várrom; mind Virághalmy gondolatait tükrözte vissza.

"Egykor lángokat vetettél
Somlóhegy, most vesztegelsz
És kiégett köveiden
Szőlőfűrtöket nevelsz.

Mégis jól tudod, mi voltál,
Híven érzed, amit rég:
Régi lángod, régi fényed
Boraidban most is ég.

1. A Veszprém vármegyei Tüskevár (eredeti nevén Nagyjenő) leírását ld. Bél M.: Veszprém pp.56, 81., Nemesbüki A.: Községeink pp.254-255.

2. Németh J.: Somló pp.22.

3. Bél M.: Veszprém p.81.; Somlói Útikalauz p.30.

4. "A Somlyó csaknem egy tökéletes, szabályos kúp, mintha egy óriás a kalapjából borította volna ki a földjét, a mintegy ezer holdnyi kúpot, mely voltaképpen három kútból áll. (Alakja a pápai tiarára emlékeztet.)" Mikszáth K.: Noszty p.229.

Képed ez, te árva nemzet,
Mely elvesztéd fényedet,
Oh, de mondd hát, szemeidben
Lángol-e még szent tűzed?..."⁵

"Ez a hegy tele volt már akkor hintve nyaralókkal, kápolnákkal, díszes épületekkel. Nem is igazi uraság volt az Veszprém, Vas, Zala és Győr vármegyékben, akinek itt díszes, tágas épülete, szüreti mulatságra való tanyája ne lett volna."⁶ Sírva vigadó barátaival Virághalmy gyakran mulatott kétszintes, lakószobákkal, konyhával és talán istállóval is ellátott újonnan építtetett présházában, mely alatt kő dongaboltíves nagy pince húzódott a ház mögötti új telepítésű szőlők alá⁷. Feltehetően nem volt saját bora, mivel ahhoz, hogy a meglehetősen "kesernyész ízű, seprő szagú folyadék vasas, olajsárga, kellemesen savanyú, száraz, zamatos, nemes borra forrjon"⁸ legalább öt-nyolc évi érés kell⁹, így valószínűleg az ülő foglalkozásúaknak különösen ajánlott, időknek kedvezően ható dobai¹⁰ eperillatú barnás, bő vastartalmú¹¹ asztali bort fogyasztotta.

5. Szűcs Dániel (1886-ban meghalt veszprémi református lelkész): Somlóhegy (Németh J.: Somló p.58.)

6. Csoma Zsigmond idézi Eötvös Károly egyik írásából (Csoma Zs.: Borpincék p.343.)

7. A jellegzetes "urasági"présházák (Csoma Zs.: Borpincék pp.352-354.)

8. Németh J.: Somló p.17

9. U.o.

10. A szőlőhegy négy oldalra oszlik: a vásárhelyi, a jenei, a szőlősi és a dobai részre.

11. "Chaptal, volt francia miniszter mondotta egyszer, hogy a somlói bor vastartalma csak akkor szűnik meg, ha ecetté válik..." (I.m. pp.16-17.)

"Énnye, be nem jól érzem belső részem,
Sem ülve, sem állva nem lelem helyem;
Mintha fáznának a testem tagjai -
Tán nem ártana egy jó pohár somlai!

Nini, mint az olaj, le oly könnyen hullt,
Még lábam öreg-ujja is megmozdult,
Bizony lehetnek bárkinek bajjai -
Elkergeti egy jó pohár somlai!

Mondják, ismét jön a cholera morbus,
S félnek, hogy sokakból kireppen a szusz;
Bízzást jöhetnek ijesztő kinnyai,
Elkergeti egy jó pohár somlai!

Lásd, vizissza, bezzeg elvisz jótova -
A szent Mihály patkolatlan görts lova.
S ha érzed a halál fojtó karjait,
Mért nem ittál egy jó pohár somlait!?

Jól figyeljetelek hát reám, pajtások,
S amit mondok, eszetekben tartsátok,
Ha érzitek elbádogasztó fagyait,
Igyatok csak egy jó pohár somlait!

Ne hallgassátok Grafenberg Prisznitzét
Csak ti töltsétek tele az itcét,
S bármit szólnak országunk orvosai,¹²
Legjobb gyógyszer egy jó kancsó somlai!"¹³

Virághalmyta háta mögött hagyott, eszméit leromboló¹⁴, addig soha nem tapasztalt gyorsasággal fejlődésnek induló nagyvárosok és az édesbús somlai csend ellentéte újra írásra ihlette. Könyvének kiadásához azonban a levelezés nem volt elegendő, ezért olykor-olykor személyesen kellett "Győrré" utaznia. Ilyenkor századosi egyenruhában, karddal s "szelídített tyúkjával sétálgatott a városban. A kis szárnyas kutyaként kísérte, s ha valakivel megállt gazdája beszélgetni, békésen kapirgálni kezdett körülötte. Ha elmaradt a buzgó tevékenysége közben, gazdája füttyszavára repesve futott

12. "Vinum Somloviticum est lac senum, pueris venenum... A zirci apátsági könyvtár egyik könyvének tanúsága szerint: "Zircen 1742-ig nem volt patika, a betegeket somlói borral gyógyították." Cseresznyés Sándor tiszti orvos írta 1848-ban: "A sorvasztó betegségben, puffadt, petyhüdt, sápadt, nyálkás, síró, lányságokban, gesztes állapotban, rothasztó, ideg, gyomorlázakban stb. a somlói bor belső, külsőképen, bámulatos jótékony-ságú szerül használtatik..." (U.o.)

13. Pápai Lajos huszárkapitány 1845-ben íródott verse: Egy pohár somlai bor. (I.m.: pp.55-56.)

14. "Életútját fel lehet fogni hitehagyások sorozatának is... Ám ugyanezeket a hitehagyásokat fel lehet fogni egy hatalmas hit fejlődésként is, mely az emberiség morális megváltását" (nevelés), "politikai felszabadítását" (szabadságharc) "és társadalmi emancipációját" (liberalizmus) "várta a Vatikántól, majd... Pesttől 1848-49 heroikus harcai közepette." (Ludassy M.: Isten pp.8-9.) Ludassy Mária Lamennais-ről írott mondatai jellemzik a kor átlag-értelmiségiét - jellemzik Virághalmit is.

utána."¹⁵ Szervezőmunkájának eredményéről a Szabad Polgár 1875 áprilisában így tudósított: "Virághalmi Ferencz, ismert regény- és beszélyírónk ismét egy új művet rendez sajtó alá. Kiadója derék nyomdászunk Czéh Sándor. A mű egy társadalmi regény "Élő hazugságok" címmel, melynek tárgyát az újabb korból vett események képezik. Az előfizetési felhívás, melyet lapunk mai számához mellékelve vesznek t. olvasóink, tartalmazza a feltételeket, melyek alatt a regény megszerezhető; ára ugyanis csak 2 frt, mely tekintve, hogy a mű Virághalmink tollából került ki, tekintve annak terjedelmességét (2 kötet), tekintve, hogy 2 fametszvénynyel, szép velin-papironi nyomtatással jelenik meg, valóban olcsónak mondható s csakis azon biztos remény, miszerint e mű is, úgy mint elődei, oly olvasottságnak és kelendőségnek fog örvendeni, bírhatta rá a kiadót, hogy e művet ily olcsó áron kész kiállítani. - Virághalmit hosszasan ajánlgatni feles dolognak tartjuk, legjobban ajánlják őt eddig megjelent művei s megállapított jó írói hírneve. A kiállítás, biztosak vagyunk benne, mindenesetre ki fogja elégíteni az igényeket, s így más kívánni való nem marad hátra, mint hogy a rendelések minél nagyobb számmal történjenek meg, minek ellenkezőjét nem akarjuk hinni s nem hisszük, hogy a magyar művelt közönség oly elfásult volna költői és írói iránt, miszerint a kelő pártolást megtagadná tőlük. Ebben bízunk. E regényt, miután

15. Nádasdy L.: Virághalmi p.171.

kedvelt íróknak minden egyes műve elfogyott, s amelyeket kapva-kapva vettek és kerestek az irodalom barátai, egy új összes műveinek való kiadatása fogja követni, melyről egyelőre csak ennyit akartunk megjegyezni. Előfizetéseket szerkesztőségünk is szívesen elfogad s miután a mű bolti ára 3 frt., ennél fogva czélszerűnek ajánljuk, a megrendeléseket már jó eleve megtenni. Ezáltal legtöbbet csak a t. közönség nyer. Még egyszer ajánljuk a művet szíves pártolásra."¹⁶ Az életművet azonban más szempontból is értékelni kellett; a hajdani papnövendék előtt nagy feladat állt. Neki, ki a nekrológ szerint "a magánéletben csupa szív volt, társaságban maga a szeretetreméltóság"¹⁷ - ki kellett engesztelődnie a világgal és önmagával; mely elől elbújni soha nem lehet. A cell-dömölki apát, régi jó bencés barátja, az Idők Tanujában¹⁸ is publikáló Hollósy Jusztinián¹⁹ volt segítségére ebben. Hosszas beszélgetéseik tartalmáról természetesen semmit nem tudunk, de Hollósy saját kezű feljegyzéseiből, fogalmazványaiból²⁰ kiderül, mi

16. Szabad Polgár 1875/33. p.3.

17. Virághalmi F.: Cserepár p.3.

18. V.ö. p. , megj.

19. "Hollósy Jusztinián, bölcséleti doktor, szent Benedekrendi aldozópap és dömölki apát, a m. tudom. akadémia levelező tagja, szül. 1819 decz. 26. Nagyszombatban; középiskoláinak végeztével 1835 szept. 16. a bencések közé lépett és a theológiát Nagyszombatban végezte. 1843 október 8-án miséspappá szenteltetett föl. Tanár volt 1843-48 Győrött (v.ö. p. , megj.) 1848-1850. Pannonhalmán, 1850-62. Sopronban; alperjel és az apát titkára 1866-69. ugyanott; 1869-73. bakonybéli perjel; 1873-74. házfőnök és gymnasiumi igazgató Esztergomban; 1874 óta pedig dömölki (Kis-Czell) apát..."(Szinnyei J.: írók IV. p.125; Bencés Névtár p.76/525; Scriptoros OSB p.195.)

20. Pannonhalmi Főkv. BK 264.

foglalkoztatta az apátot ebben az időszakban: "Apostolicae Sedis moderationi" című, 1869 évi okt. 12-én Kilencedik Pius által kiadott constitutio (bulla) szerint a kisebb kiközösítés (excom. minor) már nem fordul elő és csak I. a pápának különösen föntartott kiközösítés alá esnek: 1.) az eretnekek, hithagyók és kik a hithagyást és eretnekséget pártolják; de erre szükséges, hogy a hithagyás és eretnekség külső jel által nyilváníttassék; 2.) kik tudva és akarva a hithagyók és eretnekek azon könyveit olvassák, melyek eretnek tant védelmeznek; továbbá azok, kik a római pápa által névszerint eltiltott könyveket olvasnak... II. A pápának egyszerűen fentartott kiközösítések... 3.) kik párbajt vívnak, párbajra kihívnak, a kihívást elfogadják, vagy a párbajt valami módon elősegítik, vagy szándékosan nézik; kik párbajra kihívnak, ha ez el sem fogadtatnék, a kihívást elfogadó, habár a vívás elmarad. 4.) A szabadkőmíves és más hasonló társulatok tagjai és elősegítői."²¹ Virághalmy őszinte barátként tisztelte azt a Holósyt, "a ki igazi benczés pap, a ki él-hal a tudományért, akár meghal hitéért s mindkettőnek egész életén át egész erejével szolgál... Főként jellemezte: a szelid, nyájas modor, mely egész megjelenésén, beszédén, hangján előmlött és mindenkinek, fiataljának

21. Saját kezű fordítás: "1874. évi nov. 11. Kelt Religio, 39. sz 337. 1."

és öregjének, mintául szolgálhatott s mindenkinek kedvessé és kíváncsisággá tette társaságát."²² A gyóntatószékben is ilyen maradt intéseiben: "nem kételkedem, hogy magad is átlátod, milly veszedelmes és lelkedre nézve valóban szomorú állapotba döntöttél azon bűnös szokás által, melly lelkedet nagyobb időtül fogva lebilincselve tartja. Intlek ugyan azért, a' mindenhatónak nevében...

Gerjessz magadban erős feltételt: minden bűnre szolgáló alkalmat kerülni és hogy állhatatos lehess: imádkozzál ugyan akkor Jezus' öt sebének emlékével öt miatyánkot... Fontold meg ezeket... és jegyezd meg: hogy legundokabb vétek a' háládatlanság:... bánd meg szivedből vétkeidet. Gondold meg, hogy az Istennek e' földön megvetett irgalmassága a' siron tul örök halált, örök nyomoruságot huz maga után... Mondd naponkint: feltettem magamban, hogy természetemet zabolázom és a haragtól magamat tartóztatom, a' mit fogadtam meg is akarom tenni. Mivel pedig a' nagy harag feltételeidet gyakran megsemmisítette, kerülj szorgalmasan minden alkalmat; ha pedig illy alkalom előfordulna, gondolkodjál a' szelid Jézusnak ezen szavairól: Tanulj tőlem, mert szelid vagyok és alázatos szívű - Ha ezt megteended, lelkedben nyugalmat és békét fogsz találni. Tartóztasd magadat... a részegségtől, melly eszed' használatától megfoszt, az emberek előtt minden becsületedet megrontja... Ah ne felejtkezzél meg illy könnyelműleg lelkedről... Hogy

22. Rendtörténet XII.A p.398 (További irodalom: I.m. VI.A, VI.B, XII.A mutató)

a fa növekedjék és gyümölcsöt hozzon, legtöbb függ az ültetéstől, és az első ápolgatástól. Ha a' mag jó földbe vettetik, kikelend sokszorozott gyümölcsössel és a' zivatar egy könnyen megrontani nem fogja. Ugy a gyermekek is, ha az Ur' félelmében neveltetnek, mely a' bölcsesség' kezdete, jöjenek későbbben bár melly rosszak' társaságába, megvesztegettetni nem fognak. Tegyétek gyermekeiteket Irmával²³ ne csak testi, hanem lelki képen is boldogokká; neveljétek őket úgy, hogy a' sírban is áldást mondjanak rátok."²⁴ Több, mint száz év múlva a Vigilia így emlékezett meg Virághalmyról: "Celldömölkön volt látogatóban jó barátainál²⁵, így Hollósy Jusztinián dömölki apátúrnál, s itt következett be váratlan korai

23. "Nejétől (Reischer Irmától) megvállva él." (Régi AKVI HM Lt.)

24. "A' gyónásban adandó rövid intések" (Hollósy Jusztinián anyaga, Pannonhalmi Lt.)

25. A kis-cellai társasági életről vall Hollósy Jusztinián Kármay Tituszhoz írott levélrészlete: "Mielőttünk is nagyon édes emlékek azon órák, melyekben Méltóságodat szerény körünkben tisztelni szerencsések voltunk; s legyen szabad magunkat azon édes reménnyel kecsegtetni, hogy méltóságod igénytelen háznak ismét és hosszabb időre szerencsételtetni fogja... A múlt évi októberben szándékom volt Kedves Méltóságodat a szüretre tiszteletteljesen meghívni; de fájdalom, a közbejött jégeső egész szőlő-termésünket tökéletesen tönkre tette; s a folyó évi szüret is a tavali jégverés s az ideai erős tél miatt nagyon silány leend: de - hála a jó Istennek - a filokszéra, mely Somlyón már garázdálkodik, a sághi hegyet még nem pusztítja. Egyébiránt ha nem tudnánk Kedves Méltóságodnak szolgálni jó somlyói vagy sághi szőlővel; fogunk szolgálni annak régiebb, tiszta és egészséges nedűjével..." (OSZK Kézirattár, Levelestár, 1891.)

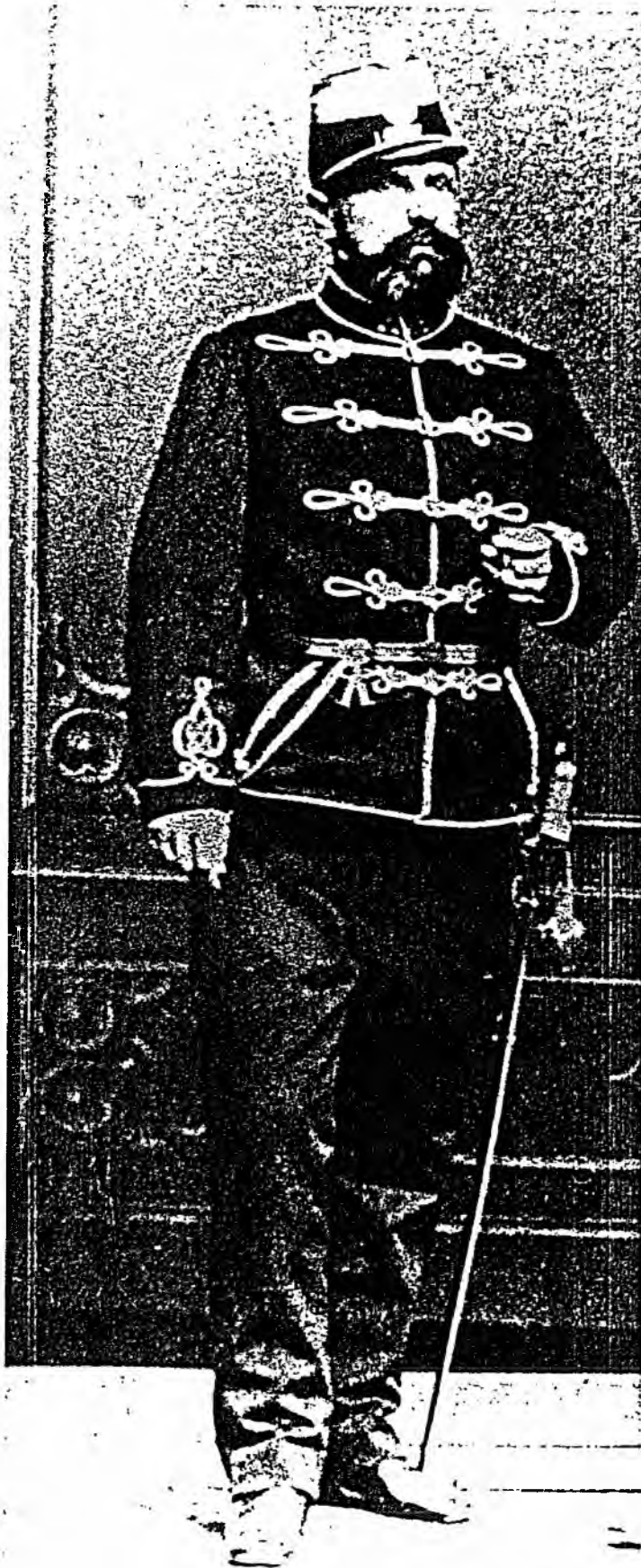
halála."²⁶ "A helyi plébánia halotti anyakönyvében olvasható bejegyzés szerint, nyugalmazott honvéd kapitány, állítólag 49 éves győri származású férfi, kinek lakhelye változó, vízkórban²⁷ halt meg s az utolsó kenet szentségében részesült..."²⁸ "Méltó arra, hogy a késő utókor megemlékezzék róla."²⁹

26. Nádasdy L.: Virághalmi p.171.

27. "Vízkelet: ha a szervezetbe több folyadék kerül, mint amennyi eltávolódhatik belőle, úgy a folyadék a test bizonyos kevésbé ellenálló részein meggyűlik s duzzanatokat okoz." A háromféle oka közül Virághalminál legvalószínűbb az általános vérkeringésbeli pangás, amidőn legtöbbször szívbetegség, ritkábban tüdőbetegség folytán a vérkeringés csökken, a vénák ellenben növekedtek s így a keringés lassúbbodott, ekkor a vérből kifele az áramlás gyorsul, míg a vérben az áramlás csökken, s e miatt támad a vízkelet eleinte főleg azon helyeken, amelyek a vérkeringés legmostohább: azaz az alsó végtagokon, innen terjed felfelé a combokra, majd a hasra és a mellre." (Pallas XVI. pp.917-918.) Dörnyei Sándor közlése szerint a hirtelen halál oka tehát - a mai értelemben már nem pontos diagnózis, a vízkelet miatt - feltehetően szívelégtelenség, kisebb valószínűséggel májzsugor következtében fellépő tünet, az ödéma.

28. Nádasdy L.: Virághalmi p.167.

29. I.m. p.171.

U T Ó É L E T E

"Kis-Cellből azt az értesítést kaptuk, hogy ott Virághalmy Ferenc honvédszázados, ki az irodalomban is ismert névvel bír, a múlt pénteken meghalt! Kétszer érkezett már neki holt híre (Pozsonyból és Győrből), mely híreket szerencsésen megcáfoltuk. Most oly kézből kapjuk a tudósítást, hogy ennek valódiságában (bármint szeretnénk is) nem merünk kételkedni."¹ "De jó, hogy a halott már semmit se tud a világról, mert ha végig nézhetné és hallgathatná azt a sok czerimóniát, a mitől őt még a halál sem

1. Fővárosi Lapok 1875/221 p.989.

"Virághalmi Ferencz, ismert nevű humoros regényíró és 48/49-iki honvédkapitány a napokban hunyt el. Nyugodjék békével!" (Szabad Polgár 1875/78 p.3.). "Virághalmy Ferencz m.kir. honvédszázados és tehetséges író közelebb elhunyt Kis-Czellben hosszas betegeskedés után. A boldogult, ki tanári pályára készült, a kegyesrend soraiból lépett a hazavédők közé, végig küzdte az 1848-49-diki szabadságharcot. Majd besorozták az osztrák hadseregbe, s elvitték Olaszországba, hol megkezdte irodalmi működését. "A milanói dóm" című hangulatteljes költeménye, mely a "Vasárnapi Újság"-ban jelent meg, először keltett figyelmet iránta. Megszabadulván a katonaságtól, irodalmi pályára lépett, elbeszéléseket, költeményeket, katonai cikkeket írva. "Fegyverkovács" című regénye tetszéssel találkozott. A honvédség felállítása után századossá neveztetett ki. Jellemes és derült kedélyű férfiú s jó hazafi volt." (Vasárnapi Újság 1875/40 p.637.)

menti meg, akkor talán újra hallna meg. Először is megfürösztik² tetőtől talpig, megborotválják, s kicsinosítják a haját, bajuszát, akár csak leánynézőbe küldenék. A fürdő után felöltözik a halott a vénasszonyok jóvoltából. A szép századosi tűzéregyenruha olyan, hogy esküvőre is elég gavalléros lenne. Csak a csizma nem olyan, mint a lakadalmas csizma. Sarkatlan, talpatlan, nesztelen járású, valóságos vászoncsizma; a milyenben járnak az egek lakói, hogy ne kopogjon a csizmasarkuk a halandók feje fölött... A fényes tükröt betakarják lepedővel; az ablakredőnyt leeresztik, s a félhomályú ablakdeszkára égő gyertyát állítanak. Az a gyertya éjjel-nappal ég a halott lelke üdvösségeért... Jöhetnek a látogatók; minden ajtó tárva, nyitva; ismerős, ismeretlen, szegény, gazdag szabadon bejárhat. A sánta koldus, zsíros ruhájával, a ki eddig az utczaajtóban állt meg alamizsnáért, most bátran helyet foglalhat a virágos kanapén... A ki csak oda jön látogatóba, az mind elmondja, a mi jót tud a halottról. És a szegény halott ezeket a diskurszusokat hallgatja végig, csöndesen; még a fülit se bírja befogni. Hébe-korba bejön a szomorú özvegy is; akkor a többiek elcsöndesülnek... A végtelen nagy csöndességben a keserűség úgy elszorítja a szívét, hogy zokogásba tör ki... Este jönnek a virrasztók. Roko-

2. "A fürdő vizét, hajhulladékot, a mosdószappanát pedig járatlan helyre szokás kiönteni, illetve elásni, mert a ki azokba belelép, örökös sárgasága lesz. Az elásott szappan és haj azonban ritkán marad a helyén, mert az ilyen portéka nagyon kapós dolog a javasasszonyoknál. Hathatós orvosság készül belőlük; s olyan bolond mindig akad, a ki még jó pénzzel meg is fizeti." (Varga J.: Temetkezés p.642.)

nok, ismerősök, a kik egész éjjel... őrködnek. Az asszonyok a halott mellett; a férfiak - kancsó bor mellett. Így beszélgetik el az éjszakát... Mindenki tud róla valamit; mindenki elmondja, a mit tud... Másnap reggel Hollósy Jusztinián dömölki apát már ott vár az udvaron; a koporsót le kell szegezni; s az itt maradott özvegy és az árván hagyott gyermekek csöndes megadással követik a kihozott koporsót.³ A temetési szertartás⁴ az egyforma mindenütt⁵, a prédikáció a halottat méltatja: "Virághalmi Ferenc. Nem a csillgó nevek egyike ez... A fényt soha sem kereste életében, ragyogásra soha nem vágyott. Egyszerű munkás élet volt egész élete, mely szűk marokkal juttatott neki az örömből, s bőven osztott a szenvedésből, de azért lelkének derült nyugalma nem bírta összetörni az utolsó percig. A magán életben csupa szív volt, társaságban maga a szeretetreméltóság, úgy, hogy a ki közelebbről ismerte, aligha fogja feledni azokat az órákat, miket vele töltött, a közélet-

3. "Mikor a halottas házból kiindul a menet, akkor abban a szobában, a hol a halott feküdt, asztalt, székeket, padot, edényeket föl szokás forgatni, hogy a megholt lelke haza ne járjon. Ugyanez okból szokás a koporsóra is földet dobni, mikor már azt leeresztették a gödörbe." (I.m. p.643.) A háztól temetés általános szokás volt, de egy 1879-es rendelet - közegészségügyi okokból - szigorította ezt, így többé hivatalosan csak a temetőben lehetett ravatalozni (Kósa László közlése). Bővebben ld. Kunt E.: Temetkezés pp.75-85.

4. Sík - Schütz: Imádságoskönyv pp.310-317.

5. Varga J.: Temetkezés pp.642-643.

ben pedig a becsületes jellem és hazafiság azon példányai közé tartozott, kik állandó és őszinte becsülésünket vitték magukkal a sírba... Egyszerű koporsóját egy tölgylevelekből font koszorú díszíté, melynek lecsüngő szalagján e szavak... olvashatók: A boldogultnak barátai és bajtársai."⁶ "Az utolsó darab földdel, mi eldobban a leeresztett koporsón, - elhangzik az utolsó jajszó is. Az özvegy... kifizeti a soha ki nem elégíthető ministráló gyerekeket; a kik bizon nagyon szigorúan összehasonlítják a kapott hantost a keresztre és lobogóra kötött kendők értékével... Aztán jönnek a koldusok a temetőkapuban, a kik ugyan a halottas házhoz is ellátnak egy kis ételmaradékra, hanem azért itt is, pénzül is kiveszik a részüket. Így küldi az Isten a megszorodott szívű özvegy elé a pénzügyi bajokat⁷, hogy a fájdalom legfájóbb élet elvegye az élet ügye-baja..."⁸

Virághalmy igazi örökmozgó értelmiségi volt, ki szívvel-lélekkel vetette be magát a közéletbe. Igen érzékeny, lázadó természetű, hajtott a megállás nélkül - melyet kora és köre által megkövetelt bohémságával leplezett. Ez tükröződött abban a megemlékezésben is, melyet halála után öt évvel (1880 kora nyarán) rendeztek barátai. "Somló-Vásárhely, Somló, Salamon, Tüske-

6. Virághalmi F.: Cserepár pp.3, 6.

7. V.ö. p. , megj.

Virághalmi Ferencné nyugdíjkérelme: PmL Alispáni 26.439/1907; 17.681/1911. (1950-es években selejtezve)

8. Varga J.: Temetkezés p. 659. (Borovszky S.: Vas p.55.)

vár, N.-Szöllős s a körülfekvő falvak egész hosszú sora napok óta készült a Virághalmi-ünnepélyre. Az ünnepély Somló-Vásárhelyen kezdődött. A földművesek mind legszebb öltőjükben seregelték a templomba, mely, mellesleg megjegyezve, e kis mezővárosnak való-
ságos büszkesége. Szép, boltozatos nagy épület, órás toronnyal, orgonával, két haranggal, s a mi különösen nevezetes benne, az: a szószék, mely a túskevári, régi pálosok kolostorából került ide. E szószék fából van faragva, s csónakot ábrázol, mely hullámokon himbálódzik, oldaláról háló csügg alá, orrán s másik végén angyalok halásznak... E templomba gyülekezett össze 9 órára az ünnepi-
be öltözött nép s az idegen vendégek. Karsay káplán díszmisét olvasott. (S itt megemlítendőnek tartjuk, hogy a s.-vásárhelyi lányok, amilyen csinosak és szépek máskülönben, olyan összevágóan és elegánsul éneklék a templomi énekeket⁹, amiket pedig a rendes túlbuzgóság mián többnyire kelletlenül túl szoktak elnyujtogatni.)

9. Tárkányi B.J.: Énektár pp.310-311.

Halotti ének

Oh Megváltó kegyes Jé-zus! vedd be kő-nyör-gésünket;
A te ki-múlt hív szolgáért hallgasd meg ké-re-sünket.

A mise után hosszú kocsisor indult Somlófalván keresztül a Somló hegyére, mely kitűnő bort termelő hegyen az ünnepély további pontjai végbemenendők valának. A környék intelligentiája 12 órára már együtt volt, s minthogy maga az ünnepély tere szűk, az egyes falvakból csak küldöttségileg voltak képviselve a földmívesek. - De azért voltak elegenden, szép leányok, daliás legények. Az ünnepélyt Karsay káplán nyitotta meg lelkesedett, rövid beszédben hivatkozva annak fontosságára, hogy a magyar emlékekkel hálálja meg a nemzet napszámosainak éltük fáradságát s buzgó hazafiságra lelkesíti a jövő nemzedéket, épen ilyen emlékűnnepélyek megtartása által. (Élénk tetszés.) Ezalatt lehullott az emlékkő leple; a kő vörös márvány fehér erezéssel¹⁰; háromláb hosszú, kétláb széles. Felírá-

Ki-ért ál-do-za-tot ol-tá-ron mu-ta-tott most be lel-ki-

pásztorunk. Cad.

2. Kinek ennyi esztendeje
Adtunk végtiszteletet;

Ma felőle áldozatban
Tesszünk emlékezetet:
Hogy nyerjen kegyelmet,
Oh nagy Isten, engedd,
Örvendezhessen veled.

3. Oh Mária! Isten Anyja!
Esedezzél érte,
Isten után nagy reményét
Tebenned helyeztette.
Mária! Mária!
Jézusnak szent Anyja
Légy mennybe kalauza.

10. A márványlapot 1977-ben még a túskevári helytörténeti gyűjtemény őrizte (Vigilia 1977/3 p.168.), de a 80-as évek közepén, mikor feloszlatták, s anyagát a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeumba szállították, elveszett. (Az átvételi leltárkönyv anyagában nem szerepel.)

sa nem az, melyet tegnap írtunk¹¹:

VIRÁGHALMI FERENCZ

TOLLAL ÉS KARDDAL

EGYARÁNT SZOLGÁLTA

A HAZÁT

A lepel lehulltát 12 mozsárágyú dörgése hirdette a környék falvái-
nak. Ezután Hindy Árpád¹² ismertette Virághalmi élete történetét,
irodalmi működését, röviden, de megemlékezve minden nevezetesebb
mozzanataról életének... A program utolsó pontja szavalat volt:
Adorján Sándor¹³ mondta el Virághalmi egyik legkiválóbb költemé-
nyét a "Huszár legendát a majlandi duomorul". Ezután díszlakoma
következett, melyet a Virághalmi-ház derék tulajdonosa, Schönau-
er¹⁴ adott. A lakomán szépszámú társaság volt jelen, s összponto-
sítá a környék intelligentiáját. A lakoma¹⁵ után következett a

11. "Az emlékkő felírása ez: (Ellenőr 1880/325. Melléklet

"Virághalmi Ferencz
emlékének szentelte e követ
a barátság".

12. Hindy Árpád 1868tól a Hazánk, majd az Ellenőr segédszerkesztő
je volt. (Szinnyei J.: Írók IV. pp.881-884.)

13. Adorján Sándor ld. Sinnyei J.: Írók I. pp.73-74.)

14. Ld. p. , megj.

15. A lakomát ebben az esetben nem az alkalom, hanem inkább az év
szak, valamint az igen nagy számú vendégsereg határozta meg.
Így feltételezhetően a menü becsináltlevesből, tejfölös papri-
kás csirkéből (a kitüntetett vendégeknek talán kakastarék-fri-
kasszéből, melyet kockára vágott borjúmiriggyel és párolt gom-
bával szaporították) és porcukorral meghintett édes máléból
állt. (Szakál L.: Konyhában pp.105-109.) Ha nem is ezt az ősz-
szeállítást, de jellegében hasonlót lehet Zilahy Á.: Szakács-
könyvből elkészíteni, melyet a szerző saját emlékezetéből
szedett össze, s melyek "egyszerű, középosztálybeli háztartás
keretébe illők".

népünnepély; a falvak képviselő fiataljai, lányai tánczra pördültek a szép prэшáz erkélye alatt, mialatt Schönauder vendégei a szobákban, az erkélyen - gyönyörködve egyúttal a fölséges panorámában, melyet a vidék nyújt, - élvezték Somló igaz zamatú gyöngyös borát. A táncz csakhamar általános lett. Devecseri árvaczigány banda huzta a talp alá valót. A mozsarak durrogása fölhívta a környék figyelmét s egyúttal tudtokra adta, minthogy helyi lap hiányában kellőleg értesülve nem voltak, hogy a Virághalmi ünnepély most folyik. Erre aztán a lakásokból, prэшázakból kezdtek előseregleni a hölgyek, birtokosok, valamennyien virággal, koszorúkkal övezve az emlékkövet. A táncz befejeztével - megindult a társaság a Somló teteje felé... mindenestől úgy, ahogy volt, cigánybandástul, intelligentiával, földműves nép aprajával nagyjával, elszántan küzködve keresztül a meredek helyeken. Előállomást a hegy derekán levő várromokban tartottak. E romok a legfestőibb látványt képezik s kápolnája, salonja, bástyái még tökéletes ép-ségben vannak meg... A romok között csapatostul fészkel a sólyom és a bagoly. Azután haladtak tovább a tetőre. Ugyan erős lihegés között értek el e környék legmagasabb pontjára, hol azonban minden fáradozásnak megfelelő jutalmat nyertek a kilátásban a stájerországi hegyektől egészen a Balaton ringásáig. A nagy magasságban rárántotta a cigány, tánczra pördült az ifjúság. A tetőn van egy magas pózna kiszúrva, lobogós, annak a hegyébe másztak föl a legények. Ott iván, köszöntvén a társaságra. A szél jócskán fútt, s a magasban a tölgyfák is adtak annyi hűset, hogy a társaság li-

hegő fáradását kipihenhesse - tánczolván. Midőn a hegytetőre me-
gérkeztek, a szőlőpásztorok - kiket a zene vett elő odúikból, -
egyremásra ropogtatták puskáikat, mire a Schönauder-háztól mozsár-
ágyú bömbölés felelt, s beleszólt a cigányok sikongása, a tán-
czolók hejje-hujjája, - zengett a Somló! Aztán visszatért az egész
társaság a Schönauder házába, hol a magyar vendégszeretet késő éj-
félig tartá együtt a Virághalmi-nap ünneplőit."¹⁶ A vidám baráti
körről a következő híradás 1882 farsangján szól: "Virághalmi Fe-
rencz... síremléke felállítása javára folyó hó (január) 21-én a
kis czelli "Vörösökör" vendéglő nagy termében rendezett tánczviga-
lom, a költségek leszámítása után 33 frt-ot eredményezett, mely
összeg egy megválasztandó végrehajtó bizottságnak adatik át..."¹⁷
Az ebből az összegből emelt egyszerű emlékoszlop - melyet a sír-
hanttal együtt ma " a celldömölki Berzsenyi Dániel gimnázium diák
honismereti szakkörének ügybuzgó tagjai ápolnak az ó-temetőben...
közvetlenül a kápolna mellett"¹⁸ - felirata szerint itt Virághal-
mi Ferencz honvéd százados és költő hamvai nyugszanak, emlékére
emelték tisztelői.

"Neve... feledésbe merül. Egyik-másik győri házban akad
még egy-egy elsárgult, elrongyolt lapú, teljesen szétolvasott pél-
dány az ő regényéből. Ha ez a könyv: "Törökvilág Győrben" egy ké-
sői utód kezébe kerül, felveti ezt a kérdést: "Ugyan ki volt ez a
Virághalmi Ferenc?"¹⁹ Erre a kérdésre századunkban eddig ketten

16. Ellenőr 1880/326 p.1.

17. Győri Közlöny 1882/9. p.

18. Nádasdy L.: Virághalmi p.167.

19. Lám F.: Virághalmi p.14

válaszoltak. Először Győrött a városháza nagytermében 1927 május 26-án a Kisfaludy Irodalmi Kör délutáni felolvasóülésén Lám Frigyes²⁰. "A szép közönség soraiban megjelentek Virághalmi Ferenc győri írónak közeli rokonai a távolból, hogy meghallgassák Lám Frigyesnek forrásmunkák alapján készült gondos méltatását... Komoly irodalmi tanulmány²¹ keretében beszélt Virághalmi Ferencről, a Törökvilág Győrben című regény szerzőjéről s több mű írójáról. A fölolvastott munkát élénk figyelemmel kísérte a közönség és tetzésének kitartó tapssal adott kifejezést..."²² A másik megemlékező Nádasdy Lajos volt 1977 márciusában a Vigilia hasábjain. Bevallom és köszönöm Neki, hogy a Napló megírására ezzel a mondatával készítetett: "ha megvallatjuk a síremlék szűkszavú felirata mögött felsejlő adatokat, elibénk áll, mintha poraiból elevenedne meg, egy hazáját szerető, magyar népének jobb jövőjéért fegyverrel és tollal küzdő 48-as forradalmár szabadságharcos, a bujdosó honvédszázados, a nevelő pedagógus, a közéleti ember, az író és költő"²³ ;

a XIX. századi TÖRTÉNELMI EMBER.

20. Lám Frigyes irodalomtörténész, költő, műfordító (Magyar Életrajzi Lexikon II. p.21.)

21. Virághalmi Ferenc. Írta Lám Frigyes. Különlenyomat a Győri m. kir. áll. leánygimnázium 1926/27. értesítőjéből.

22. Győri Hírlap 1927/120 p.3.

23. Nádasdy L.: Virághalmi p.167.

Rövidítésjegyzék és felhasznált irodalom:

Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest, 1900. 437 p.

Ábrányi K.: Munkácsy

Ábrányi Kornél: Munkácsy Mihályról (In: Magyar Salon 1885/4 pp.387-391.)

Acsay F.: Győr

Acsay Ferenc: A győri kath. főgimnázium története 1626-1900. Győr, 1901. 525 p.

Ájtatos Szerzet Névkönyve

Magyar- és Erdélyországi Ájtatos Tanító Szerzet Névkönyve ....-ik Évre.
É.n., h.n.

Albert I.: Ministrálj

Albert István: Így ministrálj! Budapest, 1943. 38 p.

Alkalmi köszöntések az ifjú kebel hála- és tisztelet-tolmácsaul. Szeged, 1864. 175 p.

Arany J.: Reményinek

Arany János: Reményinek (In: Arany János Összes Művei I. Budapest, 1951. pp.284-285.)

Arisztidesz: Polgárosodás

Arisztidesz (Vajda János): Polgárosodás. Pest, 1862. 168 p.

Asbóth János: Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez. Budapest, 1892. 635 p.

Asbóth J.: Ministerium

Asbóth János: A magy. kir. honvédelmi ministerium működése 1867-1872. Budapest, 1873. 237 p.

(Aufzeichnungen eines Honvéd) -> HONVÉD

Aufzeichnungen eines Honvéd. Beiträge zur ungarischen Revolutionsgeschichte 1848 und 1849. I.-II. Leipzig, 1850.

Bakos F.: Szótár

Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest, 1973. 927 p.

Balassa József: A legényfok. (A szabadkőművesség kézikönyve II.) Budapest, 1947. 52 p.

Balassa József: A mesterfok. (A szabadkőművesség kézikönyve III.) Budapest, 1947. 52 p.

Balassa József: A szabadkőművesség története. É.n., h.n. 85 p.

Balázs P.: Győr

Balázs Péter: A céhrendszer problémái Győrött a XIX. század első felében. (In: Arrabona 17. 1975. pp.279-293.)

Balla Vilmos: A Kávéforrás. Budapest, 1927. 239 p.

Bárdos A.: Minister

Bárdos Antal: Kis minister. Ungvár, 1930. 45 p.

Barsi E.: Gyermekjátékdalok

Barsi Ernő: Győr környéki gyermekjátékdalok (In: Arrabona 9. 1967. pp. 251-290.)

Bartók Gábor: Életeszélytan. Pest, 1855. 202 p.

Bél M.: Veszprém

Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989, 255 p.

Bencés Névtár

A pannonhalmi Szent Benedek-Rend Névtára 1802-1986. Győr, 1987. 269 p.

Beresztóczy Miklós: VKM I. A magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus (I.) ügyosztályának története 1867-1947. Budapest, 1947. 124 p.

Berkó István: A magyar királyi honvédség története 1868-1918. Budapest, 1928. 601 p.

Bevilaqua - Mazsáry: Kávéházak

Bevilaqua Borsody Béla - Mazsáry Béla: Pest-budai kávéházak. Kávé és kávésmesterség. I.-II. Budapest, 1935. 1467 p.

Bikácsi L.: Korszak

Bikácsi László: Egy korszak irodalmi élete (1861-1867) A kettészakadó magyar irodalom. Budapest, 1935. 58 p.

- Blumenthal, Albrecht: Tagebücher des Generalfeldmarschalls Graf von Blumenthal aus den Jahren 1866 und 1870/1871. Stuttgart und Berlin, 1902. 286 p.
- Bogdán István: Helyi földmértékeink 1828-ban (In: Levéltári Közlemények 1971/1. pp.51-102.)
- Bogdán I.: Hossz- és földmértékek
- Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601-1874. Budapest, 1990. 633 p.
- Bogdán I.: Kézművesek
- Bogdán István: Kézművesek mestersége. Budapest, 1989. 128 p.
- Bona G.: Kapitány
- Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 781 p.
- Bona G.: Törzstisztek
- Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1983. 395 p.
- Borbíró Virgíl - Valló István: Győr városépítéstörténete. Budapest, 1956. 324 p.
- Borovszky S.: Győr
- Magyarország Vármegyéi és Városai. Győr vármegye (Szerk.: Borovszky Samu.) Budapest, é.n. 464 p.
- Borovszky S.: Vas
- Magyarország Vármegyéi és Városai. Vas vármegye. (Szerk.: Borovszky Samu) Budapest, é.n.
- Breit J.: Isaszegh
- Breit József: Az Isaszeghi Csata (Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár) Budapest, 1895.
- Breysig, Adam: Woerterbuch der Bildersprache. Leipzig, 1830. 972 p.
- Brockhaus
- Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden. Wiesbaden, 1966-1981. I.-XX., Ergänzt.
- Brockhaus: Zenei Lexikon
- Brockhaus - Rieman: Zenei lexikon I.-III. Budapest, 1983.
- Budapest műemlékei
- Magyarország műemléki topográfiája (Szerk.: Dercsényi Dezső) VI. Budapest műemlékei II. Budapest, 1962. 735 p.

Budapesti Hírlap

Budapesti Hírlap évfolyamai

Budapesti Közlöny

Budapesti Közlöny évfolyamai

Buzinkay G.: Borsszem

Buzinkay Géza: Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében. Budapest, 1983.

Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest, 1901. 523 p.

Calendarium Jaurinense

Calendarium Jaurinense titolare et historicum ad annum Jesu Christi ... H.n.

CIC

Codex Iuris Canonici Pii X. Pontifici Maximi. Roma, 1918. 784 p.

Clair V.: Párbaj-codex

Clair Vilmos: Párbaj-codex. Budapest, 1914. 218.

Classical Kalászat

Fábián Gábor: Házi Neveléstan' Kézikönyve. Classical Kalászat szülék' és az őket képviselő nevelők', nevelőnők' 's oktatók' számára Heinsius Tivardartól. Buda, 1846. 395 p.

Conscriptio

Conscriptio Iuventutis in R. A. Gymnasio Jaurinensi frequentatis Anno... (Győri Bencés gimnázium tulajdona)

Conscriptiones Iuventutis

Conscriptiones Iuventutis. (A győri Bencés gimnázium diákjainak anyakönyvi adatai)

Corpus Iuris Canonici I.-II. Lipsiae, 1879.

Czére B.: Vasút

Czére Béla: A vasút története. Budapest, 1989. 283 p.

Czuczor - Fogarasi: Szótár

Czuczor Gergely - Fogarasi János: A Magyar Nyelv Szótára. I.-VI. Pest, 1862-1874.

Csáky A.: Vegyes házasságokról

Csáky Adorján: A vegyes házasságokról Magyarországon (Kánonjog-tudori értekezés)

Kassa, 1900. 153 p. (Kézirat PPKÉ HTK Könyvtára)

Csiki Pál: A magy. kir. honvédelmi minisztérium szervezeti változásai és ügyforgalma 1867-1927 évig. Budapest, 1928.

Csoma Zs.: Borpincék

Csoma Zsigmond: Somlói borpincék a XVIII.-XIX. században. (In: A Veszprém megyei Múzeumok közleményei 16. 1982. pp.343-356.)

Csukássi J.: Ménfő

Csukássi József: A ménfői honvéd-ünnepély. (In: Győri Közlöny 1861/23 p. 90.)

Dala József: Negyvennyolc, március 15. (In: Új Kemenesalja 1990/3 pp.1-2.)

Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848-1918. Budapest, 1993. 333 p.

Dégh L.: Népköltészet

Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete. Budapest, 1952. 206 p.

Demeter T.: Bibliographia

Demeter Tibor: Bibliographia Hungarica I.-XV., pótkötetek. Kéziratban, OSZK

Deutsch, Anton: Die Pester Lloyd-Gesellschaft 1853-1903. Budapest, 1903. 206 p.

Deutsch A.: Pesti Lloyd

Deutsch Antal: A Pesti Lloyd-társulat 1853-1903. Budapest, 1903. 250 p.

Díszes Társalkodó

A Díszes Társalkodó, vagyis világba termett ember. Hasznos kézikönyv minden neműek és rangúak számára. Pest, 1871. 438 p.

Divatcsarnok

Divatcsarnok évfolyamai

F. Dózsa K.: Divat

F. Dózsa Katalin: A női divat változásai 1850-1895 között. (In: Folia Historica 6. pp.79-159.)

F. Dózsa K.: Kelengye

F. Dózsa Katalin: A menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867-1914 között. (In: Folia Historica 3. pp.89-106.)

F. Dózsa Katalin. Letűnt idők, eltűnt divatok 1867-1945. Budapest, 1989. 342 p.
Ébren a magyar. Egy 1848-as honvéd, néptanító megemlékezései (Hetvényi István feljegyzései alapján közreadta Kuszák István) Győr, 1948.

U. Eco: Rózsa

Eco, Umberto: A rózsa neve. Budapest, 1988. 663 p.

Egervári Ö.: Album

Egervári Ödön: Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma 51 arczképpel és életrajzzal. I. köt. Pest, 1870. 206 p.

Egy honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Történeti ön-életleírás. Budapest, 1875. 241 p.

Életszabályok világba lépő leánykák számára. (Francziából Bellaagh József) Pest, 1954. 68 p.

Ellenőr

Ellenőr évfolyamai

Endrődi Sándor: Szazadunk magyar irodalma képekben. Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig. Budapest, 1900. 472 p.

A. Engel: Freimaurerische Geheimschrift

Engel, Alfred: Die freimaure ischen Geheimschriften und ihre Geschichte und Entschlüsselung. (In: Quellenkundliche Arbeiten Nr. 5.) Trenton, USA, 1972. 45 p.

Eperjessy G.: Kézművesipar

Eperjessy Géza: A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarország. Budapest, 1988. 427 p.

Erzsébet város (Szerk. Tímár Andor) Budapest, 1970. 362 p.

Falk M.: Jellemrajzok

Falk Miksa: Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1903. 455 p.

Familiae Scholarum Piarum

Familiae clericorum regularium scholarum piarum provinciae Hungariae, et Transilvaniae pro anno... H.n., é.n.

Faragó É.: Memoár

Faragó Éva: A magyar memoáriródalom 1945-1980. Bibliográfia. Budapest, 1983. 135 p.

Fáy A.: Nevelés

Fáy András: A' leg egyszerűbb, természet- és tapasztalathűbb, Xs gyakorlatibb nevelési rendszer. Pest, 1855. 48 p.

Fehér Ipoly: Emlékbeszéd Hollósy Jusztinián felett. Budapest, 1903.

Féja Géza: A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig. Budapest, 1943. 287 p.

Fejes T.: Ministrálni

Fejes Tibor: Hogyan kell ministrálni? Szeged, 1941. 7 p.

A Finom Társalgó. Útmutatás jó társaságokban, ebéd, estély, születési, névnap és menyegzői alkalmakkor, tánczvigalomban és más társas körökbeni udvarias beszéd, illedelmes viselet, és egyéb készülség megszerzésére. Pest, 1855. 246 p.

Fogalomgyűjtemény

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény (Szerk. Bán Péter) I.II. Eger, 1980. 1064 p.

Fogarasi K.: Bajusz

Fogarasi Klára: A bajusz (In: Rubicon 1992/3 pp.30-33.)

Franc-Maconnerie

Ligou, Daniel: Dictionnaire de la Franc-Maconnerie. Paris, 1987. 1301 p.

Francsics K.: Kamorámban

Francsics Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Budapest, 1973. 485 p.

Francsics K.: Napló

Frantsits Károly: Visszaemlékezések és napló. I.-V. Veszprém, 1846-1873.

(Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár)

Gaál Zoltán: Életpályák - életművek. Győr, 1987. 320 p.

Gál I.: Piaristák

Gál István: A piaristák részvétele a szabadságharcban 1848.49. (In: A magyar kegyes tanítórend Budapesti r. k. kollégiumának /ált. isk. és gimn./ Évkönyve az 1947-48. iskolai évről. pp.15-37.)

Galambos Ferenc: A Budapesti Szemle írói és írásai 1840. 1857-1864. 1865-1869. 1873-1944. (Kéziratban, I.-II.) Budapest, 1955.

Galambos Ferenc: Kisebb könyvészeti folyóirataink írói és írásai. (Kézirat, H.n., 1955. 204 f.)

Gáspár P.: Vegyesházasságjog

Gáspár Pál: A múlt század negyvenes éveinek vegyesházasságjogi irodalma.

(Doktori értekezés) Kézirat, PPKE HK Könyvtára. Budapest, 1928. 175 p.

Gelencsér J.: Erdőközösség

Gelencsér József: Egy sajátos erdőközösség Szentbékállán. (In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei 16. 1982. pp.305-309.)

Gerő A.: Párbaj

Gerő András: A politikai párbaj (In: Rubicon 1991/9 pp.27-29.)

Gerő András: Szabadelvűség és konzervativizmus (In: Rubicon 1992/8-9 pp.55-57.)

Gerő Imre. A magyar szabadkőművesség története. (Különlenyomat az A Kelet 1948. évi január- március. számaiból) Budapest, 1949. 42 p.

Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Budapest, 1992. 388 p.

Görgey A.: Életem

Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.

I.-II. Budapest, 1988

Greguss Ágost: Az egyetlen tudományról. Pest, 1872. 28 p.

Gulyás P.: Álnév

Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. Budapest, 1956. 706 p.

Győri Áll. fondj.

A magyar állami levéltárak fondjegyzéke III. köt. 6. rész. Győri Állami Levéltár. Kézirat. Budapest, 1963. 54 p.

Győri Hírlap

Győri Hírlap évfolyamai

Győri Közlöny

Győri Közlöny évfolyamai

Gyulai R.: Komárom

X Gyulai Rudolf: A komáromi benediktinus gimnásium és társház története. Komárom, 1896. 50 p.

A hadügyi albizottság által a felszerelési és ruházati ügy tárgyában kiküldött választmány jelentése. Budapest, 1872. 19 p.

Hamvas Béla: Az öt génusz. A bor filozófiája. H.n., 1988. 176 p.

Hanák P.: Lakáskultúra

Hanák Péter: A polgári lakáskultúra szakaszai a XIX. században 1815-1914. (In: Történeti antropológia. Az 1983 április 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai) Budapest, 1984. pp.165-195.

Harczi Világ

Harczi Világ évfolyamai

Hármas Kis Tükör, mely I. A' Szent Históriát, II. Magyar Országot, III.

Erdély Országot, annak... meg-bővített históriájával... elő-adja. Kassa, 1829. 224 p.

Hasznos Mulatságok

Hasznos Mulatságok

Hegedűs Lajos Kandid: Irománypéldák a' polgári törvénykönyvhöz 's az ideiglenes polgári perrendtartáshoz. Pest, 1858 308 p.

Heine: Vallás

Heine, Heinrich: Vallás és filozófia. Budapest, 1967. 437 p.

Helle F.: Kapcsolatok

Helle F.: A magyar - német művelődési kapcsolatok története. Budapest, 1942. 213 p.

Hely-Névtár

A m. k. honvédség kerületeinek, zászlóalj- és lovas-század járásainak helynévtára. Pest, 1869. 245 p.

Hencz L.: Posta

X Hencz Lajos: A magyar posta története és érdekes munkásai. Budapest, 1937. 593 p.

Hernádi László Mihály: A Történeti Lapok repertóriuma 1874-1876. (Kézirat) Budapest, 1983. 132 p.

Hetvényi István: Emlékirat /Egy 1848-as honvéd visszaemlékezéseiből/ (In: Arrabona 24-25. 1989. pp.117-133.)

Historiai jegyzetek

Historiai jegyzetek (1848-1849 története, nagyrészt korabeli hírlapcikkekből összeállítva.) Egykorú kézirat, Országos Széchényi Könyvtár.

Hoffmann Mór: Kezelhangok... az élet... viszonyaira alkalmazott köszöntések kötött és kötetlen beszédben. Nagy-Kanizsa, 1871. 276 p.

Hóman - Szekfű: Történet

Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar Történet. I.-V. Budapest, 1941-1943.

A Hon

A Hon évfolyamai

A Honvéd

A Honvéd évfolyamai

Honvédtiszti Névkönyv

Magyar királyi honvédtiszti és tisztviselői névkönyv. Rendfokozati és beosztási kimutatással. Buda, Budapest 1872-

Honvédvilág

Honvédvilág (Szerk.: Kunsági és Potemkin.) I.-II. Pest, 1868.

Hölgyfutár

Hölgyfutár évfolyamai

Hudi J.: Hatalomgyakorlás

Hudi József: Hatalomgyakorlás a magyar nemesi községekben a XVIII. század második felében. (In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok XIV. pp.63-66.)

Idők Tanúja

Idők Tanúja évfolyamai

Így laktunk Pannóniában. (Társadalomtörténeti olvasókönyvek) H.n, 1992. 204 p.

Illésfalvi Papp M.: Honvédség

Illésfalvi Papp Mihály: A m. kir. honvédség fejlődése 1869-1899. Budapest, 1899. 172 p.

Informatio de Iuventute

Informatio de Iuventute in Archi-Gymnasio Jauriensi frequentante semestri utroque Anno... (Győr, Bencés gimnázium)

Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1975 in Mogersdorf. Schul- und Bildungswesen im pannonischen Raum bis 1918 mit besonderer Berücksichtigung des niederen Schulwesens. Eisenstadt, 1976. 341 p.

Jakab E.: Kolozsvár

Jakab Elek: Kolozsvár története. I.-III. Budapest, 1870-1888.

Jánosrendi szk Névjegyzék

A Magyarországi jánosrendi sz. k. N^o védelme alatt dolgozó [□]ban felvett sz. k. tvr-ek Betűrendes Névjegyzéke (1868 május 5-től) MOL P 1081 28 k. 11 t.

Játékszíni Emlény

Játékszíni Emlény /Nemzeti Színházi évkönyv/ Szerk.: Ozoray Árpád. Győr. (sor.) Jókai emlékkönyv(1825-1925). Születésének századik évfordulójára. Budapest, 1925. 96 p.

Jókai, Moritz: Die Aufgaben der Linken. Pest, 1872. 28 p.

Jókai Mór: A baloldal az igazi reformpárt. Képviselői jelentés Pest- Teréz- város polgáraihoz. Pest, 1872 43 p.

Jókai Mór: A honvédek 1868-ban (In: Kunsági-Potemkin: Honvédvilág II. Pest, 1868. pp.171-173.)

Jókai Mór levele Kertbeny Károlyhoz. OSZK Levelestár 1 p.

Jókai M.: Nevem

Jókai Mór: Miért nem ismerik a nevemet külföldön? OSZK Kézirattár, Analekta.

Jókai M.: Női honvéd

Jókai Mór: A női honvéd-hadnagy. (In: 1848-49. Történelmi Lapok 1892/6. pp.47-48; /7. pp.68-69.)

Junker László: A kegyes-tanítórend kecskeméti Főgymnasiumának története.

(In: A kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának értesítője az 1895/96-iki tanévről. Kecskemét, 1896. 118 p.

Kacziány G.: Mémoire

Kacziány Géza: A magyar mémoires-irodalom 1848-tól 1914-ig. Budapest, 1917. 96 p.

Kacziány G.: Párbaj

Kacziány Géza: Híres magyar párbajok. Budapest, 1889. 174 p.

Kádár J.: Színészet

Pukánszky Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812-1847. Budapest, 1923. 316 p.

E. Kaiser: Selbsttätigkeit

Kaiser, Ernst: Der Gedanke der Selbsttätigkeit in der Pädagogik bei Niemeyer und Schwarz. Gotha (?), 1931.

Kaltenbaeck: Die Belagerung Raabs durch Adolf Frhrn von Schwarzenberg 1598. Wien é.n.

Kállay I.: Önkormányzat

Kállay István: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848. Budapest, 1989. 417 p.

Karinthy F.: Emlék

Karinthy Frigyes: Budapesti emlék. Budapest, é.n. 157 p.

A Kelet

A Kelet (Der Orient). /A magyarországi Szt. János rendű páholyok közlönye/ évfolyamai

Kerekes Z.: Zászlók

Kerekes Zoltán: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. (In: Hadtörténelmi Közlemények 1971/4 pp.611-648; 1972/2 pp.286-335; /4 pp.648-684.)

KeresztyViktor: A "Magyar Sion" Repertórium 1863-1893. Esztergom, 1893. 128 p.

Kertész József: 1837-1895. Kor- és életrajz. Budapest, 1929.

Kis Mester

Varga Pál: Kis mester vagyis egy könyv melly a' szent mise... szertartásokat magyarázza. Nagy-Károly, 1852.

Kiss Ákos: Egy nemesi közbirtokosság kúriaépítkezései. (In: Ethnographia 1979/3 pp.354-380.)

Kizárt szk Névjegyzék

Az egyes ~~szk~~ ből kizárt vagy szk kötelmeik nem teljesítése miatt a névjegyzékből törölt tvr-ek Névjegyzéke. MOL P 1081 30. k. 13. t.

Knigge Adolf: Érintkezés az emberekkel. I-II. Budapest, 1875.

Koltai Virgil: Győr színészete. II. 1849-től 1885-ig. Győr, 1890. 240 p.

Komáromi Értesítő

A komáromi Bencés gimnázium évenként megjelenő értesítői (Pannonhalmi Főkönyvtár)

Komlós Aladár: Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében. Budapest, 1956. 116 p.

Kósa László: Fürdőre utazni. (In: Rubicon 1993/3 pp.31-34.)

Kósa L.: Kisnemesek

Kósa László: Kisnemesek és utódaik viselkedése és gondolkodásmódja a XIX. században. (In: Történeti antropológia. Az 1983 ápr. 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai. Budapest, 1984. pp.328-335.)

Kósa L.: Polgárosuló kisnemesek

Kósa László: Polgárosuló és parasztosodó kisnemesek. (In: Világosság 1991/9 pp.703-710.)

Kovács P.: 1862

Kovács Pál: 1862 (In: Győri Közlöny 1862/1 pp.2-3.)

Kovács Pál: Magyar színészet és irodalom Győrött. Pest, 1873.

Kováts Gy.: Házasságkötés

Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint tekintettel törvényhozásunk feladatára. Budapest, 1883. 327 p.

Kozma Gy.: Lexikon

Kozma György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona.

I.-VI. (Gépirat, kéziratos kiegészítésekkel. Országos Széchényi Könyvtár)

Kunt E.: Temetkezés

Kunt Ernő: Temetkezési szokások (In: Magyar Néprajz /Főszerk. Dömötör Tekla/ VII. Folklór 3. Budapest, 1990 pp.67-102.)

Laky J.: Lámpa

Laky József: A lámpa históriája. Budapest, 1988. 200 p.

Lám F.: Ecker

Lám Frigyes: Egy győri polgár a reformkorszakban (Ecker János). Győr, 1928. 148 p.

Lám F.: Győr

Lám Frigyes: Győr a magyar regény és novellairodalomban. Győr, 1942. 49 p.

Lám F.: Színészet

Lám Frigyes: A győri német színészet története 1742-1885. Győr, 1938. . 221. p.

Lám F.: V. Ferdinánd

Lám Frigyes: V. Ferdinánd Győrött 1839-ben. Győr, 1940. 8 p.

Lám F.: Virághalmi

X Lám Frigyes: Virághalmi Ferenc. Győr, 1927. 14 p.

Legújabb és legteljesebb magyar köszöntő. Pest, 1864. 214 p.

Lengyel A.: Reformkor

Lengyel Alfréd: A reformkor eleji Győr megye a haladó szellemű köznevelés szolgálatában. (In: Arrabona 4. 1962. pp.136-155.)

Lennhoff-Posner: Freimaurerlexikon

Eugen Lennhoff - Oscar Posner: Internationales Freimaurerlexikon. München -
- Zürich - Wien -Graz, é.n. 1778 p.

Lepp, Ignace: Von Marx zu Christus. Graz - Wien - Köln, 1963. 377 p.

M. Lexer: Mittelhochdeutsch

Lexer, Matthias: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. I.-III. Leipzig,
1872-1878.

Levelestár

OrszágosSzéchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestára

Loev M.: Csöcsemő

Loev Miksa: A csöcsemő táplálásáról. (In: Győri Közlöny 1865/65 pp.313-314.)

Lubrich Á.: Sajtó

Lubrich Ágost: Nyilvános életünk és a sajtó. Budapest, 1873. 16 p.

Ludassy M.: Isten

Ludassy Mária: Isten és szabadság. Lamennais a liberális katolicizmustól
a szabadelvű szocializmusig. Budapest, 1989. 263 p.

Ludassy Mária: Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság. Budapest, 1989. 213 p.

Ludassy Mária: A toleranciától a szabadságig. Budapest, 1992. 106 p.

Macaulay beszéde a zsidók egyenjogosításáról. Kolozsvár, 1861. 15 p.

Magyar Bazár

Magyar Bazár évfolyamai

Magyar Életrajzi Lexikon

X Magyar Életrajzi Lexikon. I.-II; Kieg. Budapest, 1967-69, 1981.

Magyar Hírlap

Magyar Hírlap évfolyamai

Magyar honvéd

Magyar honvéd-sereg. Genf, 1864. 167 p.

Magyar katonatiszt

"A magyar katonatiszt" (1848-1945) Szerk. Hajdú Tibor. (Társadalom- és
művelődéstörténeti tanulmányok 5.) Budapest, 1989. 112 p.

- A m. k. honvédgyalogság oktatási szabályzata kivonatban. Budapest, 1874. 108 p.
- A magyar királyi honvédség hadszervonatára vonatkozó fölszerelési szabályok. Budapest, 1876. 55 p., mell.
- A magy. kir. honvédség kézi lőfegyverei és szórlövegei töltényeinek megvizsgálására és átvételére vonatkozó utasítás. H.n., 1871.
- Magyar Néplap
- Magyar Néplap évfolyamai
- Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1870-1878. Debrecen, 1984 144 p.
- A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája /1705-1945/. Szerk. József-Farkas. Budapest, 1972 427 p.
- Magyar történelmi fogalomtár (Szerk. Bán Péter) Budapest, 1989. I.-II.
- Magyarország és a Nagyvilág
- Magyarország és a Nagyvilág évfolyamai
- Major I.: Honvédelményeim
- Major István: Honvédelményeim 1848-49-ből. Budapest, 1973. 147 p.
- Márai S.: Bolhapiac
- Márai Sándor: Bolhapiac. Budapest, 1944. 318 p.
- Márai S.: Polgár
- Márai Sándor: Egy polgár vallomásai I.-II. Budapest, 1990 391 p.
- Márai Sándor: Szindbád hazamegy. Budapest, 1992. 124 p.
- Margitay G.: Vésznapiak
- Margitay Gábor: Aradi Vésznapiak. Margitfalvi Margitay Gábor 1848-49. honvédmérnök-kari őrnagy emlékiratai. Budapest, 1890. 195 p.
- Mathews Vilmos: Hogyan boldogulunk? Budapest, 1874. 236 p.
- Matr. Bapt./147
- Matricula Baptisatorum VIII. 147. (Vágsellyei Állami Levéltár) Slovensko Saľa)
- Matr. Bapt./149
- Matricula Baptisatorum X. 149. (Vágsellyei Állami Levéltár) Slovesko, Sa-
ľa)
- Matr. Defunct./166
- Matricula Defunctorum VIII. 166. (Vágsellyei Állami Levéltár) Slovensko, Saľa)

Mátray G.: Töredék

Mátray Gábor: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben
Budapest, 1989. 386 p.

Mattyasovszky Kasszián: Dr. Hollósy Jusztinián Ernő. Esztergom, 1912.

McCagg, William O.: Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670-1918. Budapest,
1992. 217 p.

A. Mednyánszky: Erzählungen

Mednyánszky, Alois: Erzählungen. Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit.
Pesth, 1829. 472 p.

Mészáros Gy.: Kávéházak

Mészáros Győző: Az irodalmi kávéházak. (In: Budapesti Hírlap 1925/78 p.6.)

Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és állam 1848/49-ben. Budapest,
1928. 258 p.

Mezősy L.: Levelek

Mezősy László: Ezernyolcszáznegyvennyolcadiki levelek. Budapest, 1976. 76 p.

Mihályfi Á.: Istentisztelet

Mihályfi Ákos: A nyilvános Istentisztelet. Budapest, 1933. 714 p.

Mikár Zsigmond: Honvéd-névkönyv az 1848-49-diki honvédseregnek 1890-ben
még életben volt tagjairól. Budapest, 1891. 376 p.

Mikár Zs.: Schemati mus

Mikár Zsigmond: A magyar királyi honvédség schematismusa. 1870. Pécs, 1870 172 p.

Miklóssy János: "Elzúgtak forradalmái..." (1849-1875) Képes bevezető a magyar
irodalom világába H.n. 1991. 79 p.

Mikszáth K.: Noszty

Mikszáth Kálmán: Noszty fiú esete Tóth Marival. (Mikszáth Kálmán Művei IV.
Budapest, 1966. 520 p.)

Miskolci Szemle

Miskolci Szemle évfolyamai

Mohl Adolf: Győr elestének és visszavételének irodalma. Győr, 1935. 31 p.

Móricz P.: Honvéd

Móricz Pál: A magyar királyi honvéd 1868-1918. Budapest, 1928. 211 p.

Móricz Pál: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig (1867-1874). I.-II. Budapest, 1892.

Mórocz A.: Plébánia

Mórocz Antal: A lovászpatonai plébánia. Kézirat magánkézben, 1885.

Művelt Társalgó

A pesti művelt társalgó. Nélkülözhetetlen kézikönyv mindazok számára, kik a társadalmi életben szerepelni akarnak, s a társaságokban magukat megkedveltetni kívánják. Pest, 1872. 502 p.

Nádasdy L : Pápa

Nádasdy Lajos: Pápa színházi élete és kőszínházának története (1817-1931). Kézirat, Veszprém megyei Könyvtár Helytört. Gyűjt., 324 f.

Nádasdy L. Virághalmi

Nádasdy Lajos: Tollal és karddal a hazáért. (In: Vigília 1977/3 pp. 167-174.)

Nagy I.: Család

Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pesth, 1857-1868. I.-XII. , Pótkötet.

L. Nagy Zsuzsa: Szabadkőművesek. Budapest, 1988. 129 p.

Nagydéli egyházközség

A nagydéli római katolikus egyházközség története 1332-től 1992 december 31-ig. (A Nagydéli Honismereti Kör gyűjtése. Kézirat.)

Napkelet

Napkelet évfolyamai

Naplóföljegyzések

Naplóföljegyzések ismeretlen egyéntől 1849 augusztus havából (Hampel József kéziratos másolata, talán Bohusné Szőgyény Antónia naplójából. Országos Széchényi Könyvtár)

Nemesbüki A.: Községeink

Nemesbüki András: Községeink története A-tól Z-ig. Veszprém megye. Veszprém, 1986 282 p.

Németh J.: Iskolai évkönyv

Németh József: Iskolai évkönyv. (Patonay József munkájában /Patonay J.: Plébániatörténet/ többször idézi ezt a kéziratos művet, mely valószínűleg elveszhetett.)

Németh J.: Somló

Németh József: Somló. Devecser, 1938. 103 p.

Népszokás, néphit, népi vallásosság (Főszerk. Dömötör Tekla) (In: Magyar Néprajz nyolc kötetben - Folklór 3.) Budapest, 1990. 867 p.

A. North - I.V. Hogg: Lőfegyverek

Anthony North - Ian V. Hogg: Lőfegyverek könyve. Hn., 1992. 253 p.

Officiers Standes Listen

Officiers Standes Listen/1849 (36. sz.) Hadtörténelmi Múzeum Levéltára

Oltványi P.: Vegyesházasság

Oltványi Pál: Vegyes házasságok. Temesvár, 1857. 176 p.

Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története a folyóiratokban és a napilapokban. Győr, 1932. 82 p.

Ottlik G.: Iskola

Ottlik Géza: Iskola a határon. Budapest, 1959. 473 p.

Pallas

A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. I.-XVI; XVII-XVIII. Budapest, 1893-1900.

Papp Gyula: Az intézet vázlatos története. (In: A piaristák Kecskeméten való működésének 210, a társház fennállásának 200. és a mostani gimnáziumi épület alapkövetésének 100. évfordulóján kiadott Emlékfüzet. Kecskemét, 1925. pp.3-32.)

Papp Tibor: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868-1890. (in: Hadtörténelmi Közlemények 14. 1967. pp.302-338.

Pataky Lajosné: A szabadkőműves szervezetek levéltára. Repertórium. Levéltári leltárak 39. Budapest, 1967. 203 p.

Patonay J.: Plébániatörténet

Patonay József: A Lovászipatonai plébánia története. (A Nagydémi Honismereti Kör gyűjtése. Kézirat.)

Pedagógiai lexikon

Pedagógiai lexikon. (Szerk.: Nagy Sándor) I.-IV. Budapest, 1976.

Pester Lloyd

Pester Lloyd évfolyamai

Pester Lloyd Kalender

Pester Lloyd Kalender für das Schaltjahr 1868. Pest, 1867. 708 p. LXVI t.

Pesti Hírlap

Pesti Hírlap évfolyamai

Pesti Napló

Pesti Napló évfolyamai

Petőfi S.: Összes

Petőfi Sándor Összes Művei. I-III. Magyar Klasszikusok. Budapest, 1955.

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1860-1875. Budapest, 1885. 467 p.

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája. 1712-1860. II-IV. Budapest, 1890-1892.

Petró József: A szentmise története. Budapest, 1931. 254 p.

Piarista Lt

Piarista Levéltár Budapest

Piarista pedagógia

Ohmacht Nándor: A piarista pedagógia szelleme (In: A magyar kegyes tanítórend budapesti róm. kat. kollégiumának... évkönyve az 1947-48. iskolai évről.

/Szerk. Papp László, Dragos Károly/ Budapest, 1948. pp.9-14.)

Piarista rendtartomány

A magyar piarista rendtartomány története. Budapest, 1943. 373 p.

Intér J.: Irodalomtörténet

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete I-VIII/2. Budapest, 1930-1941.

Pml Alispáni

Pest megyei Levéltár Alispáni iratok

Podmaniczky F.: Napló

Podmaniczky Frigyes Napló-Töredékek 1824-1887. I-IV. Budapest, 1888.

A polgári házasság. Írta egy katolikus hazafi. Pest, 1867. 34 p.

Porzó (Ágai Adolf): Por és Hamu. Barátim s jó embereim emlékezete. Budapest, 1892 366 p.

Porzó: Utazás

Porzó (Ágai Adolf): Utazás Pestről Budapestre 1843-1907. Budapest, 1908 446 p.

Potemkin Ödön: Az 1849-ik évi Magyar Hadsereg feloszlásának okai az aradi és temesvári táborozással. Pest, 1867. 186 p.

Puskely M.: Szerzetesek

Puskely Mária: Szerzetesek. Eisenstadt, 1989. 200 p.

Radó Richárd: P t-budai emlékek a XIX. századból. Budapest, 1941. 264 p.

Rákosi J.: Emlékezések

Rákosi Jenő: Emlékezések I.-III. (In: Rákosi Jenő Művei. Budapest, é.n.)

Rákosi V.: Kamonn

Rákosi Viktor: "Kamonn" (In: Ország Világ 1885/2 p.26)

Rendtörténet

A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Története. I.-XII.B. Budapest, 1902-16.
-1916.

Régi AKVI HM Lt

A Budapesti Hadtörténelmi Múzeum levéltárának régi anyakönyvi iratai.
(Virágalmi Ferenc aktája: Régi AKVI 31315 VI 42.)

Révai

Révai Nagy Lexikona az ismeretek enciklopédiája. I.- Budapest,
Ritters Lexikon

Penzler, Johannes: Ritters Geographisch-Statistisches Lexikon I II.
Leipzig nd Wien, 1910.

Rónay György: A regény és az élet. Bevezetés a 19-20. századi magyar
regényirodalomba. Budapest, 1947. 376 p.

Rónay J.: Napló

Rónay Jácint: Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. Nyomatott
kéziratul tíz példányban. I-VIII. Pozsony, é.n.

Rotweiler stadtrecht

Birlinger, Anton: Rotweiler stadtrecht. (In: Herrigs archiv 38. pp.318-
-360.)

Rubicon: Kávé

A kávé kultúrtörténete: Fodor Pál: A kávészemek karrierje; Kisbán Eszter: Fekete úri meleg ital; Draveczky Balázs: A szabadság Csarnoka; Bodor Ferenc: Azok a régi szép napok (In: Rubicon 1993/1-2. pp.35-50.)

Sági K.: Büntetés

Sági Károly: Egy régi iskolai büntetés és egy farsangi népszokásunk kapcsolata. (In: A Veszprém megyei Múzeumok közleményei 16. 1982. pp.237-244.)

Sajtótörténet

A magyar sajtó története I.-II. (Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla) Budapest, 1979-1985.

Salzbauer J.: Lyceum

Salzbauer János: A kolozsvári kegyes tanítórendi társház és róm. kath. főiskola évszázados történeti vázlata. (In: A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. Főgymnasium 1876/7-ik tanévi értesítője. Kolozsvár, 1877. 93 p.

Sasku Károly: Illendőségtan, vagyis a művelt és jó erkölcsű magaviselet szabályai. Toldalékul életre hasznos tanúságok gyűjteménye. Pest, 1854. 415 p.

Sasku Károly: A művelt társalkodó, vagyis az illendőség és jó erkölcsű magaviselet szabályai. Pest, 1856. 415 p.

Sasku K.: Neveléstan

Sasku Károly: Neveléstan vagy Útmutatás a helyes gyermek-nevelésre testi értelmi és erkölcsi tekintetben. Kecskemét, 1854. 188 p.

Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1990. 450 p.

I. G. Schwandtner: Scriptorum

Ioannes Georg Schwandtner: Scriptorum Rerum Hungaricarum... I.-III. Bécs 1744-1748.

Scriptores OSB

Scriptores Ordinis S. Benedicti, qui 1750-1880 fuerunt in Imperio Austriaco-Hungarico. Bécs, 1881. 600 p.

Siebmacher

J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. Nürnberg,

Sík - Schütz: Imádságoskönyv

Sík Sándor - Schütz Antal: Imádságoskönyv egyszersmind kalauz a lelki életre a tanulóifjúság számára. Budapest, 1925. 662 p.

Somlói Útikalauz

Darnay-Dornyay Béla - Zákonyi Ferenc: Somlói útikalauz. Veszprém, 1964. 102 p.

Somlyai I.: Napló

Kovács József - Balázs József: Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. (In: Hadtörténelmi Közlemények 1958/1-2 pp.259-287.)

Somorjai Ádám: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863-1993) Budapest, 1993. 217 p.

Spáczay H.: Minisztérium

Spáczay Hedvig: A honvédelmi minisztérium szervezete és hatásköre 1867-1918. (In: Levéltári Szemle 1970/2. pp.273-309.)

Steier L.: Nemzetiség

Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912. 354 p.

Steier L.: Tót

Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.-II. Budapest, 1937.

Surányi János: A polgári házasság. Győr, 1869. 156 p.

Szabad Polgár

Szabad Polgár évfolyamai

Szabadkőműves kézikönyv

A szabadkőművesség kézikönyve Kézirat szabadkőművesek számára. I. rész: Inasfok. Budapest, 1946. 31 p.

Szabadkőműves lélektan

Weninger Antal: A szabadkőműves jelképek lélektani jelentősége. (Ahogyan egy neofita látja.) Budapest, 1946. 16 p.

Szabó D.: Alkotmányosság

Szabó Dániel: Választási láz 1869-ben. Kitört az alkotmányosság. (In: Rubicon 1990/2 pp.3-4.)

Szabó Jenőné Borok Edit: Élet a szőlőhegyen. (In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok. XIV. pp.113-136.)

Szabó M.: Régimódi

Szabó Magda: Régimódi történet. Budapest, 1985. 645 p.

Szabó P.: Céhzászlók

Szabó Péter: A céhek tárgyi emlékei a győri Xántus János Múzeum gyűjteményében. III. rész: A céhzászlók. (In: Arrabona 24-25. 1989. pp.135-208.)

Szabó Román: Nehány hasznos jegyzet a szerénységről vagy illő, és erényes külső viseletről. Miskolc, 1857. 36 p.

Szabolcsi-Tóth: Zenei Lexikon

Szabolcsi Bence - Tóth Aladár: Zenei lexikon. I.-III. Budapest, 1965.

Szakál L.: Konyhában

Szakál László: Régi ünnepek a konyhában. Budapest, 1985. 153 p.

Századunk névváltoztatásai

Századunk névváltoztatásai - Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800-1893. Budapest, 1895.

Székely V.: Minisztérium

Székely Vera: Magyar királyi honvédelmi minisztérium (A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában I.) /Kézirat/
Budapest, 1979. 85 p.

Szentkatolnai Bakk E.: Honvéd

Szentkatolnai Bakk Endre: A női honvéd-százados. (In: 1848-49. Történelmi Lapok 1892/15 pp.145-147.)

Szerb Antal: Gondolatok a könyvtárban. Budapest, 1971. 761 p.

Szerb A.: Irodalomtörténet

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Budapest, 1943.

Szillányi: Komorn im Jahre 1849 mit besonderem Hinblick auf die Operationen der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag. Leipzig, 1851. 265 p.

Szinnyei József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium.

Szinnyei J.: Írók

Szinnyei József: Magyar Írók Élete és Munkái. I.-XIV. Budapest, 1891-1914.

Szinnyei J.: Komárom

Szinnyei József: Komárom 1848-49-ben. (Napló-jegyzetek.) Budapest, 1887. 518 p.

Szokoly Viktor: Világos hőse. Jellemzések Görgeiről. Pest, 1868. 57 p.

Találka: Honvédliget

Találka (álnév): Honvédligeti séták (In: Győri Közlöny 1861/62 pp.246-
-247; /63 p.251.

Tárkányi B.J.: Énektár

Tárkányi B. József: Katholikus Egyházi Énektár. A bevett közajtatossági énekekből újakkal bővítve, kath. egyházi éneklők s e pályára készülők számára. Eger, 1855. 329 p.

Társaskör

A Veszprémi Polgári Társaskör Évi könyve 1863-ik évre. Veszprém, 1863. 16 p.

Temesváry F.: Fegyvergyűjtemény

Temesváry Ferenc: A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum fegyvergyűjteménye. Budapest, 1980. 135 p.

Temesváry F.: Kislexikon

Temesváry Ferenc: Vas, ezüst és arany. Nemzeti történelmünk fegyverei. Keszthely, 1989. 171p; 128 t. (Fegyvertörténeti kislexikkal.)

Temesváry F.: Pisztolyok

Temesváry Ferenc: Pisztolyok. A Magyar Nemzeti Múzeum tűzfegyver-gyűjteménye. I. Budapest, 1988. 496 p; XCIV t.

Tomaj F.: Győr 9.

Tomaj Ferenc: Győr utcái és terei I. rész. (In: Arrabona 9. 1967. pp.325-366.)

Tóth Kálmán: Irka-Firkák. Elbeszélések, emlékjegyzetek, novellák, jellemvázlatok s több effélék. Budapest, 1877. 158 p.

Tóth László: Az alkotmányos liberalizmus belső vívódása és tagolódása a kiegyezés előtti Győr megyében (1861-1867) (In: Arrabona 24-25. 1989. pp.209-251.)

Tóth László: Népi és alkotmányjogi mozgalmak Győrött 1859-61 között. (In: Arrabona 16. 1974. pp.267-301)

Törvénytár

Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. Milleneumi Emlékkiadás. Budapest, 1896.

Új Gulyás: Magyar

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. VII- Budapest, 1990-

Utasítás

A magy. kir. honvédség kézi lőfegyverei és szórlővegei töltényeinek megvizsgálására és átvételére vonatkozó utasítás. Pest, 1871. 47 p.

Üstökös

Üstökös évfolyamai

Vajda E.: Posta

X Vajda Endre: A posta története. Budapest, 1967. 472 p.

Vajkai A.: Bakony

Vajkai Aurél: A Bakony néprajza. Budapest, 1959. 176 p.

Vajkai A.: Szentgál

Vajkai Aurél: Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja. Budapest, 1987. 327 p.

Varga J.: Temetkezés

Varga János: Temetkezési népszokások (In: Vasárnapi Újság 1875/40. pp.626-627; /41 pp.642-643; /42 p.659.)

Varga S.: Könyvkereskedők

Varga Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása. Budapest, 1980. 188 p.

F. Varillon: Isten

Varillon, Francois: Isten alázata és szenvedése. Róma, 1982. 217 p.

Vasárnapi Újság

Vasárnapi Újság évfolyamai

Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. 485 p.

Venetianer L.: Zsidóság

Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. Budapest, 1986. 490 p.

• Vereinigte O.P. Zeitung

-Vereinigte Ofner und Pester Zeitung

Veszprém MLt: Összeírás

Összeírása a' Veszprém megyei nemzeti őrseregnek - Nagydém. (Veszprém megyei Levéltár)

A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16. 1982. Veszprém, 1983. 464 p.

Viola: Visszaemlékezések

X Viola (Vezerle Gyula): Visszaemlékezések. Korrajz az 1860-61-iki időszakról. Vác, 1878. 183 p.

Virághalmi Ferenc összes írása, ld. pp. .(Itt csak a rövidítések)

Virághalmi F.: Börtönőrségen

Virághalmi Ferenc: Egy év a börtönőrségen.

Virághalmi F.: Cserepár

Virághalmi Ferenc: Egy cserepár naplója. Budapest, 1875.

Virághalmi F.: Emlék

Virághalmi Ferenc: Ropstás Pál emléke.

Virághalmi F.: Fegyverkovács

Virághalmi Ferenc: A fegyverkovács. Győr, 1859.

Virághalmi F.: Háromdob

Virághalmi Ferenc: Háromdob utcai szerelem

Virághalmi F.: Huszár

Virághalmi Ferenc:

Virághalmi F.: Képek

Virághalmi Ferenc: Felső-vasmegyei képek

Virághalmi F.: Király

Virághalmi Ferenc: A király védenczei

Virághalmi F.: Legenda

Virághalmi Ferenc: Huszár-legenda a majlandi Duomo-ról

Virághalmi F.: Levelek

Virághalmi Ferenc: Levelek a Bakonyból

Virághalmi F.: Levelezés

Virághalmi Ferenc: Levelezés (A Győri Közlöny pesti levelezőjeként fél éven keresztül tudósított Buda és Pest életéről.)

Győri Közlöny 1864/p.318, 325-326, 338, 341-342, 362, 369; 1865 p.2.

Virághalmi F.: Május 21.

Virághalmi F.: Május 21.

- Virághalmi F.: Pezsgőpalack
Virághalmi Ferenc: Egy pezsgőpalack dugasza
Virághalmi F.: Rostás Pál
Virághalmi Ferenc: Rostás Pál
Virághalmi F.: Timany
Virághalmi Ferenc: A timany. Egy újonnan felfedezett érczről.
Virághalmi F.: Törökvilág
Virághalmi Ferenc: Törökvilág Győrben
Virághalmi F.: Vaspályán
Virághalmi Ferenc: Egy éj a vaspályán
B. Virághal L.: Veresegyház
B. Virághalmy Lea: Veresegyház kis társadalma. Kéziratban, Szentendre, 1990.
Vörös Károly: Győr művelődése a dualizmus korában. (In: Arrabona 14. 1972. pp.365-391.)
Vörös Károly Egy gömöri nemzetőr két hete 1848 decemberében. (Alexy Lajos naplója) (In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. pp.727-746.)
Vörös Károly: Francsics Károly veszprémi borbélymester pályafutása. (In: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei L. 1963. pp.259-270.)
Vörös Károly: Látvány és mentalitás a napisajtó képanyagában a XIX. század második felében. (In: Történeti antropológia. Az 1983 április 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai. Budapest, 1984. pp.206-213.)
Wahrhaftige zeittung
Wahrhaftige zeittung Wie der gnedige Gott wider alles verhoffen dem...
Herrn Adolph Freyherrn zu Schwartzburg glücklichen Sieg verliehen den 18 Martii Altes Calenders dieses 1598. Jahrs... Nürnberg, 1598. 8 f.
Wallenburg Amália: Illemtan a nőnem számára. Komárom, 1858. 277 p
Weeber T.: Bibliográfia
Weeber Tibor: Az Országos Széchényi Könyvtár 1848/49-es magyar nyelvű kötetes kézíratainak annotált bibliográfiája. Szakdolgozat, 1985. 28 p.
Wirth I.: Párbaj
Wirth István: A párbaj - saját törvények alapján. (In: Rubicon 1991/9 pp.24-26.)

Wittmann: Monumenta Wittelsbacensia

Monumenta Wittelsbacensia Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Wittelsbach. (Szerk.: Wittmann, Franz Michael) I.-VI. München, 1857-1861.

Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. I.-LIII. Wien, 1886.

Zilahy Á.: Szakácskönyv

Zilahy Ágnes: Valódi magyar szakácskönyv gróf Teleky Sándor ajánlásával és sajátkezű levelének másolatával. Budapest, é.n.

Zuboly könyve. Bányai Elemér válogatott munkái. Budapest, 1916. 288 p.

Zsigray J.: Tékozló

Zsigray Julianna: Tékozló élet. Budapest, 1963.

VIRÁGHALMI FERENC MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA*

Aranyos házasság (Elbeszélés)

Győri Közlöny 1860/87-91, 93-98.

Árnyképek a francia forradalomból (Történelmi elbeszélés)

Győri Közlöny 1860/9-13.

A bekvártélyozott huszár (Vers)

Magyarország és a Nagyvilág 1868/33. pp.391-392.

Decamps úr medvéje álarczos táncmulatságban (A. Dumas novellájának fordítása franciából)

Déliab 1856/17 pp.202-204.

Egy cserepár naplója (Regény)

Győri Közlöny 1861/1-18, 20-22, 27, 29, 31, 33, 35, 39, 53-55, 57, 61-62, 65, 67, 78, 79, 83, 97.

Pest, 1866, Khór és Wein (1 köt.)

Budapest, 1875, Aigner Lajos (1 köt.)

Egy éj a börtönőrségen (Társadalmi elbeszélés)

Divatcsarnok 1856/9-10.

Egy éj a vaspályán (Elbeszélés)

Déliab 1858/20. pp.231-233.

Egy halott saját elbeszélései (Novella)

Hölgyfutár 1856/250-252.

Egy katona naplójából (Társadalmi elbeszélés)

Déliab (Boríték)/1856/7, 9, 16, 18.

Egy kivándorlott naplója (Regény)

Győri Közlöny 1857/8-15, 1858/2-12.

* A bibliográfiában azoknál a műveknél, melyek folytatásban jelentek meg különböző lapokban, következetesen nem, azoknál pedig, melyek rövidségüknél fogva egy lapszámban jelentek meg, jelölöm az oldalszámot is.

Egy pezsgőspalack dugasza (Elbeszélés)

Nővilág 1859/17. pp.259-262.

Egy sokadalom élményei (Életkép)

Napkelet 1858/19. pp.294-298.

Egy szívtelen nő (H. Kock regényének fordítása franciából Csukás-
sy Józseffel közösen)

Hölgyfutár**

Élő hazugságok (Társadalmi regény)

Kéziratban, elveszett (2 köt.)

A fegyverkovács (Regény)

Győri Közlöny 1858/52-101.

Győr, 1859, Sauervein Géza (1 köt.)

Felső vasvármegyei képek (Útirajzok)

Vasárnapi Újság 1859/2-4, 6-9.

Fodor vitéz (Vers)

Vasárnapi Újság 1864/43. p.450.

A három jóbarát (Vers)

Vasárnapi Újság 1858/26. p.302.

Háromdob-utczai szerelem (Elbeszélés)

Győri Közlöny 1865/56, 58-61, 63-64, 67-70, 72-73, 76-78.

** Több bibliográfia szerint ez a regényfordítás a Hölgyfutár 1856-os számaiban jelent meg. A teljes évfolyam átnézése után kiderült, hogy ez téves. A Hölgyfutárnak nincsen repertórium, bár néhány negyedévet megelőző tematikus tartalomjegyzék, a keresés így elég hosszadalmas. Több "átpörgetett" évfolyamban sem találtam a művet, ezért lehetséges, hogy nem csak az év, hanem az újság megjelölése is téves.

Himfi (Ballada)

Győri Közlöny 1858/33. pp.129-131.

Huszár-legenda a majlandi DUOMO-ról (Verses elbeszélés)

Vasárnapi Újság 1856/49. p.427.

Il Passatore (Elbeszélés)

Győri Közlöny 1862/13-16.

Képes Világ 1869/9-10.

Izmail aga (Mutatvány a Törökvilág Győrben c. regényéből)

Győri Közlöny 1859/66-67.

A király védenczei (Történeti regény)

Győr, 1862, Sauervein Géza (2 köt.)

Levelek a Bakonyból (Elbeszélés)

Vadász- és Versenylap 1858/8 pp.122-124.

Lodoyszka dala (Versfordítás lengyelből)

Nővilág 1859/21 pp.338-339.

Mari, a szép szatócsné (Elbeszélés)***

?

Május 21. (Társadalmi elbeszélés)

Magyarország és a Nagyvilág 1870/26. p.302.

Nagy Frigyes szökési tervei (Elbeszélés)

Győri Közlöny 1859/90-92.

Rostás Pál (Vers)

Vasárnapi Újság 1857/9. p.72.

Rostás Pál emléke (Visszaemlékezés)

Vasárnapi Újság 1857/16. pp.135-136.

*** Ez az elbeszélés a "Háromdob-utczai szerelem" történetének átdolgozása lehet.

Scott Walter életéből (Értekezés)

Délibáb 1856/45. pp.539-540.

Templom-szenteléskor (Vers)

Vasárnapi Újság 1857/47. p.506.

A timany. Egy újonnan felfedezett érczről (Értekezés)

Győri Közlöny 1858/23-24.

Timany. Új találmányok. (Értekezés)

Emich Gusztáv Magyar- és Erdélyországi Nagy Képes Naptára
1860. szökő Évre. (Szerk. Vahot Imre) Pest, 1860. pp.36-37. ****

A tiszteletes úr leánya (Elbeszélés)

Győri Közlöny 1859/8-26.

A titokteljes angol csaltavak (Értekezés angol szakirodalom alapján)

Lapok a Lovászat és Vadászat köréből 1857/10. pp.161-165.

Törökvilág Győrben (Történeti regény)

Győr, 1859, Sauervein Géza (" köt.)

Rövid karcolatok az Üstökösben név nélkül az 1850-es évek végétől.

Külföldi (főleg német) lapokban ismertette a magyar irodalmat.

Jókai Mór néhány művét németre lefordította. ****

*** Ez a kis értekezés név nélkül jelent meg, de mind a stílus,
mind egyes mondatok annyira egyeznek, hogy vagy Virághalmi ír
ta, vagy művét (kissé túlzottan is) felhasználva valaki más.

***** V.ö. pp.

- Achtzehn humoristische Erzählungen
Bremen, 1872. Kühtmann and Co. 8° 2 Bde.
- Kunterbunt (Tarkabarka - válogatott írások)
Dresden, 1875. Baensch Verlag 8° 3 Bde.
- Der Roman des künftigen Jahrhunderts (A jövő század regénye)
Budapest, 1873. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Der Mann mit dem steinernen Herzen (A kőszívű ember fiai)
Pest, 1869. Pester Tagblatt. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Pest, 1869. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Der Goldmensch (Az aranyember)
Budapest, 1873. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Berlin 1873. Verlag Otto Janke 8° 5 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1875. Verlag Otto Janke (2. Aufl.) 8° 5 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1880. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 8° 399 S.
- Dasselbe, Berlin 1882. Verlag Otto Janke (4. Aufl.) 8°
- Dasselbe, Berlin 1890. Verlag Otto Janke (5. Aufl.) 8°
- Die Komödianten des Lebens (Az élet komédiásai)
Budapest, 1875. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Bis zum Nordpol (Egész az északi pólusig)
Budapest, 1875. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Eppur si mouve (És mégis mozog a Föld)
Budapest, 1871. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Tollhaeuslerwirtschaft (Felfordult világ)
Budapest, 1873. Magazin des Auslandes. In Fortsetzungen.

- Dasselbe, Berlin 1873. Verlag Otto Janke 8° 2 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1876. Verlag Otto Janke (2. Aufl.) 8°
- Dasselbe, Berlin 1876. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 8° 196 S.
- Gebrochene Farben (Mire megvénülünk)
Blaetter für Unterhaltung, 1872. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Dresden, 1874. Baensch 8° 4 Bde.
- Dasselbe, Leipzig, 1874. Sonnenfels Verlag.
- Die armen Reichen (Szegény gazdagok)
Berlin, 1872. Berliner Roman-Zeitung. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Berlin, 1873. Verlag Otto Janke 8° 3 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1876. Verlag Otto Janke (2. Aufl.) 286 S.
- Dasselbe, Berlin 1879. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 286 S.
- Dasselbe, Berlin 1884. Verlag Otto Janke (4. Aufl.) 287 S.
- Die Narren der Liebe (Szerelem bolondjai)
Pest, 1868. Pester Lloyd. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Pest, 1869. Pester Buchdruckerei 8° 3 Bde.
- Dasselbe, Berlin, 1874. Berliner Tageblatt. In Fortsetzungen.
- Dasselbe, Berlin, 1874, Verlag Otto Janke 8° 3 Bde.
- Dasselbe, Berlin 1881. Verlag Otto Janke 8° 320 S. (2. Aufl.)
- Dasselbe, Berlin, 1884. Verlag Otto Janke (3. Aufl.) 8° 352 S.
- Dasselbe, Berlin, 1891. Verlag Otto Janke (4. Aufl.) 8° 292 S.

T A R T A L O M J E G Y Z É K

BEVEZETŐ.....	3. old.
X A címről.....	3. old.
Az emberről.....	4. old.
X A módszerről.....	9. old.
Rövidítésjegyzék és felhasznált irodalom.....	17. old.
A CSEREPÁR NAPLÓJA.....	21. old.
Előszó.....	22. old.
ÉLETE.....	25. old.
A gyermekkor évei (1826-1842).....	25. old.
Egyházi évek (1842-1851).....	50. old.
A nemzet évei (1851-1862).....	100. old.
Évek a liberalizmus jegyében (1863-1874).....	146. old.
A halál éve? (1875).....	204. old.
UTÓÉLETE.....	215. old.
Rövidítésjegyzék és felhasznált irodalom.....	225. old.
VIRÁGHALMI FERENC MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA.....	253. old.